НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

Борисенко Валентина Володимирівна

УДК 330:811 (043.3/.5)

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

13.00.02 – теорія і методика навчання
(українська мова)

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник
дійсний член АПН України,
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри стилістики
Мацько Любов Іванівна

Київ – 2010

ЗМІСТ

Вступ …… 3

Розділ І. Теоретичні засади мовленнєвої професійної підготовки студентів нефілологічних спеціальностей …….

1.1. Основні тенденції й методичні підходи до проблеми формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей в умовах вищого навчального закладу ……13

1.2. Базові лінгвістичні поняття дослідження та їх дефініції..……..26

1.3. Концептуальні підходи до вдосконалення змісту й організації навчання української мови на економічних факультетах ВНЗ ..……42

Висновки до першого розділу ……...63

Розділ ІІ. Моделювання навчально-методичної системи формування мовленнєвої професійної компетенції в студентів-економістів ……..

2.1. Компоненти навчально-методичної системи поетапного формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищому навчальному закладі ……66

2.2. Проектування стратегій комунікативної взаємодії у формах монологічного та діалогічного дискурсів ……..88

2.3. Лінгводидактичні стратегії текстово-мовленнєвої діяльності студентів-економістів ……111

Висновки до другого розділу ……..125

Розділ ІІІ. Експериментально-дослідне навчання за пропонованою навчально-методичною системою ……

3.1. Завдання і хід експерименту ……..128

3.2. Вихідні положення та етапи формувального експерименту …….152

3.3. Аналіз результатів експериментального навчання ……176

Висновки до третього розділу ……..195

Загальні висновки ……197

Список використаної літератури ……..206

Додатки ……..236

ВСТУП

Динамічні суспільно-економічні зміни, глобалізаційні процеси розвитку інформаційного суспільства, зростання соціальної ролі особистості зумовлюють необхідність удосконалення змісту вищої освіти, спрямованого на забезпечення всебічної мовленнєвої компетентності особистості, здатної до різноаспектної комунікації в майбутній діяльності.

Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, нормативні документи МОН України з питань освіти, Болонська декларація «Про Європейський простір вищої освіти» відкривають нові перспективи для реалізації інтелектуального й особистісного потенціалу майбутнього фахівця економічної галузі.

Теоретичною основою дослідження стали праці лінгвістів (І. Білодід, І. Бодуен де Куртене, Л. Булаховський, І. Вихованець, О. Потебня, Ф. де Соссюр, О. Шахматов, Л. Щерба, В. Виноградов, В. Русанівський та ін.), психолінгвістів (Л. Виготський, І. Зимня, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.), лінгводидактів (О. Біляєв, М. Вятютнєв, Є. Голобородько, С. Караман, Л. Мацько, В. Мельничайко, С. Ніколаєва, Л. Паламар, Є. Пассов, М. Пентилюк, В. Плахотник, Г. Сагач, О. Хорошковська та ін.) щодо мови, мовлення, мовленнєвої діяльності, комунікації. Питання, пов'язані з формуванням комунікативної компетенції, розглядали Л. Бахман, І. Бім, Ван Ек, М. Вашуленко, О. Горошкіна, М. Каналь, С. Ніколаєва, А. Палмер, Н. Пашківська, С. Савіньон, В. Сафонова, Т. Симоненко, М. Свейн, Д. Хаймс та ін. Шляхи підвищення рівня володіння українським професійним мовленням у процесі мовної освіти в межах дисертаційних досліджень розробляли Л. Барановська, Г. Берегова, Н. Босак, Л. Головата, І. Дроздова, Н. Кострица, Л. Лучкіна, В. Михайлюк, Т. Симоненко, Н. Тоцька, Т. Рукас та ін. Вивченню формування комунікативної

компетенції засобами гри присвятили свої дослідження О. Артем'єва, В. Коломієць, О. Іскандарова, О. Любашенко, А. Мудрик, Є. Пассов, О. Стояновський, Ю. Стрельцов, Ю. Федоренко та інші.

Проблемі мовного компонента в змісті вищої освіти присвячено чимало праць та соціальних досліджень у галузі лінгводидактики.

Сучасна освітня парадигма зумовлює оновлення змісту підготовки фахівців різних профілів у системі вищої освіти, пошук ефективних шляхів гуманістичного розвитку в аспекті сформованості в них професійної компетентності, невід'ємною складовою якої є мовно-мовленнєва.

Належне володіння державною мовою у фаховій комунікації є важливим чинником реалізації складових соціокультурної парадигми неперервної освіти, оскільки уможливлює доступ майбутнього фахівця до наукових і культурних цінностей народу, формує усвідомлену мовну поведінку, є підґрунтям самореалізації, духовного й інтелектуального зростання особистості.

Нині вищі навчальні заклади покликані формувати національно-мовну особистість, яка має достатні лінгвістичні знання з мови й уміє послуговуватися мовними ресурсами всіх стилів та жанрів мовлення.

Однак у викладанні української мови у вищих навчальних закладах нефілологічного профілю на економічних факультетах донині існують певні труднощі й негативні тенденції:

- дублювання шкільного курсу;
- недостатнє комунікативне спрямування;
- зведення оволодіння мовою до написання ділових паперів.

З одного боку, це спричинено тим, що у вищих навчальних закладах на економічних факультетах було введено курс «Ділова українська мова» і тому більше уваги приділялося саме аспекту написання документів, а не комунікативному аспекту. З іншого боку, ще не було достатньо наукових розвідок, які б пропонували ефективні технології навчання з урахуванням специфіки фаху. Л. Мацько зазначає, що «необхідно зосередити увагу на

методиці мовного навчання й викладання у вищому навчальному закладі, щоб вона не повторювала за циклами методику української мови для середньої школи, адже фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як засіб культурного співжиття в суспільстві» [184, с. 26]. Тому вочевидь існує об'єктивна потреба в розробленні підходу до викладання української мови на економічних спеціальностях ВНЗ, реалізація якого сприятиме формуванню вміння усного й писемного спілкування в реальних ситуаціях, які є базою для відповідних навичок у професійній діяльності. У навчанні студент має бути активним учасником процесу самостійного здобуття знань під керівництвом викладача, повинен сам обирати шляхи свого професійного й особистісного розвитку.

В останні роки проблемі формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій студентів нефілологічних спеціальностей у закладах вищої освіти приділяється значна увага українських науковців (Л. Барановська, Г. Бондаренко, І. Дроздова, Н. Кострица, Л. Лучкіна, О. Любашенко, В. Михайлюк, В. Момот, Г. Онкович, Л. Паламар, Л. Романова, Т. Рукас, Н. Тоцька, Я. Януш та ін.), які розробляли різноаспектні шляхи вдосконалення мовленнєвої підготовки студентів в умовах ВНЗ.

Науковці, вдосконалюючи форми, методи, прийоми проведення занять, прагнуть до оновлення змісту мовної освіти студентів через формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій на основі принципів систематичності й неперервності (Н. Тоцька), використання в навчанні засобів масової інформації (Г. Онкович), на функціонально-стилістичній та порівняльно-контрастивній основах (І. Дроздова), засвоєння ситуативно-тематичного мінімуму (В. Михайлюк), оволодіння фаховою лексикою (Г. Бондаренко), систематичної роботи з професійно зорієнтованими текстами (М. Криськів), забезпечення поетапного навчання (Н. Кострица). Увагу дослідників було зосереджено на нормативному курсі «Ділова українська мова», який викладався у ВНЗ, деяких із них – на формуванні

мовно-мовленнєвої компетенції студентів на основі засвоєння термінології фаху.

У цьому контексті відчутна відсутність спеціальної методичної системи навчання професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічного профілю, яка сприяла б формуванню в студентів мовних і професійно-комунікативних умінь у процесі засвоєння курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Необхідність удосконалення мовно-мовленнєвої компетенції студентів-економістів у сучасних умовах перетворюється на одну з актуальних проблем навчання на економічних факультетах.

Суперечність, що існує між необхідністю володіння майбутніми фахівцями економічних спеціальностей належною мовленнєвою компетенцією та відсутністю в системі фахової підготовки студентів-економістів спеціальних технологій організації навчання української мови призводить до труднощів у процесі їхньої практичної діяльності.

З огляду на прискорення впровадження результатів наукових досліджень у практику навчання в останнє десятиліття, проблема формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю не розв'язана остаточно.

Об'єктивна потреба у формуванні гармонійних висококваліфікованих фахівців із практичними вміннями міжособистісної професійної комунікації, здатних продукувати певні ідеї грамотно, адекватними мовними засобами, недостатньо ефективна практика навчання української мови студентів-нефілологів у вищій школі, а також недостатня теоретична розробленість обраної проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи «Формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою комплексної наукової теми кафедри українознавства Чернігівського державного інституту економіки та

управління «Формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічних спеціальностей в умовах діалектного та білінгвального оточення» (реєстраційний № 0106U004095). Тему дисертації затверджено вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 11 від 31 травня 2001 року), узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 8 від 30 жовтня 2001 року).

Об'єкт дослідження – процес мовної та мовленнєвої підготовки майбутніх економістів в умовах вищого навчального закладу.

Предмет дослідження – формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх економістів на заняттях з української мови та пропонованих спецкурсів професійного спрямування.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та розробити навчально-методичну систему формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх економістів в умовах вищого навчального закладу.

Гіпотеза дослідження: формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх економістів буде ефективним, якщо:

- до змісту дисциплін мовної підготовки будуть включені стратегічні напрями (змістові лінії: соціокультурна, мовна, мовленнєва та комунікативно-діяльнісна), орієнтовані на послідовне та систематичне формування професійного мовлення як інтегративного особистісного утворення;
- викладання нормативного курсу з української мови супроводжується спецкурсом мовно-комунікативного спрямування;
- студенти залучаються до активної комунікативної взаємодії у формах монологічного та діалогічного дискурсів, текстово-мовленнєвої діяльності;
- у навчальному процесі ВНЗ оптимально поєднувати традиційні та інноваційні технології навчання (ігрові, інформаційно-комунікаційні, інтерактивні).

Відповідно до предмета, мети та гіпотези визначено **завдання дослідження**:

- проаналізувати сучасний стан досліджуваної проблеми в спеціальній літературі;
- уточнити і науково обґрунтувати сутність понять «компетенція», «компетентність», «мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція», «культура мови», «культура мовлення»;
- розглянути й схарактеризувати сучасні підходи до поетапного формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічної галузі;
- запропонувати й експериментально перевірити навчально-методичну систему формування мовленнєвої професійної компетенції студентів-економістів.

Для розв'язання поставлених завдань й експериментальної перевірки ефективності напрацьованої навчально-методичної системи в дослідженні використано комплекс **методів**:

теоретичних (аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми, синтез, моделювання, узагальнення), що використовуються для вивчення психолого-педагогічної літератури і визначення концептуальних засад дослідження, уточнення сутнісних характеристик його провідних дефініцій;

емпіричних (анкетування, бесіда, безпосереднє й опосередковане спостереження, самооцінювання, експертних оцінок, тестування), які застосовуються з метою з'ясування рівня сформованості в студентів-економістів мовленнєвої професійної компетенції;

педагогічного експерименту, що уможливив перевірку ефективності розробленої навчально-методичної системи формування мовно-мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічної галузі;

методів математичної статистики, які допомогли опрацювати отримані дані та встановити кількісну залежність між досліджуваними явищами і процесами.

Методологічну основу дослідження становлять концептуальні положення лінгвістичної, психолого-педагогічної наук, досягнення вчених у галузі лінгводидактики, пов'язані з формуванням мовної особистості, теорією мовленнєвої діяльності, культурою мовлення, законодавчі акти й сучасні концепції з проблем мовної освіти в Україні.

Експериментальна база. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі факультетів обліково-економічного, фінансово-економічного, менеджменту Чернігівського державного інституту економіки та управління, Криворізького факультету Державного вищого навчального закладу Запорізького національного університету, Інституту економіки і бізнесу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського славістичного університету (Чернігівська філія), ПВНЗ «Європейський університет» (Чернігівська філія), Українсько-російського інституту (філія) у м. Чернігові Державного навчального закладу вищої професійної освіти «Московський державний відкритий університет». Загалом дослідженням було охоплено 370 студентів-економістів.

Організація та основні етапи дослідження. Дисертаційне дослідження здійснювалося в три етапи.

На першому етапі (2002-2004 рр.) проаналізовано навчально-методичну літературу з досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу дослідження, окреслено зміст роботи з формування професійної мовленнєвої компетенції студентів-економістів в умовах вищого навчального закладу, визначено стан розроблення означеної проблеми в теорії і практиці, проведено констатувальний експеримент для виявлення рівня сформованості мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенції студентів-економістів, розпочато розроблення комп'ютерного практикуму, добір дидактичного матеріалу, складено міні-словник професійної лексики.

На другому етапі (2005-2007 рр.) упроваджено в навчальний процес лінгводидактичну модель та розроблено навчально-методичну систему поетапного формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх

фахівців економічних спеціальностей; проведено формувальний експеримент, розроблено критерії та виявлено рівні сформованості мовленнєвої професійної компетенції майбутніх економістів; після завершення формувального експерименту проаналізовано ефективність дослідного навчання.

На третьому етапі (2007-2009 рр.) здійснено контрольний експеримент, на якому проводилась остаточна перевірка, аналізувалися кількісно-якісні результати експериментального навчання, визначено ефективність запропонованої навчально-методичної системи формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх економістів, сформульовано та теоретично обґрунтовано висновки; завершено роботу над дослідженням і оформлено його у вигляді дисертації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше науково обґрунтовано* доцільність комплексного формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенції майбутніх економістів на заняттях з нормативного курсу української мови, пропонованих спецкурсів професійного спрямування; *розроблено* навчально-методичну систему поетапного формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю в умовах вищого навчального закладу на основі проектування лінгводидактичних стратегій комунікативної взаємодії у формах монологічного та діалогічного дискурсів, текстово-мовленнєвої діяльності студентів; *уточнено й науково обґрунтовано* сутність понять «компетенція», «компетентність», «мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «культура мови», «культура мовлення»; *виявлено* рівні (низький, середній, достатній, високий) сформованості мовленнєвої професійної компетенції майбутніх економістів; *подальшого розвитку набула* методика формування комунікативної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю.

Практичне значення описаних результатів визначається тим, що основні теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути

використані в процесі викладання української мови (за професійним спрямуванням) на економічних факультетах інститутів, університетів, для створення програм, посібників, спецкурсів мовленнєвого професійного спрямування, у практичній роботі викладачів вищих навчальних закладів нефілологічних спеціальностей.

Особистий внесок здобувача полягає: а) у самостійній розробці навчально-методичної системи комплексного формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій студентів-економістів; б) у створенні лінгводидактичних стратегій комунікативної взаємодії у формах монологічного та діалогічного дискурсів, текстово-мовленнєвої діяльності майбутніх фахівців економічних спеціальностей; в) у безпосередній участі автора в організації та проведенні експерименту.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кафедри українознавства Чернігівського державного інституту економіки та управління; висвітлено в доповідях і повідомленнях на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Мова і культура» (Київ, 2007), «Імперативи розвитку України в умовах глобалізації» (Чернігів, 2008), «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 2009); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість» (м. Київ, 2002); «Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти та науки в контексті євроінтеграції» (Чернігів, 2007; 2008); «Моніторинг якості освіти» (Київ, 2009); науково-практичних конференціях: «Сучасні тенденції розвитку економіки, освіти та науки в контексті євроінтеграції» (Чернігів, 2007; 2008); міжвідомчій науковій конференції «Чернігово-Сіверщина у Всеукраїнському історико-культурному вимірі» (Чернігів, 2005); семінарах Чернігівського державного інституту економіки та управління (2003, 2004, 2005, 2008 рр.).

Матеріали дослідження **впроваджено** в навчальний процес Чернігівського державного інституту економіки та управління (акт № 101 - 06/675 від 09.12.2009), Українсько-російського інституту (філія у м. Чернігові Державного навчального закладу вищої професійної освіти «Московський державний відкритий університет») (акт № 236/1 від 18.12.2009), Криворізького факультету Державного вищого навчального закладу Запорізького національного університету (акт № 0158 від 15.12.2009), Інституту економіки і бізнесу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (акт № 1/3479/1 від 08.12.2009), Київського славістичного університету (Чернігівська філія) (акт № 294-а від 23.11.2009), ПВНЗ «Європейський університет» (Чернігівська філія) (акт № 58/01 від 01.12.2009).

Публікації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження відображено в 10 публікаціях, з них 5 одноосібних статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 3 програмах, 2 методичних вказівках для студентів економічних спеціальностей.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (307 найменувань, із них 2 іноземною мовою), містить схеми, таблиці, діаграми, додатки. Загальний обсяг дисертації становить 296 сторінок друкованого тексту, з яких 205 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОВЛЕННЄВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

1.1. Основні тенденції й методичні підходи до проблеми формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей в умовах вищого навчального закладу

Динамічні процеси, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя країни, і соціально-економічного зокрема, зумовлюють підготовку конкурентоспроможних фахівців, які не тільки досконало знали б технологію своєї професії, а й уміло використовували мовні ресурси для міжособистісної взаємодії в будь-яких ситуаціях.

Основні аспекти проблеми формування мовних компетенцій студентів вищих навчальних закладів нефілологічного профілю знайшли відображення в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») [91], Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті [198; 199], Законах «Про освіту» [241], «Про загальну середню освіту» [238], «Про вищу освіту» [237], Указі Президента України «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні» [242].

Вирішення визначених у законодавчих і методологічних документах завдань потребує розв'язання низки проблем, серед яких чільне місце відведено розробленню та реалізації особистісно зорієнтованої мовленнєво-професійної моделі освіти, розрахованої на підготовку висококваліфікованого фахівця економічної галузі, що вільно володіє державною мовою, виявляє високий професіоналізм у фаховому спілкуванні, має усвідомлену мовну поведінку в нових соціально-економічних умовах держави і є конкурентоздатним.

Статтею 10 Конституції України гарантовано навчання у ВНЗ державною мовою (українською), що вимагає постійного підвищення рівня

культури фахового мовлення для професійної комунікації, яка є визначальною у становленні особистості майбутнього фахівця економічного профілю [144].

Це зумовлює необхідність перегляду теорії і практики навчання мови у вищих навчальних закладах економічного профілю, якісної перебудови навчально-виховного процесу, яка сьогодні неможлива без удосконалення традиційних підходів, істотного оновлення змісту мовної освіти та запровадження ефективних технологій навчання. Вища школа, як справедливо зазначає Л. Мацько, має продовжувати мовну освіту студентів у єдності з мовленнєвою поведінкою та привчати їх до перспективи неперервної мовної самоосвіти [183, с. 65].

Аналіз законодавчих документів про освіту, науково-методичної літератури з досліджуваної теми дозволяє стверджувати, що проблема формування мовленнєвої професійної компетенції студентів здавна цікавила багатьох дослідників вітчизняної педагогічної науки. Увага до неї пояснюється тим, що останнім часом змістовий аспект навчальних планів і програм вищої школи спрямований на інтеграцію, гуманізацію та гуманітаризацію: фахівець будь-якого профілю, економічного зокрема, повинен мати не тільки ґрунтовну економічну підготовку, усвідомлене ставлення до майбутнього фаху, розвинену пізнавальну мотивацію, а й інтелектуальний потенціал та мовленнєву культуру, адже « … гуманітарний розвиток особистості передбачає сформоване логічне й образне мислення, є необхідною передумовою гуманітаризації вищої технічної освіти [196, с.44]».

Вивчення численних досліджень свідчить про цілком виправдане посилення інтересу до проблеми мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців різних галузей, оскільки сьогодні відчувається гостра потреба у кваліфікованих конкурентоспроможних спеціалістах, які у своїй професійній діяльності здатні вільно послуговуватися державною мовою, забезпечувати адекватну міжособистісну взаємодію у відповідній виробничій сфері. Майбутнім менеджерам, економістам, банківським працівникам, аудиторам

необхідні уміння обмінюватися повідомленнями (усними, писемними), вести бесіду на професійні теми, що, у свою чергу, вимагає від них не просто знань, а глибокого розуміння мови, реалій сучасного ринку, національної культури.

Вивчення української мови у вищих навчальних закладах упродовж останнього десятиліття було представлено в навчальних планах різними дисциплінами. Спочатку всі студенти нефілологічних спеціальностей вивчали «Ділову українську мову». В окремих університетах та інститутах гуманітарного профілю поетапно вводилося вивчення дисциплін «Сучасна українська мова», «Практичний курс сучасної української мови», «Діловодство», «Протокол і етикет», «Ораторське мистецтво». Лише з 2004/2005 навчального року замість дисципліни «Ділова українська мова» введено «Українську мову (за професійним спрямуванням)», що відтепер здійснюється в умовах, коли студенти мають певний досвід вивчення шкільного курсу мови, але, як показують наші спостереження, у них не вироблені достатні навички вільної комунікації в професійній сфері, які необхідні в подальшій діяльності, хоча, як слушно зазначає О. Любашенко, одним із завдань вивчення нововведеного курсу є подолання дисбалансу та корекція двох компонентів мовної компетенції людини – знань про мову і мовленнєвого досвіду [167, с. 42].

Небезпідставно проблема навчання мови нефілологів у вищих навчальних закладах упродовж тривалого часу привертає увагу лінгводидактів (Л. Барановська, Г. Бондаренко, І. Дроздова, Л. Лучкіна, В. Михайлюк, В. Момот, Г. Онкович, Л. Романова, Т. Рукас, Н. Тоцька та ін.), які по-різному інтерпретують шляхи вдосконалення мовленнєвої підготовки студентів-нефілологів вищої школи.

У психолого-педагогічній та лінгводидактичній літературі із різною активністю порушувалися питання формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей: оптимізація процесу навчання професійної термінології; використання засобів масової інформації в навчанні української мови; реалізація комунікативно-

діяльнісного підходу до вивчення курсу «Ділова українська мова»; система навчання російськомовних студентів на функціонально-стилістичній та порівняльно-контрастивній основах; формування професійно зорієнтованого мовлення на інтегративній основі; підвищення культури ділового мовлення на основі ситуативно-тематичного мінімуму та ін., проте методики формування професійної мовленнєвої компетенції студентів-економістів представлені фрагментарно й несистемно, що унеможливлює ефективну організацію роботи студентів з оволодіння мовою майбутньої професії.

Загалом проблема формування культури мовлення студентів вищих навчальних закладів упродовж останнього двадцятиліття висвітлюється в монографічних працях та науково-методичних статтях Н. Бабич, О. Біляєва, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Дорошенка, С. Карамана, Л. Кравець, Л. Мацько, В. Мельничайка, В. Пасинок, М. Пентилюк, М. Плющ, Т. Симоненко, М. Степаненка та ін.

Питання мовленнєвої підготовки студентів у структурі мовної освіти на нефілологічних факультетах розроблялися в дослідженнях С. Вдовцової, Л. Головатої, Н. Кострицi, Л. Лучкіної, О. Любашенко, Г. Онкович, Л. Паламар та ін. Методика навчання студентів української наукової термінології, правопису ветеринарних, медичних, економічних, юридичних термінів знайшла своє відображення в працях Г. Бондаренко, Є. Копіци, В. Михайлюк та ін.

Окремим аспектам формування мовленнєвої компетенції студентів-нефілологів, зокрема культури мовлення, професійного функціонального мовлення, українського ділового мовлення присвячено роботи Г. Берегової, Т. Гороховської, І. Довженко, М. Криськів, М. Маруна, Л. Романової, Т. Рукас, Н. Тоцької та ін.

Значний науковий і практичний інтерес для нашого дослідження становлять праці Л. Барановської, І. Дроздової, Г. Кацавець, Л. Лучкіної, О. Любашенко, В. Михайлюк, Г. Онкович, Л. Паламар, Н. Тоцької, С. Шевчук, історико-педагогічний аналіз яких дозволяє зробити висновок,

що викладання курсу «Ділова українська мова» впродовж останніх тринадцяти років здійснювалося в умовах незначної кількості аудиторних годин, недостатньої кількості навчально-методичної літератури з дисципліни, яка орієнтувала б студентів на майбутню професійну мовленнєву діяльність, неадаптованої навчально-методичної системи для мовно-мовленнєвої підготовки фахівців економічної галузі.

У докторській дисертації Г. Онкович «Теоретичні основи використання засобів масової інформації у навчанні української мови студентів-нефілологів» теоретично обґрунтовано структурні компоненти культури професійного мовлення студентів-нефілологів (мотиваційний, особистісно-творчий, діяльнісний), з'ясовано педагогічні умови ефективного застосування дидактичного матеріалу із масовокомунікаційних джерел, експериментально доведено роль текстової основи в навчанні мови, раціонального поєднання форм, методів, видів і прийомів навчальної роботи студентів, вправ і завдань комплексного характеру, спрямованих на вдосконалення усного й писемного мовлення, вироблення умінь і навичок будувати професійно спрямовані висловлювання [206].

Формування професійно зумовленого мовлення студентів технічного ВНЗ висвітлено в дисертації Н. Тоцької, яка пропонує вивчення курсу «Ділова українська мова» здійснювати на комунікативно-діяльнісній основі, спираючись на принципи систематичності і неперервності з використанням системи вправ і завдань культурологічного спрямування [275].

У роботі І. Дроздової «Формування мовної компетенції в студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України (на матеріалі курсу ділової української мови)» запропоновано методичну систему навчання російськомовних студентів вищих технічних закладів Східної України, яка реалізується через відбір основних мовних одиниць на функціонально-стилістичній та порівняльно-контрастивній основах [100].

Перспективним для нашого дослідження вважаємо підхід Л. Романової до формування професійно зорієнтованого мовлення на інтегративній основі,

який висвітлено в дисертації «Формування професійного функціонального мовлення учнів ліцею при вивченні економічних дисциплін», оскільки в роботі з'ясовано практичну реалізацію принципу наступності та обґрунтовано методику формування готовності ліцеїстів до подальшого професійно зорієнтованого навчання у вищій школі [247].

Нам імпонує запропонована В. Михайлюк модульна система навчання студентів аграрного ВНЗ, що передбачає комплексний підхід до формування культури ділового мовлення, діалогічного мовлення на основі ситуативно-тематичного мінімуму [194].

У дослідженні Г. Бондаренко «Методика навчання студентів економічних спеціальностей української наукової термінології в умовах Східного регіону України» основну увагу приділено проблемі формування мовленнєвої компетенції студентів на основі фахової термінології в умовах специфічного мовленнєвого середовища Східного регіону. Дослідницею створено російсько-український словник-мінімум на контрастивній основі, передбачено засвоєння термінів з одночасним запам'ятовуванням, осмисленням і використанням у мовленнєвій ситуації [44]. Однак навчання студентів економічних спеціальностей лише української наукової термінології, на наш погляд, до певної міри звужує аспекти лінгвістичної підготовки, важливої для формування мовленнєвої компетенції на різних етапах навчального процесу у ВНЗ.

Проблему формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ досліджено в дисертації Т. Гороховської, в якій до змісту дисциплін мовної підготовки включено блоки навчальної інформації, орієнтованої на послідовне та систематичне формування культури професійного мовлення як інтегративного особистісного утворення [85].

У результаті нових пошуків М. Криськів розроблено методику формування професійного мовлення, яка ґрунтується на широкому залученні в навчальний процес професійно зорієнтованих текстів, на основі яких

розроблено різноманітні види вправ, що сприяють підвищенню мотивації навчання майбутніх юристів [153;154].

У теоретико-експериментальному дослідженні Л. Барановської «Формування культури мови студентів аграрного вузу» запропоновано шляхи підвищення рівня культури мовлення студентів-аграрників: по-перше, на заняттях з «Ділової української мови», які покликані дати ґрунтовні знання з нормативності мови; по-друге, на заняттях із професійних дисциплін, що сприятимуть насиченню мовлення фаховою лексикою; по-третє, через систему взаємодії «викладач – студент» [16]. Щоправда, не можна беззастережно погодитися з третьою умовою підвищення культури мовлення студентів, оскільки в більшості регіонів України мова викладачів-нефілологів не завжди є взірцем унормованої літературної професійної мови (наприклад, у Південному, Східному, Північному регіонах). Очевидно, останню умову можна вважати оптимальною лише для окремих регіонів, тому що й донині окремі дисципліни в економічних інститутах не завжди викладаються українською мовою та й мовлення викладачів-нефілологів не завжди є взірцем нормативного мовлення, оскільки містить у собі суржик, русизми, діалектні слова (типу: «вибачаюсь», «слідуючий», «слухайте дальше», «вірно сказав», «перепутав», «семидесяти студентам», «любе питання» тощо).

У науковій розвідці Л. Лучкіної основну увагу приділено загальним питанням формування мовної культури, зокрема, практичного засвоєння українського правопису, стилістичних норм і основ ділового мовлення, розвитку зв’язного мовлення, розроблено методичну систему, в основу якої покладено ідею створення програми курсу «Культура ділового професійного мовлення з практикумом», що, на жаль, не знайшла подальшої реалізації в підручниках, посібниках із запропонованого автором курсу [166].

У дисертаційному дослідженні Н. Кострриці «Формування українського професійного мовлення у студентів вищих навчальних закладів економічної освіти України» обґрунтовано принципи відбору навчального матеріалу з

курсу «Ділова українська мова» для студентів економічних спеціальностей, розроблено систему роботи з формування українського професійного мовлення студентів-економістів, а також типологію вправ, яка ґрунтується на поетапному формуванні мовленнєвих навичок. Дослідницею укладено частотний міні-словник, визначено лексичний мінімум для організації різних видів мовленнєвої діяльності, розмежовано близькі, проте не тотожні поняття «професійне мовлення» і «мова фаху» [147]. Раціональним у роботі є підхід до проектування процесу професійної мовленнєвої підготовки студентів-економістів через удосконалення мовленнєвої діяльності, основним структурним компонентом якої є мовленнєва ситуація, а кінцевим результатом – дискурс, у якому оптимально враховано особливості професійної діяльності майбутніх фахівців економічних спеціальностей та функціонування мовленнєвого матеріалу в природних умовах. Щоправда, дослідження й запропонований уточнений зміст навчальної програми та методична система базувалися лише на курсі «Ділова українська мова», який був тоді нормативною навчальною дисципліною з циклу гуманітарної підготовки, що входив до змісту спеціалізації.

Тривалі й перспективні пошуки науковців сприяли розробленню теоретичних аспектів проблеми викладання курсу «Ділова українська мова» у вищій школі, проте напрацьовані раціональні ідеї й методичні рекомендації донині не повною мірою реалізовані в підручниках та посібниках нормативного курсу за відповідними галузями знань.

У навчально-методичній літературі, яка видавалася впродовж останніх років, теоретичний матеріал, тренувальні вправи, як правило, розраховані на всіх студентів ВНЗ, а не на спеціалістів відповідної галузі, економістів зокрема. Хоч у деяких підручниках вміщено завдання, орієнтовані на економічні спеціальності, проте практика засвідчує, що наявні посібники з української мови не забезпечують усебічного підходу до опрацювання матеріалу, необхідного для економічних спеціальностей. В одних переважає правописний чи текстознавчий аспект, в інших – передбачено розчленування

кожного заняття на теми, не пов’язані між собою; не враховано розподілу навчальних годин на самостійну, індивідуальну роботу студентів; не вміщено текстів економічної тематики.

У посібнику «Українське ділове мовлення» за редакцією С. Шевчук подано теоретичний матеріал про стилі сучасної української літературної мови, класифікацію ділових паперів, запропоновано зразки оформлення ділових паперів, систему вправ і завдань. Удалими є рубрики «Як правильно?», «Запам’ятайте відповідники стійких виразів», «Запам’ятайте значення термінів». Проте посібник містить недостатню кількість професійно зорієнтованих завдань для студентів різних спеціальностей, економічної зокрема [293].

Схожий підхід зреалізовано в більшості посібників (Н. Ботвина «Офіційно-діловий та науковий стилі української мови», «Мова та етика ділового спілкування», С. Глущик, О. Дияк, С. Шевчук «Сучасні ділові папери», М. Зубков «Сучасна українська ділова мова», Я. Чорненький «Українська мова за професійним спрямуванням» та ін.), де значну увагу приділено оформленню ділових паперів, однак у практичному блоці не подано достатньої кількості завдань для формування в студентів-економістів мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок, важливих для їхньої майбутньої професійної діяльності.

Вартісним у викладі теоретичного й практичного аспектів є навчальний посібник В. Михайлюк, де автором запропоновано низку завдань і для менеджерів, і для обліковців. Щоправда, і в ньому недостатня кількість текстів професійного спрямування [193].

Серед навчальних посібників з фахової мови особливо вирізняється посібник нового покоління Л. Мацько, Л. Кравець «Культура української фахової мови», який створено відповідно до сучасної концепції викладання української мови за професійним спрямуванням і зорієнтовано на формування в студентів мовно-комунікативних компетенцій. У ньому розглянуто загальні відомості з культури сучасної української мови,

стилістичну диференціацію сучасної української мови, специфіку професійної, наукової і ділової мови, текстові норми наукового та офіційно-ділового стилів, правила оформлення наукової роботи і ділових паперів. Особливу увагу приділено культурі публічного виступу, діалогу, етиці мовного і професійного спілкування, проте практичний аспект, який би збагатив професійною лексикою, текстами студентів-економістів, висвітлено недостатньо [178].

Нова філософія освіти, орієнтована на європейські освітні пріоритети, спонукає до внесення змін і доповнень у змістовий компонент курсу «Ділова українська мова», який, відповідно до Державного стандарту вищої освіти, перейменовано в курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» і спрямовано на «формування вмінь будувати професійно зумовлені висловлювання державною мовою», поповнення лексичного запасу, збільшення або розширення обсягу спеціальної термінології, фразеології, володіння основними композиційно-жанровими формами текстотворення, мовними формулами усного й писемного спілкування, а також виховання студентів як гармонійних особистостей [276, с. 65].

Слушними для нашого дослідження є поради О. Тищенко, яка зазначає: «… курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» доцільно будувати на психолінгвістичних засадах, що забезпечить індивідуалізацію навчального процесу та умови мовно-професійного саморозвитку особистості... [273, с. 56]». Автор звертає увагу, що компонентами мовного професійного спілкування є особистісний чинник, мова як засіб професійного спілкування і текст – мовне втілення інформації в професійному спілкуванні.

Практика показує, що успішне засвоєння курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» залежить від особистості студента і його мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій, оскільки оволодіння основами будь-якої професії розпочинається із засвоєння певної системи

загальних і професійних знань, а також оволодіння основними способами розв'язання професійних завдань [154].

Більшість сучасних дослідників, які вивчають проблеми формування професійної мовленнєвої компетенції, наголошують на тому, що курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» має сприяти формуванню в студентів умінь і навичок користування мовою як засобом професійного спілкування.

Ми поділяємо думку Т. Рукас, яка стверджує, що на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) необхідно формувати мовленнєву культуру, тому під час занять радить змотивовувати студентів на спілкування, тобто створювати такі обставини та ситуативні колізії, які б розвивали мовленнєву діяльність і в яких студент був би змушений активізувати свої творчі здібності [249, с. 55].

Доцільно, на наш погляд, при створенні таких ситуативних колізій широко використовувати термінологічну лексику, яка є складовою фахової мови, адже вивчення термінологічної лексики – це один із важливих напрямків навчання професійно зорієнтованого мовлення, оскільки студенти-економісти повинні «опанувати основний термінологічний фонд професії на лексичному, лексико-семантичному, стилістичному та граматичному рівнях» [9, с. 4]. Крім того, у процесі навчання української мови необхідно закріплювати активний запас української термінологічної лексики, що сприятиме формуванню в студентів фахових знань, засвоєнню нових термінів, з'ясуванню значень термінів, умінь користуватися ними в процесі мовлення.

Наголосимо на тому, що обмежувати формування мовленнєвої професійної компетенції лише вивченням термінологічної лексики не доцільно. Певна річ, це один із вагомих напрямків навчання професійно зорієнтованого мовлення, але він є лише частиною цілісного вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Аналіз наукових джерел та проведені нами спостереження переконують, що необхідними складовими професійно зорієнтованого мовлення є: ґрунтовні фахові знання, загальна культура фахівця, орієнтування в соціумі, сформовані навички спілкування.

Практика показує, що важливою умовою успішної професійної діяльності майбутніх фахівців економічного профілю є мовленнєве спілкування, яке розгортається як один із головних компонентів професії, необхідний для впливу й успіху в професійній комунікації, самореалізації фахівця, а також творчого стилю мовленнєвої поведінки тощо.

Розглядаючи особливості діяльності майбутніх фахівців економічного профілю, констатуємо, що однією з важливих її рис є комунікативна здатність як інтегративна властивість особистості, яка складається з когнітивного (професійна компетентність, децентрованість мислення), емоційного (тактовність), поведінкового (здатність до саморегулювання, коригування власних дій, відповідальність) компонентів [281].

Перспективним для нашого дослідження вважаємо підхід Д. Бубнової, яка в змісті ділового спілкування виокремлює чотири провідні сфери: професійна сфера, сфера сервісу, сфера особистісних контактів і сфера культури, з урахуванням яких розроблено систему вправ і завдань, спрямованих на формування професійно зорієнтованого мовлення. У комплексі вправ для навчання усного ділового спілкування передбачено:

1) уведення лексичного матеріалу;

2) спілкування в типовій комунікативній ситуації;

3) спілкування в новій комунікативній ситуації;

4) уведення і тренування у вживанні розмовних формул;

5) рольові, ділові ігри тощо [48].

У нашому дослідженні враховано комплексний підхід до розроблення системи вправ для формування професійно-мовленнєвих компетенцій студентів-економістів.

Аналіз підходів до методики формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічного профілю засвідчує, що загалом вітчизняними науковцями обґрунтовано шляхи формування мовленнєвої компетенції як складової загальної підготовки фахівця, проте й досі в лінгводидактиці не розроблено ефективної методики навчання української мови (за професійним спрямуванням) у вищих навчальних закладах економічної освіти. Існує об'єктивна потреба розроблення спеціальної методичної системи навчання професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічного профілю, яка сприяла б формуванню в студентів мовних і професійно-комунікативних умінь. Детальний аналіз специфіки вивчення української мови у ВНЗ економічного профілю дозволив визначити проблеми, які необхідно вирішити під час організації занять із курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», зокрема, це:

- низький рівень базових знань з української мови;
- обмежена кількість годин для засвоєння курсу;
- несистематичність вивчення дисципліни;
- відсутність спецкурсів, які компенсували б незначну кількість годин, відведених для вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»;
- недостатня вмотивованість до вивчення дисципліни як обов'язкової в системі економічного навчання;
- відсутність професійно спрямованих підручників з української мови для фахівців економічних напрямків підготовки;
- відсутність спеціальних розробок із проблеми формування мовномовленнєвої професійної компетенції в студентів економічних вишів.

Тому, вочевидь, є нагальна потреба в розробленні навчально-методичної системи формування професійної мовленнєвої компетенції студентів-економістів, що корелюється з навчальними програмами, реальними запитами і вимогами майбутньої професійної діяльності.

Вважаємо, що в проектуванні навчально-методичної системи формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічного профілю необхідно збалансувати співвідношення мовної теорії й мовленнєвої практики в змодельованих ситуаціях виробничого характеру, що відповідали б об'єктивним потребам виробництва, суспільства; створити навчально-методичний супровід дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; оптимізувати процес навчання української мови в умовах вищої економічної школи.

Отже, вивчення спеціальних досліджень та наукових джерел із лінгводидактики уможливило визначення провідних тенденцій у розвитку методичних підходів до формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей (посилення наукового інтересу дослідників до проблеми мовно-мовленнєвої підготовки студентів нефілологічних спеціальностей; розроблення та реалізація особистісно зорієнтованої мовленнєво-професійної моделі підготовки майбутнього фахівця економічної галузі; навчання діалогічного мовлення студентів-нефілологів на основі ситуативно-тематичного мінімуму), а також окреслення проблем, пов'язаних із необхідністю вдосконалення навчально-методичного забезпечення нововведеного в змістовий компонент вищих навчальних закладів курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» відповідно до вимог нормативних документів МОН України; впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання в практику мовної підготовки студентів-економістів.

1.2. Базові лінгвістичні поняття дослідження та їх дефініції

В умовах зорієнтованості вищої освіти на посилення зв'язку змісту навчання з майбутньою професією особливого значення для формування професійного мовлення студентів-економістів набуває вдосконалення змісту вищої освіти, залучення сучасних технологій навчання, спрямованих на

забезпечення розвитку компетенцій особистості (мовної, мовленнєвої, комунікативної), що виявляються в нормативності та правильності професійного мовлення, у культурі мови майбутнього фахівця.

З'ясування сутності дефініцій базових понять дослідження: *«компетенція», «компетентність», «мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція», «культура мови», «культура мовлення»* почасти ставали предметом наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема психологів (Б. Ананьєв, Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн); педагогів (Ю. Бабанський, Ю. Жуков, Л. Занков, І. Лернер, В. Оконь, В. Пасинок); мовознавців (Н. Бабич, Ф. Бацевич, С. Єрмоленко, Л. Кравець, Л. Мацько, М. Плющ, Д. Хаймс, Н. Хомський, Н. Шумарова); лінгводидактів (Г. Берегова, О. Біляєв, А. Богуш, Н. Бутенко, Л. Варзацька, С. Вдовцова, О. Горошкіна, Т. Донченко, І. Дроздова, Н. Кострицяя, М. Криськів, О. Любашенко, В. Михайлюк, В. Момот, М. Пентилюк, Т. Симоненко). Нині відбувається подальший розвиток досліджуваних понять, що характеризується певними тенденціями, по-перше, багатоаспектністю тлумачення понять, по-друге, існуванням поряд із загальноприйнятими інноваційних підходів до розв'язання проблеми.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість виокремити кілька підходів, що характеризують змістове наповнення поняття *«компетентність»*, необхідне для студента, який прагне до неперервної самоосвіти й самовдосконалення, творчого ставлення до справи, тобто такого, що володіє сукупністю складних видів діяльності, які називаються компетентностями; включають необхідні знання, вміння і навички, достатні для виконання певного виду професійної діяльності [235], й умовно згруповані в психології на компетентності, які характеризують особистість, по-перше, як суб'єкта життєдіяльності; по-друге, як особистість у взаємодії з іншими людьми, соціумом [120]; по-третє, як такі, що належать до діяльності

людини і виявляються в усіх її видах і формах; по-четверте, що визначають рівень досягнень компетенцій [236; 290].

В «Енциклопедії освіти» поняття *«компетентність у навчанні»* визначається як коло питань, у яких людина добре розуміється, яких набуває не лише під час вивчення предмета, а й за допомогою засобів неформальної освіти, унаслідок впливу середовища [104, с. 408].

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» поняття *«компетентність»* інтерпретує як властивість того, який має достатні знання в якій-небудь галузі; який із чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований [60, с. 445].

Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти *«компетентність»* трактують як рівень досягнутих компетенцій. Сформовані компетенції застосовуються в різних контекстах для здійснення певних видів діяльності, у тому числі й мовленнєвої [115].

У «Сучасному словнику іншомовних слів» *«компетентність»* (від лат.competens (competentis) – належний, відповідний) тлумачиться як авторитетність, обізнаність; володіння компетенцією [270, с. 369].

Проблема розмежування понять *«компетентність»* та *«компетенція»* в педагогічній літературі є дискусійною. Більшість дослідників вважають, що поняття *«компетентність»* ширше стосовно окремо взятих компетенцій [90].

У роботі поняття *«компетентність»* тлумачимо як здатність ефективно використовувати здобуті знання в професійній діяльності, спілкуванні; як обізнаність, володіння професійною мовленнєвою компетенцією тощо.

Багато спільного знаходимо в спеціальній літературі і в тлумаченні поняття «*компетенція*».

В «Енциклопедії освіти» поняття *«компетенція»* визначено як вимогу до освітньої підготовки, необхідну для якісної продуктивної діяльності в певній сфері. Виділено ключові (мета, рівень змісту освіти),

загальнопредметні (певні предмети й освітні галузі) та предметні (стосуються конкретного змісту) компетенції [104, с. 409].

«Новий тлумачний словник української мови» поняття *«компетенції»* тлумачить як добру обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи [200, с. 305].

У Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти поняття *«компетенція»* тлумачиться як сума знань, умінь та характерних рис, що дозволяють особистості виконувати певні дії [115] .

Поняття *«компетенція»* (лат. competentia < competere – досягати, відповідати) в «Сучасному словнику іншомовних слів» трактується як коло повноважень якогось органу чи посадової особи; проблема, про яку в кого-небудь багато інформації, що дає йому змогу фахово її розв'язати [270, с. 369].

Оскільки майбутнім фахівцям економічних спеціальностей доведеться виконувати різні завдання в певному оточенні і в певних сферах діяльності, користуватися загальними та комунікативно-мовленнєвими компетенціями, тому в нашому дослідженні передбачено розмежування змісту понять *«мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція».*

Термін *«мовна компетенція»* в науковий обіг був уведений Н. Хомським і означав знання системи мови (competence) та протиставлявся «використанню мови», мовній активності (performance) в реальних ситуаціях спілкування. Н. Хомський розмежовує знання мови (граматики) і процеси реальної мовної діяльності, які, на його думку, повинна вивчати психологія. На думку вченого, знання мови є вроджені, а граматичні правила існують у свідомості, тобто мовна компетенція виявляється в індивідуальному світосприйнятті й формується за допомогою поєднання вроджених знань і пасивно засвоюваного мовного матеріалу; соціальні фактори, які впливають на комунікативну діяльність особистості, до уваги не беруться [286; 287].

Сучасні дослідники вживають термін «*мовна компетенція*» в різних варіантах: як мовленнєва діяльність, мовна здатність, мовна активність, мовна та мовленнєва компетенції тощо [41; 274].

Н. Шумарова у своїх дослідженнях спирається на погляди Д. Хаймса, згідно з якими *мовна компетенція* – це не тільки володіння граматикою і словником, але й знання умов, ситуацій, у яких відбувається мовленнєвий акт, саме ж поняття «*мовна компетенція*» нею трансформовано в поняття «*соціолінгвістична та комунікативна компетенції*». На думку дослідниці, *мовну компетенцію* доцільно тлумачити не просто як знання системи мови та правил її використання, а як реалізацію цих знань у численних комунікативних актах. При цьому нормативність нею розглядається як у лінгвістичному, так і в соціокультурному аспектах. Н. Шумарова соціолінгвістичну компетенцію вважає ширшою за мовну, хоч зазначає, що мовна компетенція може стати базою соціолінгвістичної компетенції за умови збереження варіантів мовних одиниць, які добирає носій мовної компетенції в певному комунікативному акті. Якщо ж такий вибір відсутній, то це свідчить не тільки про рівень соціолінгвістичної чи комунікативної компетенцій, а й про рівень мовної компетенції [299, с. 10–11; 306].

У Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти зазначено, що *мовна (лінгвістична) компетенція* складається з лексичної, граматичної, семантичної, фонологічної, орфографічної і орфоепічної компетецій [115].

З урахуванням того, що складниками мовної компетенції є: фонологічна (знання звукових засобів мови); орфографічна (знання системи правил і вміння їх застосовувати); пунктуаційна (вміння інтонувати мовний потік); семантична (розуміння і продукування текстів, реалізація їх у мовленнєвій і комунікативній компетенціях); лексична (багатий словниковий запас і вміння ним користуватися); граматична (знання граматичних норм і вміння їх застосовувати), у нашому дослідженні «*мовна компетенція*» визначається як знання норм і правил сучасної української літературної мови, вміле їх використання в процесі мовлення, система вироблених і засвоєних у

процесі мовленнєвої діяльності мовознавчих правил, достатніх для адекватного сприйняття й вербального відтворення явищ об'єктивної дійсності.

Окремі дослідники мовну компетенцію визначають в органічному зв'язку із мовленнєвою, як взаємопов'язані елементи, явища мовленнєвого акту.

На думку Л. Скворцова, мовно-мовленнєва компетенція формується в результаті взаємопов'язаних між собою явищ: мовної норми і мовлення як комунікативних одиниць, що перебувають у постійному взаємозв'язку. Мова як система є зрозумілою для членів спільноти, безумовно, є необхідною і бажаною для опанування, вона зафіксована державним стандартом, відповідними програмами, правописами, словниками, підручниками, літературою і таким чином втілює в собі стабільність, стає відомою для більшості, до того ж, якщо мова визнана державою [163, с. 137].

За визначенням Д. Ізаренкова, «*мовленнєва компетенція*» репрезентує знання фонетичного, лексичного, словотворчого, морфологічного та синтаксичного рівнів, системи правил оперування мовними одиницями кожного рівня для побудови одиниць більш високого – комунікативних синтаксичних одиниць [127, с. 54–60].

Мовленнєва компетенція тлумачиться як уміння говорити, слухати, читати, писати, тобто вміння, пов'язані з мовленнєвою діяльністю, з побудовою монологічних і діалогічних висловлювань у конкретній ситуації, відповідно до рівнів мовної компетенції учасників спілкування.

У роботі з'ясовано, що мовленнєва компетенція може виявлятися в соціолінгвістичній (розуміння і використання мовлення в певному середовищі), соціокультурній (використання мовних засобів національної культури), дискурсивній (поєднання висловлювань у зв'язні відрізки мовлення з урахуванням тематики, логічного оформлення) компетенціях [61].

Наші спостереження переконують, що комунікативно-мовленнєва компетенція дає можливість студентам використовувати свої мовні знання як

засіб ефективного міжособистісного і ділового спілкування, як умову розширення пізнавальних меж їхньої життєдіяльності.

Студентам-економістам у професійній діяльності доведеться брати участь у дискусіях, офіційних бесідах, перемовинах, де потрібно аргументувати свої думки щодо почутого, побаченого; вести ділові телефонні розмови; виступати з презентаціями, доповідями, промовами, лекціями; спілкуватися з друзями, колегами, працедавцями, керівниками; аналізувати тексти спеціалізованих журналів, Інтернет-видань, реклами, службових записок, комерційних листів, звітів, факсів; грамотно викладати свою інформацію в діловій кореспонденції.

Утвердження української мови в статусі державної, поширення її в діловому спілкуванні на державному та міждержавному рівнях посилює інтерес до її вивчення як необхідної умови формування фахової компетенції, кар'єрного зростання. Для продуктивної участі в комунікації, у тому числі й професійній, студентові-економістові необхідно володіти означеними вище компетенціями, складовими яких є уміння застосовувати їх в умовах реальної мовленнєвої взаємодії, використовуючи адекватні стратегії.

Логіка нашого дослідження вимагала тлумачення поняття «*комунікативна компетенція*». У спеціальній літературі існують різні підходи до дефініції поняття «*комунікативна компетенція*» [71; 117]. Так, В. Звегінцевим комунікативну компетенцію інтерпретовано в нерозривній єдності з мовною компетенцією, оскільки сама мовна компетенція не здатна забезпечувати нормальне спілкування між людьми за допомогою мови. Необхідні ще якісь додаткові знання, які регулюють «правильність» поведінки людини в суспільстві. Це соціальні знання, або соціолінгвістична компетенція, що має позалінгвістичний характер і так само, як і мовна компетенція, може бути представлена в ідеалізованому та абстрагованому вигляді» [117, с. 319]. У методичній науці тривалий час послуговувалися терміном «*мовна компетенція*» (Н. Хомський), з часом у науковий обіг увійшов термін «*комунікативна компетенція*», який стали розглядати як

здатність здійснювати спілкування за допомогою мови, тобто передавати думки й обмінюватися ними в різних ситуаціях у процесі взаємодії з іншими учасниками спілкування, правильно використовувати систему мовних і мовленнєвих норм, вибираючи комунікативну поведінку, адекватну ситуацію спілкування.

За Н. Хомським, комунікативна компетенція – це здатність, необхідна для виконання певної мовленнєвої діяльності рідною мовою, коли мовець повинен уміти створювати речення за моделями, розуміти схожість чи відмінне в значеннях двох висловлювань [287].

Однак у трактуванні Хомського не враховано змістового компонента мовного оформлення комунікації.

Д. Хаймс розширив зміст поняття «комунікативна компетенція», увівши до нього деякі соціопрагматичні ознаки. За його визначенням, «*комунікативна компетенція*» – це не тільки володіння граматикою і словником, а й знання умов, ситуацій, у яких відбувається мовленнєвий акт [306, с. 54–59.].

У слов'янській лінгводидактиці М. Вятютнєв «*комунікативну компетенцію»* визначив як здатність людини спілкуватися в трудовій та навчальній діяльності, задовольняючи власні інтелектуальні потреби, і зосереджував увагу на важливості інтелектуальних здібностей мовця для реалізації певного мовленнєвого акту. Науковець розглядає комунікативну компетенцію як сукупність усіх компонентів, наявних у ситуації спілкування [70].

Сучасні лінгводидакти, зокрема А. Богуш, *комунікативну компетенцію* розглядає як комплексне застосування мовцем мовних і немовних засобів для спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність у спілкуванні; обізнаність людини, певну систему знань, практичних мовленнєвих умінь і навичок, мовленнєвих здібностей людини [39, с. 6].

У нашому дослідженні *комунікативну компетенцію* тлумачимо як здатність розуміти чужі й творити власні програми мовленнєвої поведінки, адекватні меті, сфері, ситуації спілкування, яка включає в себе знання основних понять про стиль і типи мови, побудову опису, розповіді, роздуму, способи зв'язків речень у тексті тощо. Особливо важливе місце в комунікативній компетенції займають власне комунікативні вміння і навички – вибрати необхідну мовну форму, тобто вміння і навички мовленнєвого спілкування відповідно до комунікативної ситуації.

Загальні компетенції – це ті, що не є специфічними для мовлення, але необхідні для будь-якого виду діяльності, у тому числі й мовленнєвої. Комунікативні мовні компетенції – це ті, що забезпечують можливість виконувати професійно спрямовану діяльність, використовувати спеціальні лінгвістичні засоби [114; 115].

На думку І. Зимньої, *комунікативно-мовленнєва компетенція* – складна і багатовимірна здатність особистості здійснювати мовленнєву діяльність через комунікативно-мовленнєву поведінку на основі фонологічних, лексико-граматичних, соціолінгвістичних і культурологічних знань та навичок і за допомогою вмінь, пов'язаних з дискурсивною, локутивною та стратегічною компетенцією, відповідно до різноманітних завдань і ситуацій спілкування [119; 120; 125].

Аналіз різних підходів до тлумачення комунікативної компетенції дозволяє стверджувати, що науковці постійно розширюють обсяг поняття «*комунікативна компетенція*», формують її структуру, визначають зв'язки. Це дало підстави для виокремлення основних видів комунікативної компетенції:

- лінгвістична (мовна);
- мовленнєва (дискурсивна);
- прагматична;
- соціолінгвістична;
- соціокультурна;

- стратегічна.

Лінгвістична (мовна) компетенція характеризується як набуття систематичних знань про мову, тобто знань граматичних правил, лексики, фонології, орфографії, пунктуації, семантики.

Мовленнєва компетенція розглядається як здатність адекватно використовувати мовні засоби для побудови висловлювань і текстів відповідно до норм в усному і писемному мовленні.

Прагматична компетенція складається з двох частин: *дискурсивної* компетенції – здатності до побудови цілісних, зв'язних і логічних висловлювань відповідних функціональних стилів в усному і писемному мовленні на основі розуміння різних видів текстів, а також уміння вибирати потрібну форму і спосіб вираження залежно від умов мовленнєвого акту, комунікативної мети і наміру мовця; *функціональної* компетенції – уміння досягати мету, через яку виникає комунікативний акт (пошук інформації, повідомлення, модальність сказаного; висловлення власного ставлення до чого-небудь; уміння переконувати кого-небудь у чому-небудь), а також знання типових схем комунікативної інтеракції (запитання – відповідь, повідомлення – згода / незгода, прохання – згода / відмова, привітання – реакція на привітання).

Соціолінгвістична компетенція вченими тлумачиться як уміння використовувати мовні засоби відповідно до ситуації спілкування в соціальному контексті, тобто уміння обирати і використовувати адекватні мовні форми і засоби залежно від мети, ситуації спілкування, соціальних ролей учасників комунікації (вміння розпізнавати етикетні форми спілкування з використанням мовних штампів, засобів мови, крилатих висловів, ідіом, приказок, прислів'їв тощо; правильно вибирати стиль спілкування, що дозволяє за певними ознаками (діалектні слова, певна вимова, жаргонізми, професіоналізми) визначати належність мовця до регіону, соціальної і професійної групи).

Соціокультурна компетенція – уміння застосовувати знання про національно-культурні особливості, норми поведінки, етикету, уміння розуміти й адекватно використовувати їх у процесі спілкування. Деякі дослідники соціолінгвістичну й соціокультурну компетенції об'єднують в одну через наявність тих самих параметрів.

Стратегічна компетенція – це уміння відбирати і використовувати найбільш ефективні способи і прийоми вирішення комунікативних завдань, уміння вибрати правильне значення слова, звернутися до співбесідника з проханням повторити інформацію тощо [121; 122].

Л. Мацько, Л. Кравець до комунікативної компетенції включають ілокутивну (реалізація комунікативних намірів за допомогою мовлення), психологічну компетенції (відчуття настрою партнера) [178, с. 16].

На думку українських педагогів, кожна із компетенцій (мовна, мовленнєва, комунікативна) передбачає засвоєння не окремих не пов'язаних між собою елементів знань і вмінь, а оволодіння комплексною процедурою, у якій для кожного виділеного напряму її набуття є відповідна сукупність освітніх компонентів, що мають особистісно-діяльнісний характер. Основними ознаками компетенцій є поліфункціональність, надпредметність і міждисциплінарність, багатовимірність, забезпечення широкої сфери розвитку особистості [123; 124; 143, с. 67].

Практикою доведено, що формування *мовних, мовленнєвих і комунікативних компетенцій* спеціалістів можливе тільки за умови створення ефективної системи навчання студентів із циклу гуманітарної підготовки (нормативні навчальні дисципліни), які входять у зміст спеціалізації, а також під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу (вибіркові навчальні дисципліни).

Студіювання понять «*мовна компетенція*», «*мовленнєва компетенція*», «*комунікативна компетенція*» та їх складових сприяло визначенню мети і завдань курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» в економічному вищому навчальному закладі:

- формування мовної компетенції, яка включає в себе оволодіння знаннями про мову, вміннями і навичками аналізу явищ і фактів мови, формування навичок оцінювання своєї діяльності, отриманих результатів, самоаналізу;
- удосконалення мовленнєвої компетенції, що виявляється в умінні використовувати мовні засоби для побудови висловлювань і текстів професійного спрямування відповідно до норм усного й писемного мовлення;
- удосконалення комунікативної компетенції, що передбачає не просто оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності в різноманітних сферах спілкування, але й розвиток особистості студентів, формування їх комунікативної культури;
- формування соціокультурної компетенції, яка включає в себе сукупність знань про культуру українського народу, його стереотипи мовленнєвого спілкування, мовні одиниці національної культури, розуміння значення рідної мови в житті народу, розвиток духовного, морального світу студентів, їх соціокультурний розвиток, формування національної самосвідомості.

На нашу думку, в економічному виші основну увагу доцільно приділяти формуванню професійно-мовленнєвої компетенції як базової, основної. Звісно, формування професійно-мовленнєвих компетенцій здійснюється на основі мовно-комунікативної та соціокультурної компетенцій. Ураховуючи значення рідної мови в розвитку особистості студентів, формування лінгвістичної (мовної) компетенції є не тільки обов'язковою та необхідною умовою формування професійно-мовленнєвих компетенцій, а й засобом розширення лінгвістичної ерудиції, пізнання мови як суспільного явища.

Зіставлення різних поглядів науковців на мовну, мовленнєву та комунікативну компетенції дає нам можливість зробити висновок, що вони є системою внутрішніх ресурсів особистості, необхідних для ефективної

комунікативної дії в міжособистісній взаємодії [209] і застосування фахівцем отриманих знань для ефективного вирішення професійних завдань і потреб [114].

Дослідники одностайні у доцільності розмежування понять «*комунікативна компетенція*» та «*мовленнєва компетенція*». Мовленнєва компетенція передбачає володіння вміннями і навичками спілкування (комунікації) і наповнення мовленням. У той же час у мовленні прийнято виділяти комунікативну функцію, оскільки комунікативні якості мовця є визначальними у розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери. Стає очевидним, що комунікативна компетенція первинна щодо мовленнєвої.

Аналіз спеціальної літератури дозволив дійти висновку, що рівень сформованості мовленнєвої компетенції майбутніх економістів залежить від рівня сформованості комунікативної компетенції, яка тісно перемежовується з професійною компетенцією і якою фахівець повинен володіти бездоганно, адже це одна з головних якостей спеціаліста будь-якої сфери.

Професійна мовленнєва компетенція нами визначається як сукупність знань, умінь і навичок, які дають можливість розуміти та створювати висловлювання за допомогою мовних засобів, поєднуючи їх зі знаннями певної галузі.

Для ефективного формування в майбутніх фахівців економічного профілю належної професійної мовленнєвої компетенції необхідні мовленнєві здібності, вміння, знання у вирішенні комунікативних професійних завдань. Відтак рівень професійної мовленнєвої компетенції буде залежати від здатності студентів-економістів свідомо розвивати свій потенціал, самоудосконалюватися, засвоювати базовий рівень навчання в умовах вищого навчального закладу. Професійна мовленнєва компетенція, за визначенням Л. Мацько, є показником сформованості системи професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мови і мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності [178, с. 18].

Професійно зорієнтоване мовлення, зазвичай, регулюється мовними нормами, знання яких визначає рівень культури мови і мовлення.

Поняття «*культура мовлення*» включає в себе два етапи засвоєння літературної мови: *правильність мовлення*, тобто дотримання літературних норм, що сприймаються мовцем і тим, хто пише, як «ідеал» або загальноприйнятого і традиційно збережуваного звичаю, зразка, та «мовленнєва майстерність», тобто не тільки додержання норм літературної мови, а й уміння вибирати із наявних варіантів найбільш точний в смисловому відношенні, стилістично і ситуативно доцільний, виразний. Висока культура мовлення передбачає високу загальну культуру людини, культуру мислення, любов до мови. Основним завданням культури мовлення є вивчення об'єктивних мовних норм у всіх усталених формах, протиріччях, тенденціях, що з'являються, для активного впливу на мовленнєву суспільну практику.

У Лінгвістичному енциклопедичному словнику поняття «*культура мовлення*» визначається як володіння нормами усної і писемної форм літературної мови, а також уміння використовувати виражальні засоби в різних умовах [163, с. 137].

У вітчизняному мовознавстві є тенденція розмежовувати поняття «*культура мови*» (коли йдеться про особливості взірцевих текстів, закріплених у пам'ятках писемності, а також виражальні та смислові можливості мовної системи) і «*культура мовлення*», під якою розуміють конкретну реалізацію особливостей і можливостей мови в умовах повсякденного, масового усного й писемного спілкування.

Б. Головін зазначає, що культура мовлення – це сукупність і система комунікативних якостей мовця [77]. М. Ілляш вважає, що культура мовлення – це оволодіння нормами усної та писемної форм літературної мови, уміння користуватись її засобами, прийомами, самостійна лінгвістична дисципліна [128, с. 51].

У контексті нашого дослідження «*культура мовлення*» тлумачиться як досконале володіння нормами літературної мови, вміння користуватися її засобами в різних ситуаціях спілкування, тобто як комплекс певних знань, умінь і навичок, над формуванням яких працюють і студенти, і викладачі.

Культуру мови, зазвичай, визначають як галузь певних знань, що вивчає норми мови в їх конкретно-історичному вимірі, тобто вона регламентує мовленнєву діяльність з нормативних позицій.

Питання культури мови досліджували І. Білодід [239], О. Біляєв [35], В. Виноградов [63], І. Вихованець [66; 67], К. Городенська [195], О. Горошкіна [86], С. Єрмоленко [105; 106], М. Жовтобрюх [112], Л. Мацько [177; 179; 180], М. Пентилюк [221], В. Русанівський [250], М. Степаненко [268], Є. Чак [289].

На сучасному етапі розвиток культури мови характеризується посиленням уваги до комунікативного компонента, оскільки культура мови формує таку мовну особистість, яка має чуття мови, засвоїла кращі зразки мовної поведінки, дотримується традицій мовного етикету.

Л. Мацько стверджує, що культура мови – це інтегративна наука про ефективне мовленнєве спілкування, зближається з риторикою, комунікативною лінгвістикою, лінгвокультурологією [178, с. 7].

На думку Н. Бабич, щоб досягти високої мовної культури, необхідно знати особливості функціональних стилів літературної мови, мовні норми, екстралінгвістичні структури, а також уважно ставитися до власного мовлення, постійно удосконалювати мовну майстерність [13, с. 10].

Спостереження за мовленням студентів-економістів дає нам підстави погодитися з твердженням Н. Бабич, оскільки, справді, високого рівня мовної культури не можуть досягти ті студенти, які не вдосконалюють своє мовлення й обмежуються тільки почутим на заняттях і не працюють самостійно.

Г. Винокур зауважував, що наука (у нашому випадку це мовний курс) не може виховати лінгвістичний смак, для цього необхідні «лінгвістична свідомість» студентів і їхня «любов до мови» [65, с. 41].

Ми поділяємо думку Г. Винокура, який вважає, що проблема індивідуальної культури мови і мовлення вирішиться тоді, коли кожен зрозуміє різницю між лінгвістичними засобами, якими послуговуються в різних жанрах. Використання різноманітних мовних засобів чи то в розмовному, канцелярському, дипломатичному, комерційному, парламентському, агітаційному мовленні потребує спеціальних знань і специфічної техніки мовлення. Тому для формування мовленнєвої культури необхідні мовознавчі знання та любов до мови. Культура мовлення неможлива без справжнього і невичерпного знання про мову, тобто про ті засоби, які знаходять своє особливе застосування, залежно від внутрішньої технології того чи іншого соціально-мовного завдання [64, с. 167].

Формуючи в майбутніх фахівців економічного профілю належну культуру мовлення, розвинені мовну, мовленнєву та комунікативну компетенції, виховуючи їх компетентними фахівцями і освіченими особистостями, викладач вищого навчального закладу повинен пам’ятати, що викликати інтерес студентів до мовних курсів і виховати «любов до мови» [65, с. 41] можна тільки за умови розуміння того, що отримані компетенції дозволять їм вміло користуватися фахово спрямованою мовою в професійній діяльності.

Отже, з’ясування сутності базових понять дослідження: «*компетенція*», «*компетентність*», «*мовна компетенція*», «*мовленнєва компетенція*», «*комунікативна компетенція*», *«культура мови»*, «*культура мовлення*» та деякі уточнення уможливило чіткіше обґрунтування концептуальних підходів до вдосконалення змісту й організації навчання української мови (за професійним спрямуванням) у вищому навчальному закладі, а також розроблення навчально-методичної системи формування мовної, мовленнєвої

і комунікативної компетенцій у студентів економічних спеціальностей в умовах вищого навчального закладу.

1.3. Концептуальні підходи до вдосконалення змісту й організації навчання української мови на економічних факультетах ВНЗ

Сучасні соціально-економічні умови вимагають удосконалення системи мовленнєвої підготовки професіонала будь-якої галузі, здатного вільно орієнтуватися в нових соціокультурних умовах, оволодівати не тільки професійними, а й мовленнєвими уміннями, глибокого усвідомлення ним ролі й значення державної мови як складової гуманітарної підготовки, адже рівень володіння мовою фахівцями економічних спеціальностей значною мірою впливає на їх конкурентоздатність.

Майбутні фахівці економічних спеціальностей мають зарекомендувати себе не тільки як професіонали, а й творчі, грамотні особистості, які можуть швидко реагувати на зміну обставин, вільно висловлювати свої думки в колективі, разом із колегами розробляти й розвивати нові ідеї, бути конкурентоспроможними, а все це можливе за умови вільного володіння професійно зорієнтованим мовленням, яке легко сприймалося б тими колегами, партнерами, відвідувачами, замовниками, що постійно працюють із фахівцем. Сучасна економіка вимагає налагодження взаємостосунків у колективі та за його межами, уміння ставити конкретні завдання, організовувати колег на їх виконання, переконувати партнерів, проводити нараду, давати усну чи письмову відповідь.

Сьогодні, вочевидь, існує об’єктивна потреба в модернізації мовної освіти у вищих навчальних закладах, виробленні стратегій розвитку системи професійно-мовленнєвої діяльності, визначенні пріоритетів сучасного ринку праці, активному поширенні інноваційних технологій навчання, створенні навчально-методичного супроводу для професійного самовдосконалення кожного фахівця через розроблення та реалізацію навчальних програм розвитку, саморозвитку і самореалізації особистості [183, с. 65].

Ряд наукових досліджень проблеми формування мовної, мовленнєвої і комунікативної компетенцій (Л. Барановська [16], Г. Берегова [23], Г. Бондаренко [44], І. Дроздова [100], Л. Лучкіна [165], Л. Мацько [177; 183; 184], В. Михайлюк [194], Г. Онкович [206], Л. Паламар [211; 212], В. Пасинок [215; 216], Т. Рукас [249], Я. Януш [305]) сприяли вдосконаленню системи професійної мовленнєвої підготовки студентів, виявленню протиріч (між реаліями сучасного світу і якістю підготовки спеціалістів, між високими вимогами до майбутньої професії і неготовністю на мовному рівні виконувати професійну діяльність, між значною затеоретизованістю матеріалу і невмінням його застосовувати в комунікативній професійній ситуації) у системі вищої школи на нефілологічних факультетах.

Аналіз спеціальної літератури, власні спостереження переконують, що досі не створено науково обґрунтованої системи формування в студентів-економістів мовно-мовленнєвих компетенцій, які були б професійно зорієнтовані. Наявні підручники, посібники з ділової української мови, української мови за професійним спрямуванням здебільшого затеоретизовані, розраховані, більшою мірою, на студентів педуніверситетів нефілологічних спеціальностей, тобто на студентів, які, крім ділової української мови або української мови (за професійним спрямуванням), вивчають поглиблений курс сучасної української літературної мови, основи красномовства, діловодство, риторику. Ці ж дисципліни викладаються і у ВНЗ гуманітарного профілю (факультети юридичні та філософські, психології і соціальної роботи, туризму), проте студенти економічних факультетів, крім єдиного курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», не вивчають жодної додаткової дисципліни мовного спрямування. До того ж у системі освіти вищої школи економічного профілю «Українська мова за (професійним спрямуванням)» вивчається епізодично, упродовж одного семестру, що значною мірою знижує інтерес до її вивчення, оскільки студенти вважають, що у ВНЗ ця дисципліна є менш важливою, ніж фахові. Викладання української мови (за професійним спрямуванням) лише на

першому курсі без подальшого його поглиблення й закріплення призводить до забування вивченого матеріалу, зниження орфографічної грамотності. Окрім того, вплив інтерферованого мовного середовища, суржику, недостатня кількість високоякісних україномовних підручників, відсутність у читацькому обігу студента українських художніх творів (як зразків літературної мови) негативно позначаються на рівні культури професійного мовлення.

Не можемо погодитися з тим, що завданням і змістом курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», як традиційно вважають деякі викладачі-практики, є здебільшого ознайомлення студентів зі зразками документів. Адже ще Ф. Буслаєв застерігав проти надмірного захоплення діловими паперами, наголошуючи, що « перерахувати всі випадки, у яких необхідні ділові папери, неможливо … Якщо учитель…навчив своїх учнів ґрунтовно продумувати виучувану тему, правильно формулювати думки та висловлювати їх, тоді їм взагалі не потрібно навіть натякати, як пишуться оголошення про продаж будинків чи оренду кімнат … [50, с. 106]».

Слушною є думка В. Русанівського, що мова на всіх етапах виконання будь-якої роботи відіграє роль регулятора. І якщо керівник не володіє досконало мовою, не вміє переконати інших у тому, у що вірить сам, то вже це одне може позначитися і на строках, і на якості виконання завдання [195, с. 17].

Якщо мовець не може належним чином висловити свою думку, то це свідчить про недостатню його обізнаність в обраній галузі, оскільки мова в професійній діяльності – не тільки знаряддя спілкування, а й знаряддя мислення [49].

Саме курс «Сучасна українська мова», на переконання Я. Януш, є необхідним у виші, оскільки допомагає, з одного боку, ліквідувати прогалини в навчанні української мови в середніх навчальних закладах, з іншого,– сприяє підготовці фахівців належного професійного та інтелектуального рівня. Дослідниця застерігає, що вивчення української мови у вишах не

можна зводити до навчання складати лише ділові папери, адже зрозуміло, що це можливе лише за умови, якщо є достатні знання з української мови, та й курс української мови у ВНЗ не може дублювати шкільної програми, а, навпаки, має сприяти підготовці висококваліфікованих, грамотних, інтелектуальних фахівців, які вільно володіють мовою і користуються нею в професійній та офіційно-діловій сферах [305, с. 9].

Зміст навчання професійно зорієнтованого мовлення – це розвиток мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій. Майбутній фахівець може успішно реалізуватися як особистість, якщо в нього є для цього «глобальна» компетенція, активний лексичний запас мови, термінологічна база, які ним природно трансформуються в осмислені вислови, вживані відповідно до традицій і норм сучасної літературної української мови.

Аналіз результатів теоретичних напрацювань учених і практичного досвіду спонукає до пошуків нових підходів до формування професійних (мовних, мовленнєвих, комунікативних) компетенцій студентів-економістів й упровадження навчально-методичної системи, новаторських здобутків у процес навчання української мови (за професійним спрямуванням).

Запропонована концепція навчання української мови (за професійним спрямуванням) у вищих навчальних закладах на економічних спеціальностях передбачає вдосконалення змісту навчальних програм із базового курсу та інтегративних спецкурсів: «Основи культури спілкування» (ІІ курс); «Культура професійного мовлення» (ІІІ курс), що забезпечують профільне спрямування, розвиток особистісної та фахової самореалізації студентів. Визначений зміст обов’язкового курсу та комплексу дисциплін мовно-мовленнєвого спрямування, вибір методів і форм діяльності, способів спілкування викладача й студента, контролю якості знань, посилення фактора розвитку видів мовленнєвої діяльності в загальній культурі особистості відкриває широку перспективу для розширення комунікативного репертуару в життєвій та професійній практиці.

Основною метою курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» нами визначено: удосконалення набутих у школі умінь чітко, повно й грамотно викладати думки; формування вмінь і навичок спілкуватися в офіційній сфері громадського життя, навичок комунікативно виправданого використання засобів мови з додержанням етикетних норм ділового спілкування; поглиблення професійно значущого контексту знань з української мови; удосконалення правописної компетенції майбутніх фахівців; засвоєння знань про особливості стилів української мови, норм етикету ділового спілкування відповідно до вимог культури усного й писемного мовлення, основ практичної риторики, а також формування індивідуального мовно-мовленнєвого іміджу майбутнього фахівця економічної галузі.

Для досягнення високого рівня компетенцій в усному мовленні (в професійному і соціальному контексті), писемному мовленні нами передбачено у процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» розв'язання таких завдань:

- формування комунікативних умінь у різних видах мовленнєвої діяльності (на основі загальної і професійно-термінологічної лексики), зокрема у створенні власного висловлювання (мовні знання);
- розширення загальноосвітнього кругозору та розвиток комунікативної культури;
- здійснення належної мовної підготовки фахівців економічного профілю відповідно до кваліфікаційних вимог.

Пропонованою концепцією передбачено вдосконалення змісту навчання професійно зорієнтованого мовлення, що включає в себе сфери комунікативної діяльності, теми, ситуації їх розгортання, мовленнєві дії і мовленнєвий матеріал (тексти, мовленнєві зразки), мовний матеріал, правила його оформлення і навички його вживання, комплекс спеціальних (мовленнєвих) умінь, що характеризують рівень практичного володіння сучасною літературною українською мовою як засобом спілкування і

пізнання, мінімум етикетних формул ввічливості та вміння ними послуговуватися в різноманітних ситуаціях спілкування.

Фундаментальна підготовка спеціалістів можлива лише за умови широкої гуманітаризації економічної освіти. Саме тому сучасна освіта характеризується прагненням виявити теоретичні основи її гуманітаризації, органічно і системно вписати формування мовної культурної компетенції в процес професійного становлення особистості майбутніх фахівців економічного профілю.

Збільшення нерозв'язаних завдань, що покладаються на науковців та викладачів-практиків, вимагає й відповідних змін у змісті, структурі, організаційних формах навчання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

У розробленні концептуального підходу до вдосконалення змісту й організації навчання української мови студентів-економістів в умовах вищого навчального закладу нами визначено такі основні компоненти:

1) проектування змісту й уведення в навчальний процес ВНЗ інтегративних спецкурсів професійного мовно-мовленнєвого спрямування;

2) удосконалення змісту навчальної програми з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»;

3) вибір ефективних технологій навчання.

Кожен із компонентів спроектовано з урахуванням засад гуманізації освіти, розвитку особистості, загальнодидактичних, лінгводидактичних та власне методичних принципів і підходів, комплексу компетенцій (мовних, мовленнєвих, комунікативних).

Першим компонентом – *проектування циклу дисциплін професійного мовно-мовленнєвого спрямування* – передбачено елективну гнучку диференціацію, тобто особливу форму диференціації за інтересами студентів, що характеризується правом вибору ряду пропонованих спецкурсів для розширення й поглиблення знань і вмінь студентів-економістів не тільки за

спеціальністю, а й з метою розвитку в них загальної та професійно-мовленнєвої культури.

Щоб сформувати готовність у студентів до майбутньої професійної мовленнєвої діяльності, нами розроблено й впроваджено в навчально-виховний процес Чернігівського державного інституту економіки та управління інтегративні спецкурси для студентів І – ІІІ курсів, якими передбачено поетапне формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій, загального рівня культури мови й мовлення зокрема.

З урахуванням того, що першокурсники вивчають з ІІ семестру обов'язкову дисципліну «Українська мова (за професійним спрямуванням)», а в першому семестрі обов'язковий спецкурс «Вступ до спеціальності», нами разом із викладачами випускової кафедри видано методичні рекомендації для проведення практичних занять з виокремленням трьох тем професійно-мовленнєвого спрямування:

1. «Професійне мовлення в структурі економічної діяльності»;
2. «Міжособистісні комунікації»;
3. «Сучасні етикетні мовні формули в професійному спілкуванні».

Студентам *другого* курсу запропоновано спецкурс «Основи культури спілкування» (36 годин, з них: 6 год. – лекційні заняття; 18 год. – практичні і 12 год. – самостійна робота).

Для студентів третього курсу розроблено спецкурс «Культура професійного мовлення (72 години за зразком: 36 год. – практичні; 36 год. – самостійна робота)».

Метою розроблених спецкурсів є формування в студентів економічного профілю конкретних мовних, мовленнєвих і комунікативних компетенцій, поглиблення знань з мови та культури усного й писемного мовлення.

На *першому* етапі під час вивчення обов'язкової дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» і трьох тем, які введено до спецкурсу «Вступ до спеціальності», основну увагу зосереджено на формуванні мовних, мовленнєвих, комунікативних компетенцій (мотиваційно-пізнавальний етап),

необхідних для правильного користування багатством мови; закріпленні набутих у школі знань, удосконаленні орфографічних, граматичних, лексичних умінь; оволодінні навичками перекладу фахової термінології з російської на українську мову й навпаки, збагаченні науково-професійною лексикою майбутнього фаху.

На *оперативно-конструктивному* (*другому*) етапі у процесі вивчення основного курсу та спецкурсу «Основи культури спілкування» передбачено формування мовно-мовленнєвих умінь (створення усних монологічних та діалогічних висловлювань), що передбачає зосередження уваги на осмисленні головного й другорядного, логіки викладу; оперування різними прийомами фіксації почутого (запис ключових слів, план висловлювання, аналіз виступу, дискусії тощо); створення письмових текстів різних стилів та типів мовлення з урахуванням точності, доречності, логічності, багатства мовлення; інтонування власного мовлення для більш точної, ефектної передачі змісту сказаного, що необхідне для володіння властивостями голосу (силою, висотою, тембром, логічним наголосом, паузами тощо). На другому етапі створюються умови для закріплення й розвитку мовних, мовленнєвих, комунікативних компетенцій студентів.

На *третьому* етапі вивчення основного курсу та спецкурсу «Культура професійного мовлення» студенти вдосконалюють професійні мовленнєві і комунікативні компетенції, за допомогою яких здійснюється процес управління, спілкування в організаціях, закладах, установах; відшліфовуються вміння виступати на засіданнях, зборах з повідомленням, доповіддю чи роз'ясненнями про певні правила, підходи у процесі розв'язання спеціально створюваних виробничих ситуацій; закріплюються навички вести комерційне листування; ділову телефонну розмову, спілкуватися з партнерами по бізнесу в Інтернеті за допомогою вербальних і невербальних засобів мовлення для ефективного їх втілення в міжособистісну комунікацію, ділову дискусію, суперечку; вдосконалюються

вміння створювати рекламні тексти, візитні картки, договори, протоколи, акти тощо.

На кожному курсі передбачено поетапне формування й удосконалення професійного мовлення із виокремленням функціональних ліній етапу, мети, системи вправ.

Орієнтовні етапи формування професійного мовлення в студентів-економістів подано в таблиці 1.3.1.

Таблиця 1.3.1

Орієнтовні етапи формування професійного мовлення в студентів-економістів

Етап	Функціональна лінія етапу	Мета етапу	Орієнтовні вправи і завдання
Мотиваційно-пізнавальний	Формування мовних компетенцій: мотивація навчальної діяльності студентів, актуалізація знань з основних розділів курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; корегування здобутих мовно-мовленнєвих знань	Засвоєння мовних одиниць, лексичних та стилістичних засобів усного і писемного професійного мовлення, термінологічної бази, процес формування навичок аналізу та лінгвістичної рефлексії	Вправи, які формують мовні (орфоепічні, орфографічні, пунктуаційні, мовленнєві, риторичні та стилістичні вміння і навички, а також аналізу мови ділових паперів)
Оперативно-конструктивний	Формування мовленнєвої компетенції: засвоєння студентами мовних і мовленнєвих понять, теоретичних основ мовлення, оволодіння технікою і культурою мовлення, мовленнєвою діяльністю	Забезпечення умов для розвитку мовленнєвих умінь: володіння основними видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо)	Вправи, які спрямовані на розвиток мовлення (тренувальні, мотиваційні, розпізнавальні, перетворювальні, конструктивні та ін.)

Продуктивно-творчий	Формування комунікативної компетенції: створювати й редагувати власні висловлювання залежно від ситуацій спілкування; трансформувати тексти відповідного стилю професійного спрямування за жанрами; оволодіти прийомами і способами корекції власного професійно зумовленого мовлення	Забезпечення умов для формування комунікативних умінь, створення висловлювань відповідно до ситуації спілкування, типу, стилю, жанру і типу мовлення	Редагування усних та писемних висловлювань; аналіз і конструювання текстів професійного спрямування; підготовка й виголошення промови, побудова діалогів, розроблення і захист проектів

Особливу увагу в пропонованому концептуальному підході до вдосконалення змісту й організації навчання української мови студентів-економістів у вищих навчальних закладах приділено визначеному другому компоненту – *удосконаленню змісту навчальних планів і програм* курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та змістовим аспектам програм пропонованих спецкурсів.

Зміст удосконаленої програми з названого курсу укладено відповідно до вимог Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» та Постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки».

У ній ураховано державний статус української мови, її суспільні функції, узято до уваги специфіку навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», що має виразні інтегративні функції, здатність справляти різнобічний освітній, розвивальний, корекційний і виховний впливи на студентів, сприяти формуванню особистості, готової до активної, творчої, професійної мовленнєвої діяльності в усіх сферах життя демократичного суспільства, а також визначено стратегічні напрями (змістові

лінії: соціокультурна, мовна, професійна мовленнєво-діяльнісна, професійна комунікативно-діяльнісна).

Соціокультурну змістову лінію розглядаємо в програмі як таку, що передбачає наявність у студентів країнознавчого та лінгвокраїнознавчого характеру знань: знання історії, економіки, культури України, регіону. Оволодіння мовою як засобом комунікації неможливе без паралельного вивчення культури країни. Як зазначає Б. Ананьєв, через вивчення мови можна створити «мовленнєву модель світу» будь-якої нації [4; 5]. Тому в процесі формування мовних, мовленнєвих і комунікативних компетенцій необхідно використовувати тексти соціокультурного спрямування.

Зміст пропонованих текстів є зразком і опорою для студентів під час створення власних висловлювань. Соціокультурну змістову лінію визначено як базову, тому програмою передбачено її реалізацію на кожному занятті.

Навчання української мови (за професійним спрямуванням) має забезпечити єдність навчання й виховання і цілеспрямованого інтелектуального розвитку особистості, культури мови, що перебуває в діалектичному зв’язку з культурою мовлення, крім того, передбачає створення умов для самореалізації й саморозвитку особистості [134, с. 7].

Для підвищення ефективності формування соціокультурного аспекту нами визначено основні критерії:

- врахування мотиваційної готовності студентів-економістів;
- врахування особливостей та показників ефективності навчальної діяльності студентів;
- організація самостійної пізнавальної діяльності студентів.

Соціокультурний аспект складається з трьох блоків знань:

- лінгвокраїнознавчі поняття;
- соціально-психологічні знання (володіння специфічними національними моделями комунікацій);
- культурологічні знання.

Ми поділяємо думку Є. Верещагіна, який зазначає, що всі рівні мови мають країнознавчий план, але особливо потрібно звертатися до лексики з «культурним компонентом» – безеквівалентної та фонової, яка входить до складу соціокультурної лексики [62, с. 202].

У формуванні загальної культури студентів-економістів соціокультурний аспект сприяє:

- ознайомленню з культурними набутками рідного народу;
- розвитку духовних та естетичних сфер студентів, вихованню патріотизму і моральних переконань;
- формуванню поняття про прекрасне в мові, що спирається на її лексичні, фразеологічні, граматичні ресурси;
- розвитку потреби в удосконаленні культури професійного мовлення.

Мовна змістова лінія містить відомості із загального мовознавства (українська національна мова; мова та мовлення, мова та мислення; структура мови; походження мови, закономірності її розвитку; мова як суспільне явище; функції мови; писемна й усна форми літературної мови; джерела української літературної мови; колоритно-стильові різновиди мовлення, спілкування, ситуація спілкування; мова як система, внутрішні підсистеми мовної системи). Програмою передбачено усвідомлення студентами структурної єдності мови, елементи якої (фонеми, морфеми, слова, словосполучення, речення) тісно пов’язані між собою.

Чимало місця відведено виробленню орфоепічних, орфографічних і пунктуаційних навичок з одночасним формуванням культури усного й писемного мовлення. Теоретичний матеріал з мови структуровано так, аби студенти переконалися, що в абстрагуванні від конкретних висловлювань мовців мова є знаковим механізмом спілкування, що складається історично і є системою словесних знаків, системою категорій (граматичного роду, числа, відмінка, часу, стану, способу тощо), системою граматичних форм і норм. З огляду на це й передбачено змістом пропонованої програми вивчення мови в

її структурній цілісності, що означає: фонема як одиниця нижчого рівня мови повинна вивчатися не ізольовано від інших одиниць, а в словах, словосполученнях, реченнях, куди вона входить, тобто в одиницях вищого рівня: лексичні елементи (слова), частини мови на синтаксичному рівні (у словосполученнях – реченнях – тексті різних стилів і типів мовлення).

Мовну змістову лінію програми укладено таким чином, щоб усі, без винятку, теоретичні відомості, які здобувають студенти-економісти з різних розділів науки про мову, відповідали лінгвістичним уявленням про мовні факти. Особливе місце відведено практичному засвоєнню мовного матеріалу. Рекомендовано широко впроваджувати граматико-стилістичні вправи, редагування й створення ділових паперів, конструювання, аналіз текстів професійного спрямування, роботу з лексичними і граматичними синонімами, мовні спостереження, інші види робіт, які сприяють засвоєнню теорії мови, удосконаленню культури усного й писемного мовлення, орфографічної пильності, дотримання орфоепічних норм та розвитку мовного чуття й логічного мислення майбутніх економістів.

Мовленнєво-діяльнісною змістовою лінією у процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та пропонованих спецкурсів «Основи культури спілкування», «Культура професійного мовлення» передбачено:

- збагачення словникового запасу студентів, оволодіння професійно-виробничою лексикою;
- формування мовленнєвих навичок шляхом створення висловлювань, з якими студент міг би виступити на зборах, засіданнях, провести імпровізований прийом відвідувачів, взяти участь у діловій дискусії тощо;
- оволодіння мовно-мовленнєвими засобами відповідно до теми і ситуації спілкування, відібраними для економічних спеціальностей, оперування цими засобами з комунікативною метою;

- поглиблення мовних знань за рахунок інформації профільно-орієнтованого характеру.

Комунікативно-діяльнісна змістова лінія зорієнтована на вдосконалення мовленнєвої комунікації. Володіння мовою забезпечує можливість правильно будувати висловлювання, щоб передати свою думку, оскільки грамотний спеціаліст повинен уміти спілкуватися з іншими, тобто виникає необхідність у комунікації в межах професійного середовища [52; 70; 78]. Поєднання фундаментальних знань зі спеціальності та володіння мовою дає студентам можливість ефективно здійснювати як професійну, так і комунікативну діяльність.

У процесі вивчення основного курсу мови та спецкурсів «Основи культури спілкування», «Культура професійного мовлення» студенти залучаються до пошуку інформації в наукових журналах, у мережі Інтернет, у фахових підручниках, аналізують, повідомляють, висловлюють аргументи «за» і «проти», ведуть дискусію про останні новини в економічній галузі.

Реалізація професійної комунікативно-діяльнісної змістової лінії в навчанні студентів-економістів сприяє розвитку їх пізнавальної діяльності та активності, розширенню комунікативних можливостей, створенню реальних комунікативних ситуацій, забезпечує суб’єктові можливість діяти, виконувати професійно спрямовану діяльність, застосовуючи спеціальні лінгвістичні засоби [115; 140].

Ми поділяємо думку С. Карамана, який зазначає, що зміщення акцентів із навчання насамперед граматики на оволодіння мовою в усному й писемному мовленні, спілкуванні, на розвиток зв’язного мовлення зовсім не означає, що має бути послаблена увага до граматики [135, с. 12–16]. Навпаки, пропоновані змістові лінії удосконаленої нами програми спрямовані на органічне поєднання роботи з розвитку культури мови й мовлення, спілкування з одночасним засвоєнням теоретичних знань та підвищення правописних і стилістичних умінь і навичок, поетапного формування мовних, мовленнєвих та комунікативних компетенцій.

Оновлення змісту курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», посилення уваги до вивчення державної мови у вищих навчальних закладах, практичної спрямованості в навчанні мови як обов'язкової дисципліни, а також визначення багатоаспектних завдань щодо формування професійних компетенцій майбутніх спеціалістів засобами мови й мовлення сприяли вдосконаленню основних форм, методів вивчення курсу, технологій навчання, збагаченню їхнього внутрішнього змісту, збільшенню обсягу годин – кредитів від 54/1,5; 72/2 до 108/3, що, у свою чергу, активізувало ті аспекти й механізми, які забезпечують формування мовної особистості й стимулювання її пізнавальних можливостей, розвиток професійно комунікативної діяльності.

Тому важливим компонентом у розробленні концепції є *вибір ефективних технології та форм навчання.*

Організаційними формами роботи у процесі вивчення основного курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та спецкурсів обрано: лекційні, практично-семінарські заняття, захисти пропонованих проектів, проведення лінгвістичних «круглих столів», дискусій, рольових і сюжетних ігор, тренінгів, які є важливими формами розвивального навчання, сприяють удосконаленню професійного спілкування на задану тему, підвищують інтерес до створення і розв'язання тестових завдань тощо.

Ми спираємося на запропонований О. Любашенко підхід до проектування процесу навчання української мови у вищій школі, що реалізується через комплекс лінгводидактичних стратегій (рецептивно – мовленнєвого спілкування; продукування текстів; репродуктивного та інтерпретаційного текстотворення; контактно – комунікативної мовленнєвої взаємодії у формі монологічних та діалогічних текстів тощо) і значною мірою доповнює сучасний методичний інструментарій вищої школи [167].

Нам імпонують думки Н. Голуб щодо впровадження в практичну діяльність видів спілкування, варіювання засобів впливу залежно від особливостей аудиторії, використання прийомів наочності. Інноваційна

перебудова навчального процесу у вишах значною мірою впливає на характер форм, методів і засобів навчання, у тому числі й лекції. Практика, як зазначає дослідниця, підтверджує продуктивність нових її видів: лекцій-діалогу, проблемної, інструктивної, узагальнювальної, бінарної, лекції теоретичного конструювання, лекції-ділової гри. Ефективності названих типів лекцій сприяють такі прийоми: з'ясування ключових питань попередньої лекції, привернення уваги студентів до змісту лекції за допомогою ключових фраз, постановка проблемних запитань і завдань, спільна пошукова діяльність тощо [78; 81].

Однією з пріоритетних лекційних форм, які забезпечують розвиток професійно-комунікативних умінь і навичок студентів, на думку Т. Симоненко, є лекція-візуалізація, оскільки така форма сприяє більш успішному сприйняттю й запам'ятовуванню навчального матеріалу. Ефективною практичною формою, що сприяє процесу вдосконалення фахових умінь студентів, є комунікативні практикуми, під час яких забезпечується розвиток складових цілісного утворення, відбувається трансформація мовнокомунікативної діяльності в напрямку до покращення якості її репрезентації через усне та писемне комунікативне мовлення. Серед оптимальних форм контролю навчально-пізнавальної діяльності студентів є колоквіуми. Дослідниця справедливо зазначає, що систематичне проведення колоквіумів дає змогу проконтролювати не тільки якість теоретичної і практичної підготовки, а й проілюструвати інтегративні зв'язки між виучуваними дисциплінами [256].

Загалом у визначеннях сучасних педагогів, лінгводидактів зазначається, що методи навчання – це способи пов'язаної діяльності того, хто навчає і тих, кого навчають, за допомогою яких досягається оволодіння знаннями, навичками і вміннями, реалізуються завдання розвитку та виховання, формується світогляд, професійно-мовна компетентність [68; 224, с. 117–133].

У лінгводидактиці на сьогодні відомі класифікації методів навчання мови за джерелом знань, рівнем пізнавальної діяльності, способом взаємодії (учителя й учнів, викладача та студентів) [56; 130; 188; 228].

Сучасні українські лінгводидакти (З. Бакум, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, О. Караман, О. Любашенко, Л. Мацько, В. Мельничайко, Л. Паламар, М. Пентилюк, К. Плиско, Т. Симоненко та ін.) виокремлюють такі способи взаємодії (учителя й учнів, викладача та студентів) у процесі навчання мови:

- розповідь-слухання, сприймання, конспектування [135];
- обмін думками з теми, бесіда [32];
- спостереження над мовним матеріалом [180; 181; 223];
- самостійне опрацювання матеріалу [222];
- виконання системи вправ і завдань;
- науково-дослідна робота [97].

У методиці навчання мови загальноприйнятими визнано такі методи:

- усний виклад матеріалу (розповідь, пояснення);
- бесіда [135];
- спостереження над мовою [245];
- робота з підручником, словниками;
- метод вправ [32].

У педагогіці дидакти виділяють такі методи навчання:

- пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний);
- репродуктивний;
- проблемний виклад [36];
- частково-пошуковий (евристичний) [218];
- дослідницький [2; 3; 160; 161].

Наявність різних класифікацій у системі методів навчання мови свідчить про постійний науковий пошук, нагромадження й теоретичне

узагальнення педагогічного досвіду словесників, дослідження методів на різних можливих системних рівнях.

У нашому дослідженні основними методами навчання української мови (за професійним спрямуванням) визначено як традиційні, так й інноваційні: лекція, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий метод, спостереження над мовою, експеримент, дослідницький метод, метод моделювання, кейс-метод, інформаційно-комунікаційні технології, комунікативні тренінги [6; 14; 57; 233].

У виборі ефективних технологій навчання української мови (за професійним спрямуванням) нами враховано специфічні умови системи вищої освіти економічного профілю, мети і завдань навчальної дисципліни.

В основу взаємодії учасників навчального процесу з різним рівнем інтерактивності й управління навчальним процесом нами покладено сучасні інноваційні технології навчання (інформаційно-комунікаційні (комп'ютерні), ігрові, тренінгові) [7; 21; 83; 87].

Інформаційно-комунікаційні (комп'ютерні) технології сьогодні є одним із провідних засобів досягнення конкурентних переваг, тому розгляд ролі та значення сучасних інформаційних технологій на освітньому ринку є доволі актуальним [129–133, 208]. Для з'ясування переваги взаємозв'язку освітніх та інформаційних технологій нами визначено зміст цих понять.

Освітні технології нами тлумачаться як система діяльності викладача і студента, що ґрунтується на відповідній ідеї, принципах організації та взаємозв'язку цілей, змісту і методів освіти.

У науковому обігу виокремлюють ігрові технології (гра, ділова гра), комп'ютерні технології (комп'ютеризація навчання), діалогові технології [220], пов'язані зі створенням комунікативного середовища (педагогічна взаємодія), тренінгові технології, інтерактивні технології [155; 207; 218; 252; 255; 284].

Інформаційно-комунікаційні технології в навчанні – це процес підготовки і передачі інформації тому, кого навчають, через комп'ютерну техніку і програмні засоби.

Для реалізації інформаційно-комунікаційних технологій навчання нами розроблено комп'ютеризовані й електронні навчальні посібники, різноманітні моделі контролю рівня підготовленості студентів, комп'ютерні практикуми і навчальні тренажери, термінологічний словник-мінімум для електронних навчальних завдань.

Одним із прикладів ефективних освітніх технологій сьогодні є інтерактивні технології навчання, зокрема кейс-технології, або метод аналізу ситуацій, які успішно й широко застосовуються в зарубіжжі, у вітчизняних вишах поки що тільки розвиваються. Щоправда, в останні два-три роки кейс-метод стає достатньо популярним засобом у викладанні та бізнес-середовищі. Застосування кейс-технологій у навчанні передбачає такі цілі: розвиток навичок аналізу і критичного мислення, поєднання теорії й практики, представлення прикладів управлінських рішень, що приймаються; аналіз різних позицій та поглядів; формування навичок оцінювання альтернативних варіантів в умовах невизначеності [83; 136; 260].

Найбільш виразним прикладом кейс-технологій, що активізують процес навчання, є метод кейсів.

Метод ситуаційного навчання (кейс-метод), за Ю. Сурміним, розглядається як неперервний процес, спрямований на систематичний, цілеспрямований опис, вивчення, аналіз об'єктів реальної дійсності, що використовується не стільки для засвоєння знань, скільки для формування нових психолого-педагогічних і професійних якостей та вмінь. Для викладача ж – це засіб творчого навчання [269, с. 190–195]. Провідною є роль кейс-методу в практичній підготовці майбутніх фахівців економічної галузі в аспекті формування їхньої мовленнєвої компетенції. Зазвичай у ВНЗ студент здобуває знання й оволодіває відповідною методологією, практичного ж досвіду в нього майже немає. Кейс-метод дозволяє подолати цей недолік,

оскільки націлює на використання теорії, оволодіння методологією та інструментарієм набуття досвіду. Систематичне застосування в навчальному процесі кейс-методу, або кейс-ситуації, на нашу думку, доцільно використовувати в професійній мовленнєвій підготовці студента-економіста, якому в подальшій практичній діяльності доведеться приймати відповідні управлінські рішення.

Одержані практичні результати дослідження переконують, що ефективність застосування кейс-методу в навчально-виховному процесі залежить безпосередньо від якості пропонованих для вирішення студентам-економістам змодельованих професійних ситуацій, пов'язаних із їхньою майбутньою виробничою діяльністю.

Моделювання професійної ситуації передбачено на заняттях спецкурсів: «Основи культури спілкування», «Культура професійного мовлення», оскільки такий вид роботи потребує знань з фахових дисциплін і є одним з ефективних засобів розвитку креативного мислення студентів-економістів та підготовки їх до виробничої практики [173].

Ефективними в реалізації зазначених технологій визначено ігрові форми навчання [7], які сприймаються студентами з великим інтересом, оскільки спрямовані на підвищення ефективності професійного спілкування. Активно пропонуються тренінги з когнітивної орієнтації, що передбачають проведення дискусій на теми: «Роль реклами в бізнесі», «Я – банкір», «Психологічний вплив реклами», «Якби я був керівником …», «Роль мови в процесі управління», «Чи потрібна професія мерчандайзера?», «Які якості необхідні менеджерові, а які – економістові?», «Яким повинен бути лідер?».

Значну увагу приділено проектуванню роботи над мовленням учасників дискусії, їх поведінкою (коректною, некоректною), використанню невербальних засобів спілкування. Комунікативні тренінги допомагають студентам реалізувати потреби в професійному спілкуванні. Для проведення комунікативних тренінгів нами запропоновано такі теми: «Що таке щастя?», «Проблеми сучасної освіти», «Мрію я словами відмикати людське серце…

(Л.Забашта)», «Заговори, щоб я тебе побачив (Сократ)», «Роль економічної освіти у вашому житті», «Конкуренція. Яка вона?», «Сучасний банкір», «Просування новинки на закордонний ринок», «Як впливає марка товару на споживача?», «Звітна доповідь», «Укладання угоди», «Перевірка фірми податківцями», «Зустріч з інвестором», «Створіть бренд».

Продуктивними визначено види робіт, які супроводжуються відеозаписом з подальшим аналізом ситуації, вивченням мовлення учасників, проведенням словникової роботи з професійної термінології.

Упровадження сучасних технологій навчання, зокрема моделювання професійної ситуації в економічному ВНЗ під час вивчення української мови (за професійним спрямуванням) та пропонованих спецкурсів, є необхідним аспектом успішного оволодіння професійною мовно-мовленнєвою компетенцією.

Такий підхід до вибору ефективних методів і технологій навчання, форм діяльності, способів взаємодії викладача і студента дозволяє оптимізувати процес навчання української мови (за професійним спрямуванням), поліпшити організацію індивідуальної, групової, колективної діяльності студентів-економістів.

Отже, вивчення української мови (за професійним спрямуванням) згідно з розробленою концепцією створює для студентів-економістів вищих навчальних закладів унікальні можливості: здобути уміння і навички орієнтуватися у сферах офіційно-ділового усного й писемного мовлення, опанувати особливості мовної системи, специфіку використання різних мовних одиниць залежно від сфери та мети вживання, долучитися до вироблення мовних, мовленнєвих, комунікативних норм професійного спілкування.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз проблеми формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічного профілю свідчить про його доцільність і перспективність.

Нові соціально-економічні умови сучасного динамічного суспільства, оновлений зміст вищої освіти зумовлюють підвищення вимог до професійної підготовки майбутнього фахівця, формування в нього однієї з важливих компетенцій – професійно-мовленнєвої – для успішної комунікації в майбутній діяльності.

Ґрунтовне вивчення наукових досліджень, змісту навчальних планів вищих навчальних закладів нефілологічного профілю, власні спостереження переконують у необхідності підвищення культури професійно зумовленого мовлення студентів-економістів, формування в них навичок вільної комунікації державною мовою у виробничій сфері. Наукові пошуки дослідників з означеної проблеми знайшли свою реалізацію в розробленні методичних підходів, спрямованих на забезпечення мовно-мовленнєвої складової професіограми фахівців відповідних галузей.

У процесі дослідження нами з’ясовано такі провідні тенденції в розробленні методики формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей під час викладання курсу «Ділова українська мова» у ВНЗ:

- пошуки ефективної моделі мовно-мовленнєвої підготовки студентів нефілологічних спеціальностей;

- розроблення та реалізація особистісно зорієнтованої мовленнєво-професійної моделі підготовки майбутнього фахівця економічної галузі;

- навчання української мови на текстовій та комунікативно-діяльнісній основі;

- формування професійно зорієнтованого мовлення на інтегративній основі;

- моделювання діалогічного мовлення на основі ситуативно-тематичного мінімуму;

- методика навчання української фахової термінології в умовах специфічного мовленнєвого середовища;

- формування професійного мовлення на основі текстів фахового спрямування та ін.

Теоретико-практичний аспект досліджуваної проблеми, пов'язаний із необхідністю вдосконалення навчально-методичного забезпечення нововведеного в зміст навчальних планів вищих навчальних закладів курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та якісної перебудови процесу мовно-професійної підготовки студентів-економістів.

З'ясовано, що поняттєвий зміст термінів «мовна», «мовленнєва» компетентності (компетенції) в методичній науці досі не усталений. Поділяючи позицію тих учених, які розмежовують поняття мовної і мовленнєвої компетенцій, у роботі обгрунтовується, що мовленнєва компетенція не лише пов'язана з мовною, а й формується на її основі. Запропоновано власні визначення понять «мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція».

На основі аналізу теоретичних джерел нами виокремлено кілька підходів, що характеризують змістове наповнення поняття «компетентність», необхідне для студента як відповідні знання, вміння і навички, достатні для виконання певного виду професійної діяльності. Витлумачено поняття «компетентність» як здатність отримувати й опрацьовувати інформацію, ефективно використовувати здобуті знання в професійній діяльності, спілкуванні тощо; «мовленнєва компетенція» – як уміння говорити, слухати, читати, писати, тобто вміння, пов'язані з побудовою монологічних і діалогічних висловлювань у конкретній ситуації.

Аналіз концепцій із проблем мовної освіти, Державного стандарту вищої школи, чинного навчально-методичного забезпечення базового курсу допоміг визначити передумови для оптимізації змісту й організації навчання

української мови (за професійним спрямуванням) в економічному вищому навчальному закладі: реалізація особистісно зорієнтованого підходу в навчальному процесі; розроблення якісного навчально-методичного супроводу курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; широке застосування, відповідно до вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу, активних методів навчання; використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічних спеціальностей.

Аналіз спеціальної наукової літератури, вивчення теоретичного і практичного досвіду з проблеми дослідження, власні спостереження послужили підґрунтям у розробленні концептуального підходу до вдосконалення змісту й організації навчання української мови (за професійним спрямуванням) студентів-економістів, яким передбачено вдосконалення змістового компонента навчальної програми базового курсу; уведення в навчальний процес інтегративних спецкурсів («Основи культури спілкування» (ІІ курс); «Культура професійного мовлення» (ІІІ курс); вибір оптимальних технологій навчання через реалізацію наскрізних змістових ліній базового курсу та спецкурсів (мовної, соціокультурної, професійної мовленнєво-діяльнісної, професійної комунікативно-діяльнісної).

РОЗДІЛ ІІ
МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ

2.1. Компоненти навчально-методичної системи поетапного формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічних спеціальностей у вищому навчальному закладі

Важливими умовами модернізації вітчизняної вищої освіти є вироблення стратегій розвитку системи професійної діяльності, визначення потреб і пріоритетів ринку праці, підвищення ефективності навчального процесу у ВНЗ, функціонування навчально-методичного супроводу для формування професійно мовленнєвих компетенцій майбутніх фахівців будь-якої галузі, економічної зокрема, через розроблення і реалізацію навчально-методичної системи, спеціалізованих освітніх програм розвитку, саморозвитку і самореалізації особистості.

Ефективне формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх економістів можливе за умови функціонування *навчально-методичної системи*, втіленої у відповідній лінгводидактичній моделі. Незважаючи на те, що навчально-методична система викладання дисциплін у вищих навчальних закладах різноаспектно декларується, її застосування на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) залишається проблематичним через низку суттєвих причин, до яких відносимо відсутність у лінгводидактиці належного наукового обґрунтування, вивірених рекомендацій, методик, навчальних програм, підручників для студентів-економістів. Викладачі працюють за авторськими програмами та підручниками з курсу «Ділова українська мова». Відсутність наукових розробок змісту української мови (за професійним спрямуванням), варіативних програм і підручників, належної кількості довідкової літератури, методичних посібників, інноваційного оснащення для впровадження в

практику навчання української мови сучасних технологій гальмують повну реалізацію мети і завдань курсу мови, що, у свою чергу, зумовлює необхідність розроблення навчально-методичної системи формування мовленнєвої професійної компетенції студентів-економістів.

Питання створення й функціонування навчальних систем глибоко досліджувалися такими вченими, як Г. Александров [1], В. Безпалько [25; 27], О. Біляєв [35], С. Гончаренко [82], О. Горошкіна [86], Л. Занков [116], С. Караман [135], К. Костюк [148; 149], О. Любашенко [167], В. Мельничайко [188], В. Оконь [204], В. Онищук [205], Л. Паламар [211], М. Пентилюк [222], К. Плиско [225; 226; 229], С. Подмазін [232], Т. Симоненко [256], І. Хом'як [285] та ін. Із їх праць випливає, що навчально-методична система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених її елементів – мети, змісту, методів, форм і засобів навчання мови.

У педагогіці під системою розуміють певним чином організований навчально-виховний процес, який здійснюється за конкретних умов, основним компонентом є суб'єкт навчання [82].

Твірний чинник будь-якої педагогічної системи – мета навчання. Зміна мети веде до внутрішніх і зовнішніх взаємозмін у ній; іншими складовими педагогічної системи є: зміст, методи, засоби, форми, результати навчання [1; 279]. Педагогічна система визначається соціально детермінованими цілями й функціонує динамічно. Щоб не перетворитися на консервативну, відірвану від життя, вона може бути тільки відкритим утворенням, компонентами якого є викладачі, учні (студенти), зміст навчання, суспільно-матеріальне середовище, а також взаємозв'язки між цими елементами [204, с. 179–191].

Найважливішими чинниками пропонованої навчально-методичної системи нами визначено: мету, зміст, теоретичні основи (положення філософії, культурології, мовознавства, психолінгвістики, психології, педагогіки, методики, логіки, соціології тощо); функціонування мовної системи в умовах вищого навчального закладу; вплив мовного середовища; особистість студента; особистість викладача, а також принципи, методи,

прийоми, вправи і завдання для формування професійно мовленнєвих компетенцій, діалогічні технології навчання, текстово-мовленнєва діяльність професійного спрямування.

До навчально-методичної системи відносимо загальнодидактичні принципи, які є складниками методологічної основи будь-якої методичної системи навчання, які спрямовані на розв'язання в єдності завдань освіти, виховання й розвитку особистості, це, зокрема, принципи: науковості, системності, доступності, послідовності, зв'язку теорії з практикою, перспективності, мотивації навчання, свідомості, активності й самостійності, наочності, дієвості результатів освіти, виховання й розвитку особистості [228, с. 87–89]. На їх вузлових положеннях визначено лінгводидактичні та власне методичні принципи: особистісний; етнокультурологічний; когнітивний; креативності та активної пізнавальної спрямованості; комунікативної і функціонально-стилістичної спрямованості навчання мови; вивчення мови в структурній цілісності, з обов'язковим пізнанням її рівнів; вивчення мовних явищ в єдності форми й змісту; вивчення мови в міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв'язках; активізації взаємовпливу навчання мови й розвитку мислення та мовлення; використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови, теорії тексту і, навпаки, – теорії мови для розвитку мовлення; активізації взаємовпливу навчання мови й розвитку свідомості; вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту професійного спрямування в єдності змісту та форми [86; 97; 223].

Аналіз зазначених принципів дозволив зробити висновок, що кожен із принципів повністю або частково виявляється в усіх сучасних дидактичних підходах щодо ефективного вивчення української мови (за професійним спрямуванням).

Навчально-методична система навчання спочатку курсу «Ділова українська мова», а нині курсу «Українська мова (за професійним

спрямуванням)» у вищій школі складалася поступово, у різні періоди в її поняття вкладався різний зміст і пропонувалися різні підходи.

Спираючись на дослідження Д. Бєлухіна, Н. Бутенко, Л. Виготського, М. Жинкіна, О. Земської, І. Зимньої, О. Любашенко, за вихідну позицію в розробленні навчально-методичної системи формування професійного мовлення студентів-економістів ми взяли реалізацію ідеї лінгводидактичної стратегії навчання мови у ВНЗ на суб'єктно-діяльнісній основі та комплексу лінгводидактичних підходів, якими передбачено побудову цілісної координованої навчально-методичної системи навчання мови на економічних факультетах вищих навчальних закладів; вироблення конкретного методичного інструментарію та його застосування в лінгводидактиці вищої школи; розроблення моделі формування змісту діяльності викладача та студентів; вибір методів, засобів, форм засвоєння змісту навчальної дисципліни; проектування комунікативних ситуацій у професійній діяльності майбутнього спеціаліста [20; 51; 108; 118; 123].

Навчально-методична система в нашому дослідженні розглядається як проектування етапів формування професійного мовлення студентів-економістів у процесі вивчення курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)" та спецкурсів "Основи культури спілкування", "Культура професійного мовлення" через реалізацію змістових ліній (мовної, соціокультурної, мовленнєво-діяльнісної, комунікативно-діяльнісної), а також упровадження інноваційних технологій навчання, використання системи вправ і завдань, що сприяють накопиченню мовленнєвого досвіду, пов'язаного з майбутньою професійною діяльністю.

Аналіз науково-методичної літератури показує, що кожен етап розвитку лінгводидактики характеризується певними підходами до навчання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»: особистісно зорієнтований підхід; навчання української мови на текстовій та комунікативно-діяльнісній основі; формування професійно зорієнтованого мовлення на інтегративній основі; навчання діалогічного мовлення на основі

ситуативно-тематичного мінімуму; методика навчання української фахової термінології в умовах специфічного мовленнєвого середовища та ін.

Як компоненти навчально-методичної системи нами визначено найефективнішими такі підходи в навчанні української мови (за професійним спрямуванням):

1) *особистісно зорієнтований* (І. Бех, Д. Бєлухін, Є. Бондаревська, Л. Варзацька, В. Давидов, Л. Мацько, С. Подмазін, С. Рубінштейн, О. Савченко, А. Хуторськой, І. Якиманська, Л. Якушкіна);

2) *компетентнісний* (В. Антіпова, О. Бистрова, Н. Бібік, О. Овчарук, М. Пентилюк, О. Пометун, І. Родигіна, О. Савченко, С. Трубачова);

3) *суб'єктно-діяльнісний* (С. Архангельський, Л. Занков, О. Любашенко, Н. Хомський, А. Хуторськой);

4) *системний* (О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, М. Пентилюк, К. Плиско, В. Тихонов);

5) *комунікативно-діяльнісний* (Ф. Бацевич, О. Біляєв, Н. Голуб, Т. Донченко, Т. Ладижинська, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, Г. Шелехова);

6) *проблемний підхід на основі проектування діалогу, текстів фахового спрямування* (А. Брушлинський, С. Караман, А. Матюшкін, М. Махмутов, Т. Симоненко, Л. Скуратівський, М. Степаненко, М. Шкільник).

Ми поділяємо погляди українських лінгводидактів (З. Бакум, С. Гончаренко, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Любашенко, Л. Мацько, М. Пентилюк), які справедливо наголошують на назрілих потребах сьогодення щодо перегляду дидактичних моделей, на основі яких можна аналізувати й розбудовувати освітній процес загалом і навчання мови зокрема: підхід із погляду змісту, де головним є вибір знаннєвих можливостей студентів; підхід із погляду процесу навчання, під час реалізації якого аналізу підлягають реальні явища та процеси, що відбуваються на заняттях, коли студенти разом із викладачем здійснюють пізнавальну діяльність; підхід із позиції результатів, що спрямовує на певний

набір компетентностей (знань, умінь, навичок, ставлень та ін.), якими оволоділи студенти.

На думку цих учених, підхід як напрям у навчанні студентів характеризує ті чи ті принципи (загальнодидактичні, методичні, специфічні) та методи і прийоми навчання, що зумовлюють визначальні особливості навчального процесу, детермінують його зміст, уможливлюють проектування заздалегідь продуманого плану дій на заняттях з урахуванням механізмів активізації студентів на навчальну діяльність.

Більшістю сучасних українських лігнводидактів (З. Бакум, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Любашенко, Л. Мацько, Г. Онкович, Л. Паламар, М. Пентилюк) основним підходом, що характеризує сучасний етап розвитку методичної науки, визнано *особистісно зорієнтований*.

Зазначимо, що сучасне визначення особистісного (або особистісно-центрованого) підходу подано в 60-ті роки представниками напряму гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкль), які доводили, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли школа служитиме лабораторією для відкриття унікального «Я» кожної дитини. Особистісний підхід передбачає допомогу в усвідомленні себе особистістю, виявленні, розкритті можливостей учня, становленні самосвідомості, здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятного самовизначення, самореалізації та самоствердження [171; 172].

У науковій літературі поряд із поняттям «особистісно зорієнтоване навчання» («особистісно зорієнтований підхід») вживаються такі терміни, як: «активне навчання» [155; 207; 218], «розвивальне навчання» [38], «інтерактивне навчання» [83]. Відмінності у вживанні цих термінів пов’язані, на наш погляд, із контекстом розгляду самого поняття «особистісно зорієнтоване навчання».

Особистісно зорієнтоване навчання передбачає забезпечення розвитку й саморозвитку особистості як суб’єкта пізнавальної діяльності, створення

кожному студентові можливостей реалізувати себе в різних видах мовленнєвої діяльності, становлення духовних та інтелектуальних якостей майбутнього фахівця, формування індивідуального сприйняття світу та ін.

На думку О. Глузмана, термін «особистісно зорієнтоване навчання» підкреслює первинне існування особистості й суб'єктивної активності студента стосовно реалізованих форм і методів навчання [72, с. 24].

Особистісно зорієнтований підхід, або активне розвивальне навчання, нами в роботі розглядається як форма відносин між викладачем і студентом, за яких усім учасникам навчального процесу відведено активну позицію (викладач – як суб'єкт навчання, студенти – як суб'єкти учіння).

Суб'єкт-суб'єктний характер відносин, що складаються між учасниками спільної навчально-виховної діяльності, є суттєвою відмінністю між активним розвивальним навчанням, що абсолютизує активну позицію викладача і студентів, а також гуманістичною освітою [19, с.34]. Розвивальне навчання (особистісно зорієнтований підхід) розглядаємо як навчання, яке «центроване на студентові», коли активною стороною в навчально-виховних відносинах є студент, а викладач створює умови для його творчого самовираження й саморозвитку. Разом з тим, як зазначає В. Семиченко, активне особистісно зорієнтоване навчання, забезпечуючи студентові можливість самовизначитися і самореалізуватися в пізнанні через вибір та оволодіння способами навчальної роботи, все ж зберігає форму зовнішнього соціального впливу на цілеспрямований розвиток особистості й цим відрізняється від стихійного научіння, яке супроводжує і ніби підтримує спонтанне, самодовільне цілевизначення індивідуального розвитку, тому й виступає як провідна форма в контексті гуманістичної освіти [253, с. 40].

Ми поділяємо думку С. Архангельського, який вважає право кожного на власну думку найважливішою ознакою суб'єкт-суб'єктних відносин, що проявляється у взаємному сприйнятті викладач-студент і виявляється в аспектах спілкування, тобто в особливостях інформаційного обміну та взаємодії в навчанні, характерними ознаками якого є: інтенсифікація

зворотного зв'язку від викладача до студента ⇒ від студента до студентів ⇒ від студентів до викладача ⇒ від викладача до студентів; значна кількість різноманітних бар'єрів (розуміння, ставлення, оцінювання та ін.), утворених зустрічною активністю суб'єктів спільної навчальної діяльності; переважне застосування переконування як інтелектуальної інформаційної дії, при якій досягається не просто прийняття інформації, а згода, заснована на самостійному дискурсивному висновку, що виражає результат суб'єктивної активності реципієнта інформації [10, с. 144–147].

Нам імпонує думка О. Любашенко, яка переконливо доводить, що дидактика вищої школи вимагає від її дослідника переходу від опису емпіричних, причинно-наслідкових відношень у ній до узагальненого вираження закономірностей у навчанні. З іншого боку, теорія навчання у вищій школі розвивається не лише на ґрунті наукових узагальнень і раціональних практичних рекомендацій викладачам і студентам, але й має відповідати завданню вдосконалення функціональних ланок науково-методичної системи. *Суб'єктно-діяльнісний та особистісно зорієнтований* підходи, на її думку, здатні забезпечувати певну симетрію теоретичного узагальнення та прагматичних потреб дидактики. Крім того, зазначені підходи убезпечать від абсолютизації діяльності й відриву від функціональних рис тих, хто безпосередньо здійснює цю діяльність – її суб'єктів. Дослідницею здійснено уточнення елементів суб'єктно-діяльнісної та особистісно зорієнтованої парадигм задля зіставлення їх із вихідними принципами побудови лінгводидактичної стратегії та пропонованої науково-методичної системи загалом. Саме навчальну діяльність О. Любашенко розглядає як підґрунтя процесу вивчення мови у вищому навчальному закладі на нефілологічних спеціальностях з позицій суб'єктно-діяльнісного та особистісно зорієнтованого підходів. Ключову роль в особистісно зорієнтованому педагогічному процесі відіграє можливість вибору певних способів досягнення освітньої мети, яким студент віддає перевагу як суб'єкт

діяльності. Діяльнісний підхід ґрунтується на ідеї активності суб'єкта пізнання та навчання як усвідомленої творчої діяльності [167, с. 48–50].

Найважливішим завданням сучасної системи освіти, за С. Подмазіним, є розвиток суб'єктності особистості як визначальної здатності до суб'єктивної (виробництво індивідуально значимих цілей) та об'єктивної (отримання суспільно значимих цінностей) творчості [231, с. 159–161].

Діяльнісна концепція навчання почала формуватися на основі когнітивної психології, а точніше, відтоді, як для дослідників стало очевидним, що суб'єкт навчання не отримує інформацію за допомогою органів чуття, а шляхом спеціальних дій, і вже на їх основі будує картину світу [167, с. 10].

Свій внесок в осягнення когнітивної сфери людини, у якій головним елементом є мова, зробив Н. Хомський, який визначив актуальні операції процесу розвивального навчання. За концепцією дослідника, когнітивний процес визначається через окремі операції перероблення інформації, а операція в цьому контексті є певним способом досягнення дидактичної мети [287].

Сьогодні досить важливим є розвиток особистості студента, здатного реалізувати себе в постіндустріальному суспільстві XXI століття. До того ж змістовий аспект програми курсу, який повинні засвоїти студенти-економісти, характеризується тим, що мова – це одночасно засіб ефективної комунікації й об'єкт детального вивчення в усіх її проявах, професійного спрямування зокрема. Оскільки особистісно зорієнтований підхід ґрунтується на виявленні індивідуальних особливостей студента як суб'єкта пізнання і предметної діяльності та забезпечує розвиток особистості, тому в навчально-методичній системі особистісно зорієнтованому та суб'єктно-діяльнісному навчанню, які розглядаються як перспективні, що відкривають широкі можливості для комунікативного репертуару в життєвій та професійній практиці, нами відведено чільне місце.

Вагома роль у пропонованій навчально-методичній системі відведена *компетентнісному* підходу, яким передбачено набуття студентами необхідних загальнокультурних, соціальних, предметних, галузевих компетентностей.

В «Енциклопедії освіти» *компетентність у навчанні* тлумачиться як коло питань, у яких молода людина добре розуміється, формує компетентність не лише під час вивчення предмета, групи предметів, а й за допомогою засобів неформальної освіти, унаслідок впливу середовища тощо [104, с. 408].

У працях українських дидактів (Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Сисоєвої), лінгвістів (Л. Кравець, Л. Мацько, М. Плющ та ін.), лінгводидактів (Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Пентилюк, Т. Симоненко), які обґрунтовують компетентнісний підхід до освіти та навчання, спостерігаються спільні тенденції щодо розроблення відповідної системи компетентностей у навчанні:

- *ключові надпредметні,* або *базові,* що спираються на пізнавальні процеси і виявляються в різних контекстах;
- *загальнопредметні,* які належать до певної сукупності предметів або освітніх галузей, що відрізняються високим ступенем узагальненості й комплектності;
- *предметні,* яких набувають студенти у процесі вивчення циклу дисциплін;
- *соціальні*, якими передбачено вміння жити, адаптуватися в соціумі; враховувати інтереси й потреби різних груп і кожної особи зокрема, дотримуватися соціальних норм і правил співпраці з різними партнерами;
- *загальнокультурні*, які стосуються сфери розвитку культури особистості та суспільства в різних аспектах;
- *інформаційні*, що охоплюють компетентності в галузі інформації та комунікаційних технологій, а також передбачають здатність студента

орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти й оперувати інформацією відповідно до потреб ринку праці;

• *громадянські*, які акумулюють здатності у сфері суспільно-політичного життя країни, захисту власних прав і свобод, виконання громадських обов'язків.

Зазначені компетентності в навчанні детермінуються в комплекс знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень, здатностей за навчальними галузями й життєвими сферами та уподобаннями студента, його готовність до подальшої професійної мовленнєвої діяльності [8].

На думку І. Зимньої, компетентнісний підхід полягає в зміщенні акценту з накопичування й розвитку в студентів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки й досвід успішних дій в ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики; перспективність компетентнісного підходу полягає у високій готовності майбутніх фахівців до успішної професійної діяльності в різних сферах [119, с. 19–20].

За визначенням О. Пометун, компетенція – це поняття, що з'ясовує об'єкт, методику навчання, науково-методичну систему загалом, мету навчання, набір компонентів змісту, засвоєння яких має забезпечити формування ієрархії компетентностей майбутнього фахівця, характеризує суб'єкт навчання, озброєного необхідними компонентами змісту або тією чи тією компетенцією [235].

Головною умовою реалізації компетентнісного підходу в пропонованій нами навчально-методичній системі є визначена сукупність компетентностей: у процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та пропонованих нами спецкурсів «Основи культури спілкування», «Культура професійного мовлення» студенти оволодівають мовною, мовленнєвою, комунікативною, загальнокультурною, інформаційною, соціальною, предметною компетенціями через систему аудиторних занять та позааудиторну діяльність, через виконання системи

вправ і завдань, контрольних робіт, під час наукової, самостійної, дослідницько-пошукової роботи.

Сучасний етап розвитку методики навчання мови характеризує *комунікативно-діяльнісний* підхід (когнітивно-комунікативний), яким передбачено вивчення мови як засобу спілкування, що здійснюється в процесі взаємопов'язаного та цілеспрямованого вдосконалення чотирьох видів мовленнєвої діяльності студентів – аудіювання, читання, говоріння, письма. Робота ж над мовною теорією, формування вмінь з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення та передбачає широке застосування інноваційних технологій, інтерактивних методів навчання, оптимальне поєднання фронтальної, групової та індивідуальної форм організації навчального процесу [70].

Ми цілком поділяємо думку О. Любашенко, яка зазначає, що навчальні плани і програми орієнтують викладача та студентів на навчання мови спеціальності, де вони змушені долати труднощі не лише лінгвістичні, а й смислові. Адже спеціальні поняття в студентів молодших курсів, на яких вивчається фахова мова, ще не введені до загальної особистісної системи знань. За таких умов викладачі-філологи не мають глибоких технічних чи інших спеціальних знань, щоб орієнтувати студентів на професійно грамотне спілкування в межах майбутньої спеціальності. Вирішенням цієї проблеми, на думку дослідниці, могли б бути запропоновані нею такі організаційні заходи:

- розподіл мовного курсу в семестрах як молодших, так і старших навчальних курсів, коли фаховий понятійний апарат студентів перебуває на останніх стадіях формування;
- створення разом із фахівцями добірки текстів, що охоплювали б основні розділи спеціальної галузі знань, яку необхідно обслуговувати мовленнєвою діяльністю [167, с. 191–192].

У процесі експериментального навчання нами апробовувалися тексти, дібрані із фахової літератури, яку студенти вивчають на першому курсі. Із

текстів було вилучено ключові слова, окремі підрядні частини складнопідрядних речень. Пропоновані завдання студенти виконували з великим інтересом, у них підвищувалася мотивація до навчання, до самостійної та пошукової роботи.

Аудіювання, читання, говоріння та письмо, згідно з розробленою нами системою, передбачено реалізовувати шляхом виконання різних вправ і завдань комунікативного спрямування, які значною мірою підвищують культуру професійного мовлення студентів. Однак проблема раціонального співвідношення видів мовленнєвої діяльності у вищій школі на заняттях із фахових дисциплін донині розв'язується в основному емпіричним шляхом. З урахуванням зазначеного вище, запропоновано поетапний перехід від базових знань, тобто від процесу надбання студентом-першокурсником через комунікативну діяльність у шкільній практиці до процесу научіння, засвоєння теорії комунікації, різновидів спілкування, видів мовленнєвої діяльності. Системою вправ і завдань передбачено введення студентів до нових сфер професійно-мовленнєвого спілкування, які має опанувати студент упродовж I – III курсів навчання.

За умов поетапного формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій шляхом опрацювання теорії, виконання системи вправ і завдань, продукування текстів професійного спрямування (у говорінні та письмі), через смислове заповнення та реакції на його сприйняття (у слуханні й читанні), що стає не лише мінімальними одиницями мовленнєвої діяльності, а й цілісною сукупністю одиниць навчальної діяльності, яку здійснюють викладач і студент у текстово-комунікативній діяльності через обмін інформацією, думками, почуттями; через бесіду, монолог, діалог; проведення рольових та ділових ігор; виступи, дискусії.

Інтенсивна мовленнєва практика сприймання допомагає студентам вибудовувати з часткових та окремо сформованих образів і понять цілісну текстову картину, сприяє збагаченню термінологічного словника, озброює їх теоретичними знаннями, які вони набувають не лише за рахунок знайомих

слів, виразного читання та аналізу тексту, потенційного словникового запасу, а й згортання складних синтаксичних конструкцій у реальне слово, тлумачення незнайомих слів, мовних одиниць, термінів, професіоналізмів, трансформування професійної лексики в складні синтаксичні конструкції, які стають зрозумілі внаслідок збагачення тезауруса, що систематично узагальнюється, інтеріоризується, закріплюється в словах, мовленнєвій діяльності.

Реалізація комунікативно-діяльнісного підходу дає можливість студентам-економістам усвідомити мову як форму вираження національної культури, національної її специфіки, закономірностей, структури та системної організації мови загалом.

Системний підхід як метод дослідження передбачає урахування всіх істотних ознак системи: склад компонентів, загальні якості, структуру, характер відношень мовних одиниць і взаємодії з середовищем.

Системний підхід глибоко досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені (В. Беспалько, І. Блауберг, Ф. Буслаєв, І. Вихованець, Н. Голуб, С. Гончаренко, К. Городенська, О. Горошкіна, В. фон Гумбольдт, Т. Донченко, С. Дорошенко, П. Дудик, С. Єрмоленко, Л. Занков, С. Караман, К. Костюк, І. Малафіїк, В. Мельничайко, В. Оконь, В. Онищук, В. Паламарчук, М. Пентилюк, К. Плиско, С. Рубінштейн, О. Савченко, Т. Симоненко, Ф. де Соссюр, Б. Штофф, Л. Щерба та ін.), які систему тлумачать як цілісний об’єкт, у якому діють взаємопов’язані елементи, частини, що характеризуються закономірностями, особливостями, функціями, стійкий порядок мовних одиниць утворює внутрішню структуру, зумовлену певними цілями та відношеннями.

Загальнофілософське тлумачення поняття «система» полягає в розумінні його як упорядкованості частин єдиного цілого, їх взаєморозташування, взаємозв’язку й взаємозалежності [282, с. 425–426].

Системність завжди пов’язана з певною формою організованості, відображеної, зокрема, в ієрархії системних складників, причому, окремо

взяті, вони не мають тих властивостей, які притаманні системі загалом. Будь-яка система є компонентом більшої і, у свою чергу, складається з інших підсистем [152, с. 303].

У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» *система* (від грецьк. systema – ціле, що складається із частин; поєднання) тлумачиться як численність мовних елементів будь-якої «природної» мови, що перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним та утворюють певну єдність і цілісність. Кожен із компонентів мовної системи існує не ізольовано, а лише в протиставленні іншим компонентам системи, тому й розглядається в лінгвістиці з урахуванням його ролі в складі мовної системи, тобто з позицій його значущості (функціональної релевантності) [164, с. 452].

Сучасне уявлення про систему мови містить низку взаємопов'язаних понять – *рівні мови, одиниці мови, парадигматичні та синтагматичні відношення, знаковість мови, форма і функція, структура і субстанція, зовнішні та внутрішні зв'язки в мові, синхронія і діахронія, аналіз і синтез, регулярність і нерегулярність* та ін.

Становлення і ґенеза системного підходу до мови відбувалися на тлі загального повороту науки XX століття від «атомістичних» до «холістичних» поглядів (тобто визнання домінанти цілого порівняно з частинами та всезагального зв'язку явищ).

Особливу роль у розробленні вчення про мовну систему відіграли ідеї Бодуена де Куртене про значення відношень у мові, про розмежування статики і динаміки, зовнішньої та внутрішньої історії мови, виокремлення найбільш загальних типів одиниць [40].

У вченні Ф. де Соссюра мовна система розглядається як система знаків, у дослідженні якої необхідно розмежовувати її внутрішню структуру, що вивчається внутрішньою лінгвістикою, і її зовнішнє функціонування, що вивчається зовнішньою лінгвістикою. Мовна система, що є основою всіх проявів мовленнєвої діяльності, не дається нам у безпосередньому

спостереженні, реалізуючись лише в мовленні. Мовлення і є тією вихідною даністю, на основі якої лінгвіст створює модель мовної системи [266].

Услід за Ф. де Соссюром багато хто з дослідників уживає термін «мовна система» як синонім до терміна «мова», прагнучи підкреслювати факт системності мови; особливо часто така заміна трапляється, коли мова (або «мовна система») протиставляються мовленню як щось абстрактне, потенційне, віртуальне, імпліцитне, постійне, реляційне тощо. Значно вужче розуміння «системи» Е. Косеріу, який протиставив її не тільки мовленню («узусу»), а й нормі – загальноприйнятій (традиційній) реалізації системи [146].

Якщо в 30 – 40-х рр. *мовна система* розглядалася як система одиниць і відношень між ними, то в 50 – 70-х рр. вона постає як система правил освіти, перетворення і комбінування цих одиниць. Будуються як породжувальні граматики, так і «трансдуктивні» (моделі аналізу і синтезу), які нерідко використовуються в системах автоматичного перекладу, коли мовна система виступає як діючий механізм, що здійснює перехід від субстанції вираження (текст) до субстанції змісту (смисл) і у зворотному порядку – через низку проміжних рівнів.

У семіотиці мовна система характеризується як код – засіб кодування і декодування повідомлень. Опис мовної системи, що йде «від думки до засобів її вираження», було зроблено вже Ф. Брюно на початку XX століття. У сучасному мовознавстві поєднання означених вище двох аспектів дозволяє виявити взаємодію словника з граматикою в мовній системі та взаємозв’язок її рівнів.

Термін «мовна система» сучасними лінгвістами вживається в частковому значенні – як закономірно організована сукупність однорідних мовних елементів одного рівня, пов’язаних стійкими відношеннями («система відмінків», фонологічна, морфологічна, лексико-семантична, синтаксична системи) або ж в узагальненому значенні – як закономірно

організована сукупність локальних систем («підсистем» - фонематична, просодична, силабічна підсистеми фонетичної системи та ін.) [150].

У дослідженні ми екстраполюємо до думки Б. Штоффа, який модель та моделювання розглядає як систему, що, відображаючи і відтворюючи об'єкт дослідження, здатна реалізувати його так, що її вивчення дає дослідникові нову інформацію про сам об'єкт і свідоме розуміння мовної системи як такої [298, с. 9].

Оскільки все в реальному світі системне, взаємозумовлене та взаємопов'язане, як зазначає С. Рубінштейн, знання, які описують різноманітність форм цього світу, мають бути системними [248, с. 244–245].

Аналіз спеціальної літератури показує, що дослідження різних систем відбувається в межах системного підходу, завданням якого є розроблення методів дослідження, створення моделей, конструювання складних за організацією об'єктів як систем. У дидактиці названий підхід спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різних типів зв'язків та відношень, зведення в єдину теоретичну систему.

С. Караман системний підхід тлумачить як важливий методологічний засіб наукового пізнання, що дає змогу використати принцип системності як мислительну технологію, реалізує на практиці цілісний розгляд явищ у нерозривному взаємозв'язку всіх мовних рівнів. Навчання мови – складне педагогічне явище, яке дослідник визначає як систему з певними складовими: мета, зміст, методи, засоби, форми і результати навчання; окрім того, на його думку, основою навчання мовної системи є змістовий і процесуальний компоненти, а межами – мета і результати [135, с. 137–139].

На думку Г. Кирилової, розгляд процесу навчання як цілісної системи дає змогу глибоко розкрити теорію і практику, оскільки її компонентам властиві внутрішні зв'язки, внаслідок чого створюється нова якість в умовах розвивального навчання: інтегративна якість вільного володіння мовою можлива лише за умов вивчення всієї мовної системи, а не окремих її компонентів [139].

Ми поділяємо думку К. Плиско, яка вважає, що системний підхід тісно пов'язаний із моделюванням мовної системи й сприяє створенню необхідної понятійної бази для опису об’єкта, що дає змогу спроектувати етапи формування мовних і мовленнєвих компетенцій [229, с. 19–20].

З огляду на вимоги реалізації системного підходу в процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» пропонованою навчально-методичною системою передбачено поетапне формування мовних, мовленнєвих, комунікативних компетенцій за схемою: основні наукові поняття – основні положення теорії – наслідки – застосування зазначених компетенцій у практичній діяльності.

Аби проникнути в глибину об’єкта, наочно уявити абстрактні поняття мовної системи, взаємозв’язки і відношення між мовними одиницями на кожному рівні мовної системи, нами запропоновано різні підходи до моделювання теми, розділу. З метою забезпечення свідомого вивчення мовних понять та правил, виклад теоретичного матеріалу змодельовано з використанням узагальнювальних схем, таблиць, моделей, які демонструємо, використовуючи інтерактивну дошку та комп’ютери. Щоб студенти під час вивчення нового матеріалу зрозуміли суть і практичне значення, усвідомили необхідність вивчення теми, передбачено врахування основних умов системного підходу в навчанні: максимальна конкретизація абстрактних правил і понять за допомогою прикладів; блокове компонування теоретичного матеріалу укрупненими частинами. Такий підхід дозволяє забезпечувати системний виклад, чітке зображення основних положень, ідей, сприяє створенню цілісної картини окремих розрізнених тем, правил, понять, уможливлює утримання в пам’яті логічних зв’язків певного визначення.

За розробленими блоками, узагальнювальними схемами, таблицями, моделями можна повторювати матеріал багаторазово, зокрема: і під час творення узагальнювальної таблиці, зображення її на дошці та в процесі аналізу, і під час перенесення в конспекти, зіставлення схеми – моделі – таблиці з матеріалом підручника, і під час виконання вправ і завдань,

формулювання висновків. Наприклад, через узагальнену таблицю «Мовна система та її основні одиниці й рівні» акцентуємо увагу на логіку викладу матеріалу як необхідну понятійну базу для тлумачення основних компонентів та взаємозумовлених і взаємопов'язаних частин. Див. табл. 2.1.1.

Таблиця 2.1.1

Мовна система та її основні одиниці і рівні

Мовна система

⇓

Мова є системою систем. *Система* – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, одиниць, частин (сегментів), об'єднаних за спільною ознакою, призначенням. Система мови характеризується функціями, способами, засобами, відношеннями між елементами внутрішньої системи мови, особливостями, закономірностями, внутрішньою структурою.

⇓

Структура мови – це спосіб організації системи, її внутрішня будова. Будь-яка мова має чотирирівневу будову.

⇓

Рівні мовної системи			
№ п/п	Рівні, або яруси мови	Мовні одиниці	Проміжні рівні
4.	Синтаксичний	Речення	1.*Морфонологічний* (встановлює основні варіанти фонем та морфем і закономірності їх перетворення на інші варіанти). 2. *Словотвірний* (внутрішня форма слова). 3. *Фразеологічний* (вільні та стійкі словосполучення).
3.	Лексико-семантичний	Слово	
2.	Морфологічний	Морфема	
1.	Фонологічний	Фонема	

⇓

Сукупність відношень між елементами мови		
№ п/п	Відношення	Зміст і значення відношень
1.	Парадигматичні	Ґрунтуються на подібності й відмінностях позначувальних і позначуваних одиниць мови
2.	Синтагматичні	Здатність мовних одиниць поєднуватися по горизонталі

3.	Ієрархічні	Відношення простіших одиниць до складніших і здатність об’єднувати одиниці різних рівнів

Блокове компонування теоретичного матеріалу дає змогу студентам подолати надмірну подрібненість теорії та сприймати систему мови, її структурні компоненти цілісно, з виокремленням рівнів мовної системи, її підсистем, мовних одиниць, засобів та сукупність відношень між елементами мови.

Продуктивною для навчання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є дидактична та психологічна класифікація проблемного підходу в навчанні мови. За дидактичною класифікацією М. Махмутов виділяє такі проблеми в навчанні: 1) за навчальним предметом (предметні, міжпредметні); 2) за місцем їх виникнення (урочні, аудиторні, позаурочні, позааудиторні); 3) за функцією в процесі навчання (основні, часткові); 4) за суспільною і дидактичною значущістю (навчально-теоретичні, навчально-практичні); 5) за способом організації процесу вирішення (фронтальні, групові, індивідуальні).

За психологічною класифікацією дослідником визначено проблеми: 1) за характером невідомого; 2) за характером сказаного; 3) за способом вирішення; 4) за характером змісту й співвідношення відомого та невідомого (повна містить усю інформацію, визначену проблемою, неповна – стосується окремих деталей) [176, с. 154–160].

Теоретичні розробки проблемного навчання досить різноманітні. Технологія навчання мови з погляду науковців О. Біляєва, Т. Донченко, С. Карамана, Л. Мацько, М. Пентилюк, І. Хом’яка ґрунтується на *проблемному* підході.

У педагогіці поняття *проблемне навчання* дидакти відносять до різних категорій, наповнюючи його різним змістом. Одні вважають його принципом дидактики (М. Махмутов) [175; 176], другі – методом навчання (А. Брушлинський, В. Оконь) [47; 204], треті – типом навчального процесу

А. Алексюк) [3], четверті – психолого-педагогічною системою в організації навчально-виховного процесу (А. Матюшкін) [174], п’яті – особливим підходом до навчання, що виявляється насамперед у перетворювальному характері пізнавальної діяльності (М. Скаткін) [261].

На думку А. Фурмана, різні погляди щодо визначення місця проблемного навчання в теорії і практиці ніколи не позбавлені смислу, однак не самі по собі, а лише в сукупності, єдності [283].

Проблемне навчання розглядаємо як психолого-педагогічну систему методів, форм і засобів розвивального навчання, що сприяє активному оволодінню студентами новими знаннями й навичками, способом дій, та характеризуємо як спосіб керування пізнавальною діяльністю студентів, частиною цілісної системи навчання із неординарною структурою підходів до розв’язання пропонованих вправ і завдань.

Основу теорії проблемного навчання становлять проблемні ситуації і способи їх розв’язання. Дослідники визначають кілька типів проблемних ситуацій, які враховано нами в процесі розроблення проблемних завдань:

- проблема невідповідності між системою знань і вимогами, що виникають під час розв’язання нових навчальних завдань;
- проблема вибору студентом із системи знань найнеобхіднішої, яка й сприяє розв’язанню завдання з неповними відомостями і з надмірними варіантами;
- суперечність між теоретично можливим способом розв’язання завдання і практичною нездійсненністю способу розв’язання;
- невідповідність між практичним розв’язанням завдання і теоретичним тлумаченням шляхів його розв’язання;
- труднощі у розв’язуванні нових практичних завдань та застосуванні вже здобутих знань порівняно з попередніми умовами навчання, у яких ці знання здобувалися [47, с. 217].

Спираємося на основні способи реалізації проблемного навчання: 1) удосконалення навичок роботи за алгоритмом розв’язання пропонованих

завдань, окремих конкретних операцій відповідно до зразків; 2) розв'язання розумових задач відповідного типу, які допускають вибір і передбачають різну послідовність їх виконання.

У розробленій навчально-методичній системі чільне місце відведено проблемному типу навчання, підґрунтям якого є цілісний процес спільної продуктивної взаємодії викладача і студентів, що передбачає виявлення проблеми, відкриття знань під час її розв'язання, застосування способів дії до виконання нових завдань, а також ураховано необхідність повторення студентами під час виконання самостійних робіт теоретичного матеріалу та поетапного виконання рекомендованих вправ і завдань.

Пропоновані нами дидактичні підходи різняться між собою не стільки різноманітним набором принципів і методів, скільки реалізацією в певній системі навчання, яка складається з таких внутрішніх компонентів: мети і завдань вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; навчального змісту, визначеного типовою програмою; загальнодидактичних і методичних принципів, методів, прийомів і розробленої системи вправ та завдань формування й розвитку мовних, мовленнєвих, комунікативних компетенцій студентів.

Отже, у пропонованій навчально-методичній системі основна увага під час вивчення української мови (за професійним спрямуванням) приділяється потребам, власному досвіду та рівню актуального розвитку студента, проектуванню освітнього процесу в зоні його найближчого розвитку.

Відтак чільне місце в навчально-методичній системі приділено не знанням як таким, а розвитку особистості студента через здобуті знання, реалізацію потенціалу особистості в професійно мовленнєвій та соціальній діяльності й передбачає становлення цілісної гармонійної особистості на основі інтеграції процесів виховання, навчання для формування мисленнєвих, мовних, мовленнєвих, комунікативних, творчих здібностей особистості. Основною метою запропонованої методичної системи й результатом навчальної діяльності стає не вирішення конкретного завдання, а

оволодіння комплексом компетенцій (мовних, мовленнєвих, комунікативних).

Результатом такого навчання є якісні зміни особистості студента – його здатності до здійснення різних видів діяльності. Такі якості особистості, як «універсальність», здатність швидко освоювати нові види діяльності, що забезпечуються методичною системою навчання, конче важливі для працівників сучасних підприємств.

Теоретичне дослідження джерел, психолого-педагогічних умов формування професійних мовленнєвих компетенцій, експериментальне визначення їх рівнів сформованості дозволили попередньо спрогнозувати ефективні підходи до розв'язання методичної проблеми, яку сформовано в науковому припущенні: процес формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій студентів-економістів буде ефективним за умови реалізації системного засвоєння навчального матеріалу як упорядкованого лінгвістичного досвіду й розвитку мовного чуття з опорою на загальні (інтелектуально-креативні, творчі) й спеціальні (професійно-мовленнєві) здібності.

Навчально-методичною системою формування професійного мовлення студентів-економістів вищих навчальних закладів передбачено проектування й реалізацію лінгводидактичних стратегій комунікативної взаємодії у формах монологічного й діалогічного дискурсів та професійній текстово-мовленнєвій діяльності, які обґрунтовано в другому і третьому підрозділах другого розділу дослідження.

2.2. Проектування стратегій комунікативної взаємодії у формах монологічного та діалогічного дискурсів

Теоретичними засадами для проектування дидактичних стратегій комунікативної взаємодії діалогічного та монологічного мовлення студентів вищих навчальних закладів послужили праці психолінгвістів (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Синиця та ін.), лінгвістів (Т. Винокур,

І. Вихованець, К. Городенська, О. Земська, Л. Мацько та ін.), лінгводидактів (Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, О. Любашенко, В. Мельничайко, Е. Палихата, М. Пентилюк, Т. Симоненко, В. Статівка та ін.).

У монографії О. Любашенко «Лінгводидактичні стратегії: проектування процесу навчання української мови у вищій школі» (2007) представлено теоретико-методичне обґрунтування навчання української мови україномовних студентів шляхом побудови лінгводидактичних стратегій на суб'єктно-діяльнісних засадах. Автором використано висновки досліджень у різних галузях антропологічних знань, здійснено синтез концепцій, гіпотез, методів психології, психолінгвістики, дидактики, соціології, філософії для вироблення конкретного методичного інструментарію та застосування його в лінгводидактиці вищої школи [167]. Тому в нашому дослідженні ми обмежилися тлумаченням змісту поняття «стратегія» в системі лінгводидактики, основну увагу приділяючи характеристиці стратегії як проекту дидактичного процесу і комунікативної взаємодії студентів-економістів у формах монологічного та діалогічного дискурсів.

Поняття «*стратегія*» досить багатозначне, тому й використовується в конкретних дослідженнях у різних інтерпретаціях. У словнику іншомовних слів за редакцією О. Скопненка, Т. Цимбалюк значиться, що «*стратегія*» – це мистецтво керівництва чим-небудь, що ґрунтується на правильних і довготривалих прогнозах [270, с. 648].

У «Новому тлумачному словнику української мови» *стратегія* тлумачиться як мистецтво економічного, суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначати головний напрям їхній дій, вчинків, а також як спосіб дій, лінія поведінки кого-небудь [201, с. 417].

Аналіз спеціальної вітчизняної та зарубіжної літератури з проблеми дидактичних стратегій свідчить про неоднозначність тлумачення феномену стратегії, про використання різних підстав для виділення тих чи тих типів

стратегій, про відсутність єдиної несуперечливої їх класифікації, у якій можливо було б урахувати всі важливі зв'язки й параметри. З огляду на зазначене за вихідне в нашому дослідженні обрано тлумачення С. Архангельського поняття «*дидактична стратегія*», яка розглядається ним як система керівництва та управління навчальним процесом з урахуванням мети та завдань, організації й формування навчального процесу, взаємозв'язку засобів, форм, методів навчання, наукової роботи викладачів і студентів [10].

Така позиція відображає розуміння стратегії як системи керівництва навчальним процесом, як побудову системи (програми) передбачуваного перебігу навчання, визначення мети, постановку конкретних навчальних та наукових завдань, вибору форм і методів навчання, досягнення належної результативності.

Враховуємо думку Л. Клінберга про те, що «дидактична стратегія навчання мови ґрунтується передовсім на комунікативній та прагматичній функції мови [141, с. 147]». Застосування стратегій у процесі керованого оволодіння мовою у вищій школі спрямоване на передбачуваний кінцевий продукт навчальної діяльності – висловлювання, монологічне та діалогічне мовлення, текст.

Пропонована стратегія комунікативної взаємодії учасників навчального процесу у формі монологічного та діалогічного дискурсів полягає у виокремленні обов'язкових компонентів, конкретних дій та операцій, спрямованих на реалізацію мети, завдань, методів та прийомів забезпечення освітніх потреб студентів-економістів.

Найважливішими компонентами дидактичної стратегії нами визначено:

- конструювання теоретичної інформації з передбачуваним прогнозом-очікуванням (пізнавальний);
- використання знань у формах мовленнєвої діяльності (діяльнісний);

- унормування розподіленої співдіяльності суб'єктів навчального процесу (операційний);
- комунікативна взаємодія у формах діалогічного і монологічного професійного мовлення студентів-економістів.

Конструювання теоретичної інформації з передбачуваним прогнозом-очікуванням – одна з найважливіших складових внутрішньої структури дидактичної стратегії, що виявляється в доборі, компонуванні та сприйнятті інформації, забезпеченні теоретичної обізнаності студента із формами діалогічного і монологічного дискурсів.

«Сучасний словник іншомовних слів» визначає дискурс як логічний доказ; зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та ін. чинниками; текст в аспекті подій; мовлення як цілеспрямована соціальна дія, як компонент взаємодії людей [270, с. 228].

Дискурс у роботі тлумачиться як сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики; міркування задля встановлення істини; ораторська промова, виступ.

Змістовим аспектом дидактичної стратегії передбачено вивчення двох теоретичних блоків: блок 1 – діалогічне мовлення; блок 2 – монологічне мовлення.

Виклад теоретичного матеріалу про діалогічне й монологічне мовлення реалізується в кількох аспектах: понятійному, лінгвістичному, дидактичному.

Понятійний аналіз здійснюється з урахуванням лінгвістичних і дидактичних принципів навчання, що передбачає виділення в змісті теми найважливіших положень, тлумачень, підходів та оптимального вибору методів і засобів навчання, способів розкриття суті нових понять як продуктивного, так і проблемно-пошукового характеру.

Завданням понятійного аналізу є також з'ясування того, які способи дій підлягають актуалізації варіантів формулювань визначень, правил, а також виділення понять і способів дій, завдань пошукового характеру. Понятійний

аналіз студенти-економісти вчаться здійснювати за допомогою виокремлених блоків теоретичного матеріалу, розміщених за рубриками: «Теоретичний блок теми», «Моделі-опори навчальної інформації».

Виділення нових і опорних знань дає змогу викладачеві обрати необхідні методи і засоби навчання, заздалегідь спроектувати програму дій: самостійна робота студентів, розвиток пізнавального інтересу шляхом виконання системи вправ і завдань, підготовка виступів, рефератів, доповідей, повідомлень, аналіз і самоаналіз здобутих знань, виконання контрольних завдань.

Теоретичні відомості згруповано в блоки, які вміщено на сторінках розроблених нами методичних рекомендацій, а також електронних посібниках та практикумах. Подаємо зразки теоретичних блоків для самостійного опрацювання студентами.

Блок 1. Діалогічне мовлення

За способом взаємодії між комунікантами в лінгвістиці та лінгводидактиці виділяють такі форми мовлення: монологічне (говорить один учасник спілкування); діалогічне (розмовляють дві особи); полілогічне (розмовляють троє і більше учасників).

Л. Якубинським уперше в лінгвістиці визначено такі форми спілкування: усну діалогічну, усну монологічну, писемну монологічну форми спілкування та вказано на особливості діалогічного й монологічного мовлення [303].

У будь-якій професійній діяльності обов’язковим елементом спілкування є діалогічне мовлення (грец. dialogos – розмова, бесіда) – форма соціально-мовного спілкування, основа співробітництва й взаєморозуміння між людьми в процесі спільної діяльності.

Комунікативна взаємодія передбачає словесний контакт, під час якого мовці обмінюються репліками, тобто ведуть діалог, що має певну мету, завдання, складається з програмованих (алгоритмічних) і непрограмованих (евристичних) компонентів.

Як стверджують Л. Мацько, Л. Кравець, програмовані компоненти – це норми мовленнєвої поведінки в стандартній ситуації; непрограмовані – пов'язані з особливостями мовця, специфікою ситуації й ставленням до неї мовця. Усі наявні компоненти взаємодоповнюють один одного.

Залежно від особистісного ставлення до спілкування, діалог може мати модальний або диктальний характер. Модальний діалог має такі різновиди, як одномодальний (діалог-унісон, згода) і різномодальний (полеміка, суперечка). Метою діалогів диктального типу є одержання, повідомлення чи уточнення інформації [178, с. 191–192].

Визначальною особливістю діалогу, як зазначає Л. Виготський, є можливість недоказування, неповного висловлювання, непотрібності мобілізації всіх тих слів, які повинні були бути мобілізованими для знаходження такого ж мисленнєвого комплексу в умовах монологічного мовлення [69, с. 353].

У мовленнєвій діяльності співрозмовників переважають загалом такі форми мовлення, як усний діалог і писемний монолог.

Учені (Л. Виготський, Л. Щерба, Л. Якубинський) вважають діалогічне мовлення первинним стосовно інших форм спілкування, оскільки воно ґрунтується на усно-розмовній сфері, якій властива економія мовних засобів [69; 300; 303].

Усний діалог – це взаємодія між людьми, що реалізується у формі мовлення, у процесі якого відбувається обмін інформацією між партнерами [185, с. 29].

Блок 2. Монологічне мовлення

У проектуванні лінгводидактичних стратегій теоретичного блоку нами враховано, що монологічне мовлення має певні особливості:

- реалізує комунікативні функції (інформативну, впливову, експресивну та ін.);

- забезпечує взаємозв'язок змістових аспектів; комунікативно-смислової організації; наповнюваність тексту професійною лексикою; послідовність і логічність побудови монологу [17].

Монолог (грец.monos – один і logos – слово, вчення) – розгорнутий вид мовленнєвої діяльності, розрахований на пасивне й опосередковане її сприйняття адресатом.

Найважливіші ознаки монологу:

- певна тривалість у часі;

- розлогість;

- обмеженість або повна відсутність паралінгвістичних засобів (писемний монолог);

- підготовленість і керованість мовленнєвими висловлюваннями (промова, доповідь, лекція);

- однобічний характер висловлювання, не розрахований на миттєву реакцію співрозмовника;

- наявність великих за розміром уривків, які складаються з пов'язаних між собою повідомлень [18, с. 71].

У монологічних висловлюваннях розрізняють опис, роздум, міркування, відповідно до цього в лінгвістиці та лінгводидактиці виокремлюють монолог-опис, монолог-розповідь, монолог-міркування. Функціонально-смислові типи монологічних висловлювань лише подекуди трапляються в чистому вигляді, частіше вони переплітаються між собою.

Писемний монолог виявляється в написанні письмових робіт – виступу, доповіді, промови, ділових паперів, тому завдання викладача – навчити студентів оволодівати навичками самостійно створювати тексти різних функціонально змістових типів.

У кінці кожного блоку вміщено список літератури та систему вправ і завдань різних видів і типів складності.

За допомогою усного опитування студенти-економісти вчаться обґрунтовувати зміст понять, положень, концептуальних ідей, виступати з доповідями, промовами.

Продукувати діалог та усний монологічний текст професійного спрямування, як показують власні спостереження, студентам-економістам важко, оскільки вони на І курсі ще не оволоділи достатньою мірою навичками професійного діалогічного та монологічного мовлення. Тому ***другим компонентом*** методичної системи передбачено використання знань у формах діалогічного і монологічного мовлення.

Уміння усного діалогічного та монологічного мовлення пов'язані з розвитком таких ознак мовної особистості студентів, як розгорнутість повідомлення, зв'язність викладу, організованість [246; 256], тобто саме тими вміннями, які тренуються та розвиваються в системі навчального комплексу: курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та спецкурсів: «Основи культури спілкування», «Культура професійного мовлення».

Діяльнісний компонент (використання знань у формах мовленнєвої діяльності) дидактичної стратегії має особливу вагу для досягнення максимально можливих результатів у навчанні студентів. У дослідженні зазначений компонент розглядається як один із системотвірних компонентів стратегії, оскільки під час вивчення української мови (за професійним спрямуванням) студенти-економісти засвоюють знання, оволодівають навичками та вміннями, необхідними для ведення діалогу, водночас засвоюють правила мовленнєвої поведінки в діалозі:

- ясно викладати свої думки (уміння будувати правильні висловлювання та вміло користуватися вербальними і невербальними засобами мови);

- розуміти співбесідника (уміння слухати, розуміти зміст сказаного [185, с. 41].

Аналіз спеціальної літератури, спостереження за навчальним процесом та в позааудиторній роботі дозволили нам зосередити увагу на формуванні умінь послуговуватися діалогами двох видів: інформаційним (отримання

інформації обома учасниками спілкування) та інтерпретаційним (обмін думками, інтерпретація сказаного) з виокремленням двох етапів:

- підготовка змістового плану;
- реалізація діалогу (продукування мовлення при спілкуванні й оцінювання мовленнєвої діяльності) [267; 297].

Для ефективної підготовки предметного плану діалогу нами розроблено вправи, що спрямовують студентів на організацію діалогів, у яких беруть участь посадові особи (моделювання професійних ситуацій: спізнення на роботу, впровадження нових форм роботи, призначення на посаду, прохання підвищити заробітну плату, співбесіда з роботодавцем тощо), моделювання ділової телефонної розмови, обговорення умов угоди й под.

Вправи для моделювання професійних ситуацій сприяють розвиткові мовленнєвих діалогічних здібностей студентів, дозволяють їм відчути себе в ролі того чи іншого посадовця, сприяють удосконаленню досвіду спілкування з людьми. Наведемо варіанти можливих діалогів, використовуваних нами в процесі експериментального навчання.

Умовна ситуація: між двома транспортними компаніями, що здійснюють вантажні перевезення, йде боротьба за замовлення перевозити впродовж року пиво місцевого виробника «Чернігівське пиво». Призначено тендер, який відбудеться в м. Києві. Уявіть себе в ролі менеджерів-конкурентів (обидва знають один одного), що зустрілися в готелі, вибудуйте стратегію їхньої поведінки та можливі репліки, розіграйте в парах діалог між ними. Не забувайте послуговуватися правилами мовного етикету.

Теми дискусій пропонуються не лише соціального, але й економічного спрямування: «Чому я йду на вибори?», «Чому деякі українці байдужі до мови?», «Роль вищої освіти в становленні особистості», «Нерівня душ – це гірше, ніж майна», «Заговори, щоб я тебе побачив», «Чому ми забули, що ми українці?», «Чи потрібна Україні економічна реформа?», «Економічна криза, її вплив та наслідки», «Роль реклами в соціумі», «Чи потрібна реклама?»,

«Мій інститут – найкращий», «Якби я був міністром освіти…», «Як досягти успіху?»

Форму проведення дискусій обирають студенти чи пропонує викладач («Мозковий штурм», «Дерево рішень», «У стилі телевізійного ток-шоу» тощо).

Широке функціональне поле відводиться вправам імітаційного моделювання ситуацій, завдяки яким студенти-економісти можуть уявити себе в умовах майбутньої професії, мають можливість оцінити свої знання і переконатися в необхідності їх збагачення. При цьому студенти вчаться аргументувати, пропонувати, погоджуватися, заперечувати, слухати, формулювати висновки, припущення тощо.

Імітаційне моделювання ситуацій потребує участі в діалогічному мовленні, що вимагає від студентів знань про діалог, мовний етикет, культуру ділового спілкування, тобто сприяє усвідомленню, що для успішного оволодіння монологічним і діалогічним мовленням необхідні знання про текст, стилі, типи, жанри мовлення, ситуацію спілкування, культуру мовлення, а також відповідальне ставлення до навчання, систематичної копіткої роботи для досягнення успіху.

Навчання комунікативної взаємодії здійснюється і у формі діалогічних текстів, де предметом спілкування виступає певна тема (іноді проблема у формі прес-конференції), яка складається із кількох ситуативних діалогів, взаємопов’язаних між собою. Учасників тематичної бесіди за діалогічними текстами може бути два і більше [265]. Щоб сформувати в студентів-економістів уміння й навички роботи з діалогічними текстами, нами передбачено кілька етапів навчання окремих різновидів діалогічних єдностей.

Перший етап. Студентам пропонується в тексті виділити й прочитати діалоги, що починаються питальними і спонукальними словами, які складаються з одного речення і не ускладненні модальним планом, а відповіді-репліки складаються з одного – двох речень або навіть абзацу.

Другий етап. Студенти виписують із тексту двоскладові діалоги з відповідями-репліками, що мають більше, ніж одне речення (спонукальні, питальні речення, речення з відповіддю-поясненням та мотивацією, з відповіддю-міркуванням). На цьому етапі студенти аналізують речення, спостерігають за особливостями побудови діалогу.

Третій етап. Добираються із тексту двочленні та тричленні діалоги ускладненого типу (репліки з модальними відтінками значень, які складаються із трьох компонентів; відповіді-репліки з мінімальними монологічними висловлюваннями, тобто маленькі монологи в діалозі).

Четвертий етап. Студенти опрацьовують чотиричленні діалогічні єдності, що складаються з двох питальних мовленнєвих дій, які потребують вирішення й відповіді. Поетапний аналіз діалогових текстів сприяє усвідомленню закономірностей побудови діалогів різних видів.

Для успішного засвоєння технології ведення тематичного діалогу нами розроблено завдання з урахуванням рівнів складності – від простіших до більш ускладнених. Подаємо зразки:

✓ ***Поставте запитання своєму колезі (з приводу запізнення, місцезнаходження рекламного агентства тощо).***

✓ ***Побудуйте діалог з колегою так, щоб він починався з питального речення, а репліка-відповідь повторювала форму запитання-репліки.***

✓ ***Побудуйте діалог так, щоб у репліках-запитаннях і в репліках-відповідях було перераховано назви об'єктів без їх опису і детальної характеристики.***

✓ ***Вам потрібно довідатися, які умови участі в конкурсі на заміщення вакантної посади провідного спеціаліста з ризиків.***

✓ ***Вибудуйте діалог про те, як ви можете спитати у співробітників відділу кадрів про чергову оплачувану відпустку.***

✓ ***За допомогою яких запитань можна з'ясувати причину певного явища? Запишіть зразки ведення діалогу для отримання інформації.***

✓ ***Подані нижче речення перефразуйте, використовуючи синтаксичні синоніми. Запишіть зразки ведення діалогу-прохання, пояснення.***

Працівникам відділу маркетингу *подякували* за велику кількість укладених договорів. Аудитори *засумнівалися* в правильності відшкодування ПДВ. Хочемо *запропонувати* Вам вигідні умови співпраці. Змушені *оштрафувати* Ваше підприємство за недотримання протипожежної безпеки. Податкова інспекція покликана *контролювати* вчасне надходження податкових платежів до бюджету.

✓ ***За допомогою яких мовних одиниць можна попросити співбесідника уточнити, пояснити сказане?***

✓ ***Ви приїхали до м. Києва на конференцію, але не знаєте, як знайти певну установу. Уявіть, що ви розпитуєте про це незнайомців. Складіть діалог зі своїм співрозмовником, який, як з'ясувалося, теж їде на цю конференцію. У процесі розмови використовуйте терміни і відкриті запитання.***

У процесі навчання студентів діалогічного мовлення особливу увагу приділено лексичній роботі на заняттях, оскільки, як показує практика, беручи участь у діалогах, студенти послуговуються значною кількістю нелітературної лексики, збіднілим словником, тому їм пропонуються завдання для роботи зі словом, як-от:

✓ ***Прочитайте речення. З довідок виберіть необхідне слово, якого не вистачає в реченні.***

Мерчандайзер – фахівець, котрий представляє … і розміщує … в … , підпорядковується … чи менеджеру з продажів. Його основні функції: … персонал торгової точки … продукцію компанії, домогтися постійної … свого асортименту в … , аналізувати стан товарних запасів та інформувати … про необхідність додаткового … .

Довідка: постачання, менеджерів з продажу, роздрібного торговця, наявності, продавати, переконати, бренд, рекламні матеріали, торговій точці, супервайзеру.

✓ ***Складіть речення із поданих словосполучень.***

Бути активним учасником, заслуговувати на увагу, знайти спільну мову, цінність акції, будь-який співробітник, девальвація гривні, фінансовий стан, за нашими даними, в минулому році, раціональний підхід, черговий платіж, авансовий платіж, акредитив терміном дії, на особистий рахунок, незрозумілий ажіотаж, з'явилася вакансія, цікава пропозиція.

✓ ***Уявіть, що Ви мерчандайзер. Складіть діалог розмови з представником іншої торгової марки, у якому Ви повинні переконати, що мерчандайзинг – технологія управління думкою споживача, система маркетингових комунікацій за допомогою професійного оформлення місця продажу, розміщення рекламних матеріалів, одна з необхідних умов успішної реалізації продукції.***

✓ ***Доберіть синоніми до формул мовного етикету, які будете використовувати, спілкуючись із колегами.***

Добрий день, дякую, вибачте, шановний, дозвольте, я не погоджуюсь.

✓ ***Проговоріть вголос з відповідною інтонацією подані речення.***

1. Шановні колеги, проходьте, будь ласка, до актової зали на засідання колегії.

2. Поясніть причини несплати Вашим підприємством податку до місцевого бюджету.

3. Чому працівники Вашого відділу не виконують план укладання договорів з постачальниками?

4. На жаль, Ваше прохання я не зможу виконати, оскільки воно поза межами моєї компетенції.

5. Як Ви могли залишити підприємство в таку хвилину?

Для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів до змістового компонента мовленнєвої підготовки нами введено окремі теми

з основ красномовства. Введення елементів риторики в зміст навчання спецкурсів, української мови (за професійним спрямуванням) дозволяє не залишати поза увагою теми, серед яких, наприклад, виступ, доповідь, суперечка, бесіда, дискусія.

Ми поділяємо думку Н. Голуб, яка зазначає, що одним із завдань риторики української мови є формування світогляду й розвиток мисленнєво-мовленнєвої діяльності, входження й успішна адаптація молодих людей у соціумі. Риторика в Україні повинна взяти на себе функції законодавця українськомовного смаку й українськомовної моди з-поміж студентської молоді, вироблення української мовної стійкості як обов'язкової передумови успішного мовного самоствердження народу, популяризатора національно-культурної специфіки мовленнєвого спілкування, утверджувача в суспільстві думки про залежність соціального статусу людини від рівня володіння державною мовою і навичок адекватної мовної поведінки в різних ситуаціях спілкування [81].

У роботі ми спираємося на розроблені Н. Голуб ефективні форми, методи й технології навчання риторики: метод аналізу ситуацій (кейс-метод, що сприяє професійному вихованню студентів, виховує працьовитість, практичні знання й навички, здатність конкурувати у сфері професійної діяльності), ділова гра, рольова гра, дидактичні ігри: «Лист діловому партнерові», «Нарада», «Брифінг», «Працюємо перекладачами», «На прес-конференції», «Критикуй не ображаючи» та ін.

Особливо ефективними в нашому дослідженні виявились ігри, що імітують реальну навчально-виховну діяльність викладача і студентів, які ґрунтуються на штучно змодельованих ситуаціях: виступ перед аудиторією, аналіз штучно створених мовленнєвих ситуацій студентами: «Мистецтво компліменту», «Знайомство», «Співбесіда під час влаштування на роботу», «Виступ на виробничій нараді», «Створи словом гарний настрій», «Передай словом і жестом», «Звернися з проханням».

Пропоновані ігри спрямовані на формування життєво важливих мовленнєвих і комунікативних навичок, навчають бути готовими до багатьох життєвих ситуацій, уважними й вимогливими до свого мовлення, міміки, жестів, вселяють упевненість у собі [79, с. 238–247].

Для широкого залучення студентів до участі в діалогічній і монологічній діяльності третім компонентом дидактичної стратегії – *унормування розподіленої співдіяльності суб'єктів навчального процесу (операційний)* – передбачено групові форми навчання через заздалегідь розподілену співдіяльність суб'єктів, підпорядковану конкретній навчальній меті.

З огляду на специфіку навчальної дисципліни, мету і завдання нами запропоновано форми і методи навчання, орієнтовані, насамперед, на розвиток професійного мовлення особистості, активізацію студентів до самостійного пошуку інформації, формування таких особистісних якостей, як толерантність, працьовитість, активність, моральність, гідність.

Інноваційне навчання розглядаємо за І. Дичківською як «зорієнтовану на динамічні зміни в навколишньому світі навчальну та освітню діяльність, яка ґрунтується на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості [92, с. 9–10]».

Розробленим нами комп'ютерним практикумом передбачено підготовку студентами завдань за рубриками:

Індивідуальна робота студента

У рубриці подано методичні рекомендації для виконання практичних завдань, теми робіт: "Я директор фірми", "Я заступник директора фірми", "Знайомство із колективом фірми", "Я проводжу виробничу нараду", "Звіт за перший квартал роботи фірми" та ін.

Групова робота студентів

Студентам пропонується система вправ і завдань, теми для написання повідомлень, рефератів, тести, контрольно-модульні роботи, перелік питань до заліку та іспиту, список рекомендованої літератури.

Подано плани для практичних занять із зазначенням тем та видів робіт. Наприклад, для проведення дискусії обирається група учасників-експертів, які спостерігають за мовленням студентів-дискусантів, після її завершення проводиться робота над тими лексичними помилками, що було помічено експертами (редагування, переклад, добір синонімів тощо).

Для вдосконалення комунікативної взаємодії у формі діалогічних текстів передбачено також вправи, за допомогою яких студенти об'єднують засвоєні ними діалогічні єдності в мікродіалоги. У процесі виконання таких вправ пропонується прослуховування аудіозапису з прикладами діалогів на професійну тематику, в яких використано власне українську економічну термінологію, а також словникова робота та робота над збагаченням термінологічної бази.

Продуктивними в розвитку навичок говоріння як обов'язкового компонента унормування розподіленої співдіяльності суб'єктів навчального процесу, формування монологічного й діалогічного мовлення є рольові й ділові ігри, упровадження яких у навчальний процес здійснюється поетапно: вивчення початкової інформації, її обробка – проведення інструктажу про майбутню гру – визначення учасників гри – об'єднання студентів у підгрупи – призначення чи обрання керівників груп.

На нашу думку, ефективними є такі дидактичні ігри: 1) «мозковий штурм», метою якого є своєчасне та спільне винайдення якомога більшої кількості ідей для розв'язання порушуваної проблеми упродовж обмеженого часу; 2) «мікрофон» – залучення кожного студента до виступу, участі в обговоренні проблеми; 3) «працюй краще, ніж ми, говори, щоб захопити нас» – сприяє вдосконаленню творчих здібностей, розвитку професійних мовленнєвих рис майбутнього фахівця [79].

Пропоновані ігри наближують до реальної мовно-професійної комунікації, що дає змогу студентам-економістам обирати правильну стратегію спілкування, вчитися аналізувати, правильно добирати ті чи ті мовні засоби, сприяє розвитку пізнавальної активності, підвищенню рівня

їхньої мовленнєвої майстерності. Актуальна тематика ігор («П'ять хвилин в ефірі», «Співбесіда на заміщення вакантної посади», «Невиконання поставленого завдання», «Презентація проекту» тощо) активізує увагу й мовленнєву діяльність студентів-економістів, формує мотивацію до професійної мовотворчості.

Раціональним серед інших активних методів виявився метод проектів, який ґрунтується на самостійній роботі студентів у розробленні проблеми й оформленні практичного результату розробки [254]. Г. Ващенко наголошував на практичному значенні цього методу, адже в ньому теорія є засобом виконання практичних завдань [56]. Цей метод вирізняється тим, що дає можливість самостійно, активно працювати, критично мислити, а головне – зацікавити студентів у тих знаннях, які вони здобувають і які потім знадобляться їм у майбутній професії.

Згідно з концепцією О. Полат, нами виокремлено такі типи проектів:

- дослідницькі (вимагають знання мети, актуальності, значущості, завдань дослідження);

- творчі (не мають детальної структури спільної діяльності (репортаж, програма свята));

- інформаційні (збір інформації);

- прикладні (укладання словників, створення Інтернет-програм тощо).

За предметно-змістовою діяльністю сучасними дидактами (О. Полат, М. Бухаркіна, М. Мойсєєва, О. Петров) визначено монопроект, міжпредметний проект; за характером контактів – внутрішні, регіональні, міжнародні; за кількістю учасників – особисті, парні, групові; за тривалістю виконання – короткотермінові, середньої тривалості, довготривалі [202].

На заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) нами використовуються інформаційні, творчі, прикладні й дослідницькі проекти. Так, спільно зі студентами було розроблено проекти середньої тривалості «Фірмоніми мого міста», «Магазинам Чернігова – українські назви», «Перейменуймо назви кав'ярень», «Помилки в рекламі». Така система

роботи спонукає студентів до проведення спостережень, консультацій, роботи з інформаційними джерелами.

Результати виявлялися досить цікавими й перспективними. Наведемо окремі приклади із розроблених проектів: піцерію «Марконі» пропонувалося назвати «Млинці по-італійськи», кав'ярню «Mamma mia» – «Страви від бабусі», «Пітстоп» – «Домашня кухня», магазин «Мегамаркет» – «Велика лавка».

Дієвим і творчим визначено проект «Помилки в рекламі». За предметно-смисловою діяльністю – це міжпредметний проект, оскільки проводився паралельно з фаховою дисципліною «Маркетинг». Студенти зацікавлено розподіляли обов'язки між учасниками, збирали інформацію, систематизували, оформляли, прилюдно захищали проект. Проводився конкурс на кращий проект між студентами спеціальності «Фінанси і кредит» та спеціальності «Маркетинг». Показово, що студенти помічали в рекламі лексичні помилки, тавтологію, плеоназми, русизми, кальки, хоча в повсякденному спілкуванні не звертають на них уваги і навіть послуговуються ними. Наприклад, помічені неточності в таких рекламах, як «Raid – *вбиває насмерть*», «*Рішай* і вирушай» та ін. переконують у тому, що самостійно-дослідницька діяльність має стати обов'язковим компонентом навчання у вищому навчальному закладі.

Збагаченню словникового запасу студентів сприяє реалізація проекту «Термінологічний словник твого фаху» («Міні-словник фахової лексики») або «Складні випадки слововживання в економічній термінології», оскільки організована в такий спосіб багатоаспектна і цілеспрямована робота стимулює студентів до творчого, креативного мислення, що в подальшому допоможе майбутнім фахівцям приймати неординарні рішення, вирізнятися з-поміж інших співробітників, а це, у свою чергу, створить умови для кар'єрного росту.

Четвертий компонент дидактичної стратегії – *комунікативну взаємодію у формі професійного діалогічного і монологічного мовлення студентів-*

економістів – реалізовано через розроблену нами систему вправ і завдань, що характеризується:

- *дидактичною спрямованістю;*
- *обсягом мовленнєвого матеріалу, необхідного для засвоєння та активізації діалогічного і монологічного мовлення;*
- *насиченістю лексичного матеріалу професійною термінологією;*
- *можливістю використання технічних засобів навчання (аудіо - та відеозаписи);*
- *наявністю основних різновидів вправ (для навчання реплікування, засвоєння діалогічної єдності різних видів, створення мікродіалогів, створення монологів та діалогів різних функціональних типів* [189, с. 158].

Для формування професійного діалогічного й монологічного мовлення студентів економічних спеціальностей запропоновано такі різновиди вправ: 1) підготовчі, які допомагають правильно будувати речення, не пов'язані в цілісний текст; 2) розпізнавальні – на знаходження потрібних засобів зв'язку слів у реченні, речень у тексті; 3) тренувальні, які вчать студентів будувати мікромонологи; 4) трансформаційні, які допомагають навчити студентів створювати монологічні висловлювання текстового рівня [80].

Подаємо зразки вправ і завдань для формування професійного діалогічного й монологічного мовлення, використовувані в процесі дослідного навчання:

✓ ***Уявіть, що до Вас на підприємство приїхали колеги з іншого міста. Після проведення наради вони просять ознайомити їх з вашим містом. Змоделюйте діалог екскурсії.***

✓ ***В українській мові є багато слів, які мають подвійний наголос залежно від їх лексичного значення. Доберіть синоніми до поданих слів й утворіть з ними словосполучення та речення. Змоделюйте діалог розмови з Вашим колегою про особливості кредитування фізичних осіб.***

Мета, заклад, кредит, об'єднання, вигода, нікого, ні з чим, приклад.

✓ ***Утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові від поданих імен, поставте їх у кличному відмінку. З цими іменами утворіть моделі офіційних звертань.***

Анатолій, Анатоль, Сава, Кузьма, Ілля, Юрій, Яків.

✓ ***Доберіть синоніми до формул мовного етикету, які будете використовувати, спілкуючись із колегами (вибачення, вітання, заохочення, запрошення, відмова).***

✓ ***Складіть твір-мініатюру з поданими фразами.***

Я дуже раджу Вам...; добрий день; моє ім'я ...; мушу погодитись; поза всяким сумнівом; дозвольте порадити Вам...; Ви це знаєте краще, проте...; я змушений зробити Вам зауваження; вибачте, я помилився щодо...; і я в це маю повірити?

✓ ***Прочитайте діалог працівника з керівником. Чи дотримуються співбесідники норм культури спілкування? Обґрунтуйте свою відповідь***.

П: – Доброго дня! Викликали?

К: – Так.

П: –Чого хотіли?

К: – Я дізнався, що Ви погано працюєте і не виконуєте свої обов'язки.

П: – Я працюю на зарплату, яку Ви мені виплачуєте, і вважаю, що це правильно.

К: – Я тобі плачу за договором. І ця зарплатня ще й висока за роботу, яку ти погано виконуєш.

П: – Я не погоджуюся з вашою думкою…

К: – Мені байдуже. Вільний.

✓ *Прочитайте текст документа; відредагуйте, якщо є в тому потреба; допишіть відсутні реквізити.*

РОЗПИСКА

Я, студентка І курсу факультету менеджменту Андрусенко Людмила, взяла у викладача Пономаренка С. І. підручник з менеджменту для написання курсової роботи.

Андрусенко Л.

- ✓ ***Що таке розписка?***
- ✓ ***Які дії вона підтверджує?***
- ✓ ***Доповніть поданий текст розповіддю про етикет українців.***

„Не можна, що люди скажуть", „не сміши людей", - кому не доводилось чути такі слова в якійсь життєвій ситуації, хоч, звичайно, мало хто з нас у ті хвилини задумувався про їх походження та глибинне значення. Однак повага до громадської думки – одна з основ народного етикету, цього неписаного зведення норм і правил поведінки в родині, колективі. Багато з тих правил, утрачених нами впродовж віків, варто було б повернути в сучасний побут. Виховані в народі повага до старших, батьків, пошана до слова, мови, почуття святості хліба, домашнього вогнища потрібні сьогодні як ніколи (3 календаря).

- ✓ ***Змоделюйте й запишіть:***

1) телефонну розмову фахового спрямування;

2) текст-анотацію презентації „Вашої" фірми.

- ✓ ***Запишіть бесіду двох осіб, які обговорюють контракт, використовуючи специфіку фаху.***
- ✓ ***Організуйте „круглий стіл" на одну із запропонованих тем: „Перспективи житлового іпотечного кредитування в Україні", „Мовне обличчя Чернігівщини", „Український молодіжний сленг: „за" і „проти".***
- ✓ ***Наведені нижче невербальні засоби розподіліть на оптичні, акустичні, тактико-кінетичні, ольфакторні, просторово-часові.***

Поцілунок, сила голосу, контакт очей, одяг, дотик, жести, інтонація, тембр голосу, міміка, хода, косметика, відстань між співбесідниками, потиск рук, шапкування, ступінь пунктуальності в часі, висота голосу.

✓ ***Уявіть себе в ролі дистриб'ютора. Ви переконуєте людину купити Ваш товар, на словах вона виявляє зацікавленість, але Ви помічаєте, що під час розмови вона схрестила руки. Чи будете Ви одразу ж після цього наполягати на розрахунку за товар? Аргументуйте свою відповідь. Як треба зреагувати в такій ситуації?***

✓ ***Спробуйте виголосити промову на одну із запропонованих тем:***

„Заговори, щоб я тебе побачив"(Сократ).

Проблеми сучасної освіти.

Ваша таємна зброя в спілкуванні.

Дрес-код у роботі службовця.

Якщо є можливість, запишіть свою імпровізацію на магнітофон і продумайте, наскільки вона вдалася, чи не потребує доопрацювання. Якщо так, то в яких аспектах.

✓ ***Підготуйте звітну доповідь стосовно роботи академічної групи.***

✓ ***Уявіть стандартну ситуацію: Вам потрібно дізнатися у довідковій службі про місцезнаходження і контактні телефони мережі супермаркетів «Метро». Запишіть послідовність фраз, які Ви використаєте в цій телефонній розмові.***

✓ ***Проведіть дискусію в стилі телевізійного ток-шоу на тему: «Переваги та недоліки кредитно-модульної системи навчання».***

План:

Визначення теми дискусії, представлення учасників, регламент виступів.

Виступ основних учасників (5 хв.), запрошення «глядачів» до участі в обговоренні.

Підбиття підсумків, короткий аналіз висловлювань основних учасників.

✓ ***Проведіть короткі дебати між двома особами. Тему оберіть довільно.***

1. Студент - викладач.

2. Студент - студент.

3. Представники партій.

✓ ***Підготуйте запитання для інтерв'ю з деканом Вашого факультету (ректором інституту), вживаючи професійні слова й терміни (тему бесіди оберіть самостійно).***

✓ ***Наведіть приклади слів-професіоналізмів з першою частиною архі-, макро-, мікро-, моно-. Складіть по одному реченню на кожне слово.***

✓ ***Скомпонуйте короткий виступ, використовуючи крилаті вислови.***

1. Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, того навчайтеся (В. Мономах). 2. Усі прагнуть навчати інших, а самі не хочуть учитися. 3. І від добрих учителів не всі добре вчаться. 4. Це ж велика дурість – хотіти говорити, а не хотіти бути зрозумілим (Ф. Прокопович). 5. Інакше дивиться на світло орел, а інакше – сова (І. Величковський). 6. Онімій і будь безголосий, доки не схочеш отямитися (І. Вишенський). 7. Не може при добрі той жить, хто хоче злу й добру служить, бо, хтівши догодить обом, він стане злу рабом (І. Франко).

Отже, у процесі дослідження з'ясовано, що розроблена дидактична стратегія комунікативної взаємодії у формах монологічного та діалогічного дискурсів сприяє урізноманітненню форм проведення занять з української мови (за професійним спрямуванням), раціональній їх організації за належної активності студентів-економістів, оптимізації обсягу теоретичного матеріалу, актуалізації фактичного матеріалу, що в подальшому можна використовувати в майбутній професії, посиленню виховного потенціалу завдань і вправ, що спонукають до самовдосконалення, творчого підходу в розв'язанні проблеми, допомагають виявити креативність студента.

2.3. Лінгводидактичні стратегії текстово-мовленнєвої діяльності студентів-економістів

Сучасна теорія тексту ще не має однозначного визначення поняття «текст», проте деякі з них є лінгвістичною базою формування комунікативно-мовленнєвих умінь студентів. До таких належить розуміння тексту як результату інтелектуально-мовленнєвої діяльності, завершеного усного чи писемного за формою твору, що має певну структуру, композицію, характеризується стильовою єдністю; усі відносно самостійні частини тексту, елементи змісту й мовні засоби взаємозалежні, взаємозумовлені й підпорядковані розкриттю задуму [103; 168; 264]. З огляду на це текст – не сукупність речень, тематичний набір, а носій повноцінної інформації, структурно організована система, у якій функціонує мовна одиниця [53].

У науковій літературі тексти класифікують за психолінгвістичним, власне комунікативним, функціонально-прагматичним напрямами.

За *психолінгвістичним* напрямом тексти поділяються на спонтанні й підготовлені, фіксовані (формуляр-зразок), напівфіксовані (кліше), нефіксовані, експліцитні (державні угоди), імпліцитні (поезія); за *власне комунікативним* напрямом розрізняються тексти, які, по-перше, націлені на процес (мемуари, науково-популярні тексти); по-друге, тексти, націлені на результат (ділова кореспонденція, наукові тексти тощо); за *функціонально-прагматичним* критерієм виокремлюють «деонтичні» (договори, накази, інструкції), «аксіологічні» (оцінні), «епістемічні» (описові) тексти наукового, ділового та ін. характеру [18, с. 150].

Т. Радзієвська класифікує тексти за їх «поведінкою» у межах певної комунікації, вона розрізняє ділові, наукові, публіцистичні тексти, інструкції, оголошення, звернення, листи, розповіді, анекдоти, прогнози погоди, ворожіння тощо [243].

Ю. Караулов увів до наукового обігу поняття «прецендентний текст», що являє собою текст, основними ознаками якого є значущість як для окремих осіб, так і для значної кількості людей, а також неодноразове

звернення до нього в дискурсі цих особистостей [137]. Такі тексти знають усі мовці, оскільки вони виходять з фольклору, класики, церковної літератури. Особливістю такого тексту є наявність в ньому натяку, цитати, у них певним чином характеризується якась епоха, тому оволодіння прецендентними текстами української культури – важливе завдання самовиховання студентів-економістів, а вміння використовувати ці тексти в спілкуванні – необхідна риса освіченої людини.

Останнім часом виокремлюють і патогенний текст, до якого відносять тексти, спрямовані на підрив вірувань, державних інтересів; тексти, що загрожують суспільній моралі. На такі тексти студенти-економісти можуть натрапляти в рекламі, яка підсвідомо впливає на людину.

Патотексти в роботі ми визначаємо як такі, що завдають шкоди людині, нації, державі. У той же час будь-який патотекст можна нейтралізувати, якщо інформація, яка надходить до споживачів, контролюється або споживач буде сам усвідомлювати такі тексти. Тому текст, прочитаний чи почутий, створений уперше чи відтворений, писемний чи усний, по-перше, наповнюється особистісними смислами і, по-друге, стає значущим для окремої людини.

Способи використання тексту в мовленнєвій діяльності студентів-економістів визначаються видом знань, якими вони володіють і які необхідно здобути в процесі навчання [42, с. 122–124].

Ми поділяємо погляди О. Любашенко, яка зазначає, що в навчанні продуктивної текстово-комунікативної діяльності студентів є поділ самої текстотворчої діяльності на репродуктивну та інтерпретаційну. Під час репродуктивного текстотворення, як твердить дослідниця, студенти повинні вміти формувати текст на основі вже наявних смислових стереотипів (переказування, створення документів за інструкцією та зразком, підготовка формуляра, складання списків, автобіографії тощо). Крім того, студенти мають залучати процеси інтерпретації смислових стереотипів, зіставляти їх із новим навчальним досвідом та навчальною інформацією, пристосовувати їх

до нових умов комунікації, змістовно тлумачити текст, розмірковувати, доводити, спростовувати, брати участь у полеміці тощо [167].

Розробленою нами лінгводидактичною стратегією текстово-мовленнєвої діяльності студентів-економістів передбачено проектування компонентів, зміст яких відповідає репродуктивному та інтерпретаційному рівням, які полягають у тому, щоб здійснювати процес комунікації за допомогою текстів професійного спрямування та лінгвістичних засобів (типи запитань, система вправ і завдань).

Нами пропонуються вправи і мовленнєві завдання на основі тексту з опертям на граматичне значення, унаслідок чого привертається увага до особливостей та значення вжитих термінів, гнучких синтаксичних конструкцій, необхідних для подальшої професійної діяльності, з обов'язковим поясненням та обґрунтуванням. Крім того, добираються тексти, що дають не тільки уявлення про науковий чи офіційно-діловий стилі, а й розвивають найскладнішу навичку – відчуття стилю, розуміння професійних термінів.

Першим компонентом лінгводидактичної стратегії – *збагачення індивідуального тезаурусу студентів через контроль над формуванням основних понять, необхідних для побудови тексту* – запропоновано такі вправи і завдання.

Терміни якого походження переважають в тексті? Чи всі значення іншомовних термінів Вам зрозумілі? Поясніть значення термінів, у разі потреби користуйтесь словником.

Обсяги іпотечних кредитів українському населенню можна збільшити шляхом:

1) *зниження відсоткових ставок;*
2) *збільшення терміну кредитування;*
3) *застосування страхування ризиків позичальника;*
4) *удосконалення процесу оформлення документів з кредитування;*
5) *збільшення кількості публікацій у ЗМІ на тему іпотеки;*

6) залучення рієлторських організацій до роботи з іпотекою;

7) удосконалення роботи пенсійних фондів і страхових компаній щодо їх участі в системі іпотечного кредитування.

Перспективи розвитку іпотеки в Україні залежать від економічного зростання, стабільності цін та обмінного курсу національної валюти, удосконалення фінансово-кредитної системи та ринку нерухомості.

Під час виконання завдання за пропонованим текстом студенти доходять висновку, що основне смислове навантаження виконують віддієслівні іменники, які надають тексту однозначності, узагальненості, офіційності, що є типовою ознакою наукового та офіційно-ділових стилів.

У процесі виконання комплексних завдань студенти-економісти формують не тільки мовну, а й мовленнєву компетенції, збагачують термінологічну базу, індивідуальний тезаурус.

Наведемо ще кілька прикладів. Вивчаючи тему «Вживання прийменників в офіційно-діловому стилі. Синонімія прийменників», студенти-економісти визначають роль прийменників у вираженні думки. Їм пропонується розглянути текст, у якому пропущено прийменники.

... сьогодні законодавчо не визначені показники, ... якими слід проводити аналіз стану розвитку регіону ... плануванні та прогнозуванні його розвитку. ... науковців немає одностайності ... можливості кількісної оцінки рівня розвитку регіону.

Оцінку економічної ситуації не варто проводити ... наступними показниками: випуск, фінансовий результат, дебіторська та кредиторська заборгованості, інвестиції ... основний капітал.

Або такі завдання:

✓ ***Прочитайте текст, допишіть прийменники, яких не вистачає в реченнях. Чи можна в спілкуванні обходитися без прийменників? Для чого слугують ці слова.***

✓ ***Допишіть до поданих словосполучень прийменники, створіть невеликий текст. При потребі змінюйте закінчення в словосполученнях.***

Колеги ... роботі, комісія ... оцінці збитків, ... всій країні, наказ ... відділенню,... закінчення терміну, взяти ... уваги, один раз ... місяць, згідно ... закон, називати ... ім'я.

Вставляючи необхідні прийменники, студенти-економісти переконуються, що передати думку без прийменника неможливо, усвідомлюють граматичне значення службової частини мови, а саме: прийменники служать для зв'язку слів у реченні.

Другим компонентом лінгводидактичної стратегії – *канали отримання нової інформації (від викладача, з підручника, шляхом виконання різних видів вправ)* – передбачено виконання завдань з використанням текстів залежно від змісту мовної категорії, від сутності істотних ознак, а також досвіду студентів і передбачають, по-перше, безпосередній розгляд і аналіз тексту або зіставлення двох текстів; по-друге, складання зв'язного висловлювання за певною дією, ситуацією; по-третє, переконструювання тексту, порівняння його з вихідним.

Подаємо зразки завдань:

✓ ***Напишіть автобіографію та резюме у двох стилях – офіційно-діловому та художньому. Порівняйте, чи змінився зміст документа; як сприймається автобіографія, написана офіційно-діловим стилем, а як – художнім?Чи можна використовувати художню автобіографію в офіційно-діловому стилі? Чому? Чи використовується емоційно забарвлена лексика в художньому стилі, а в діловому? Яка автобіографія вами сприймається краще і яку легше писати? Чи зустрічали Ви в літературі автобіографії, написані художнім стилем? Хто їх автор? З якою метою автор використовував художній стиль для написання автобіографії? Порівняйте автобіографію в художньому стилі, написану Вами та С.Васильченком.***

Місто Ічня на Чернігівщині, де я народився (1878, 27.12), одне з кращих містечок на Україні. Уже багато минуло років, як я вимандрував з нього, проте ще й тепер я часто з вдячністю згадую ічнянські поля та ліси, стави

між садами, навіть бур'яни. Осталась у пам'ятку моєму Ічня ще своїми піснями та напрочуд хорошими голосами.

Батько мій, козак Василь Панасенко, був ремісник-швець, обслуговував він більше сусідні, глухі села, де, як відомо, до шевців ставили одну вимогу: щоб чоботи не були тісні і міцні були. Улітку, у жнива, вся сім'я виходила на заробітки жати за сніп чуже. Мати наймала щороку грядку на городину. Хата була стара, напівзруйнована. У цій хаті ми й жили сім'єю (8 душ). Хоч наша родина була бідна, проте в хаті було життя тихе, лагідне.

В Ічні школа була п'ятирічка. Записався я в неї боязким, соромливим хлопчиком, кінчав кращим учнем. Скінчивши школу, я, як кращий учень, залишився при ній же на два роки стипендіатом – мав за цей час підготуватися до іспитів в учительську семінарію … .

Шістнадцяти років я поступив у Коростишівську учительську семінарію, а дев'ятнадцяти скінчив її і пішов на учителювання (За Степаном Васильченком).

Зіставлення текстів з однаковим змістом, але різним лексичним наповненням і стилістикою спонукає студентів до пошуку, допомагає виділити слова, мовні засоби, які не можна використовувати в офіційно-діловому стилі, але які текстам художнього стилю надають відповідного колориту, звучанню автобіографії, яка сприймається як розповідь. При зіставленні текстів студенти розуміють, що інформацію можна передавати, вживаючи слова з однаковим лексичним значенням, змінюючи їх стилістичний відтінок відповідно до поставленого завдання.

Складання зв'язного висловлювання за певною дією, ситуацією пропонуємо через використання евристичної бесіди з опорою на сюжетну гру. При цьому об'єктом спостереження за граматичними явищами стає мовлення самих студентів – зв'язна розповідь, складена за сюжетною грою. Під час гри ставиться умова: зосереджувати увагу на тому, як говорять учасники бесіди.

Опорою для аналізу професійних термінів, формул мовного етикету, норм ділового етикету є спостереження за власним мовленням. При цьому студенти чіткіше, уважніше, доцільніше використовують в мовленні виучувані явища. Розуміння того, що зв'язне висловлювання буде потім аналізуватися однокурсниками та викладачем, змушує їх ретельніше відшукувати та користуватися різноманітними мовними засобами, остерігатися невмотивованого вживання слів. Як показали результати дослідного навчання, досить ефективним є спосіб використання текстів для формування мовленнєвої компетенції. Сукупність запитань і завдань ґрунтуються на зіставленні двох текстів – запропонованого і переконструйованого самими студентами. Завдання переконструювати текст є засобом активізації мовленнєвої діяльності студентів-економістів. Це завдання спонукає вживати відповідну форму у своєму висловлюванні, акцентувати на ній увагу, а далі зіставити її з відомою формою та зробити висновок. Наприклад:

✓ ***Чи не викликає поданий текст комічний ефект? Спробуйте переписати його у потрібному лексико-стильовому ключі. Порівняйте, які зміни відбулися? Зіставте деякі слова та словосполучення. Чи можливе їх вживання в іншому контексті? Чи доречно вжиті вони в цьому тексті? Коротко розкрийте зміст поняття «доречність мовлення».***

Прискореними темпами я біг на роботу, оскільки начальник відділу кадрів, що ніс відповідальність за своєчасне прибуття працівників на робоче місце, пообіцяв пред'явити догану тим, кого не помітить на робочому місці о восьмій. Очевидно, це вказувало на те, що він добре справлявся зі своїми обов'язками. Тому за останній місяць я добре налагодив справи з бігом на короткі й довгі дистанції. Біг проходив на високому рівні, як і пред'явлення догани тим, у кого біг ще перебував на початковому етапі.

Переконструювання тексту, порівняння його з вихідним застосовуємо з метою висвітлення проблеми, що створює мотив діяльності, уможливлює

постановку завдань, які вимагають аналізу вихідного матеріалу, порівняння одержаних фактів і узагальнення, у результаті якого студентами формулюються правила та висновки.

Під час вивчення ділових паперів організаційно-розпорядчого та довідково-інформаційного змісту формуємо в студентів уміння написання тексту відповідних документів. Наводимо зразки.

✓ ***Виправте помилки в оформленні документа; допишіть відсутні відомості.***

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 12

12. 08.09.

Голова: Ладонько Л. С. Секретар: Ткаленко П. П.

Порядок денний:

1. Про затвердження плану роботи деканату на 2009 -2010 навчальний рік.

2. Про нові підручники та посібники для внз.

3. Про завершення виробничої практики студентів.

4. Про виділення путівки голові студради Злому Т. М. до лікувально-профілактичного санаторію «Остреч».

IV. Слухали:

С. В. Коропатник — про виділення путівки голові студради Злому Т. М. до лікувально-профілактичного санаторію «Остреч».

Постановили:

Виділити Злому Т. М. путівку до санаторію «Остреч» з 1 вересня 2009 р.

✓ ***Назвіть правила оформлення витягу з протоколу. З'ясуйте різницю між протоколом і витягом із протоколу.***

На які види поділяються протоколи за обсягом фіксованих відомостей?

У якому відмінку пишуться питання порядку денного?

У якій особі вживаються дієслова в розділі «Ухвалили», навіщо в протоколі вживається інфінітив?

✓ ***У яких документах використовують безособову форму дієслів? Наведіть приклади.***

✓ ***Який час дієслів використовується при написанні протоколу, наказу, пояснювальної записки?***

✓ ***Наведіть приклади стійких словосполучень, що використовуються в документах.***

✓ ***Відредагуйте словосполучення, які часто трапляються в текстах документів:***

прийняти участь, згідно розпорядження, повістка денна, прийняти заходи, любе питання, візирування документу, лицьовий рахунок, відпустка по хворобі, прийнятися за роботу, безналічний розрахунок, вступний взнос, з вигляду вищевикладеного.

Для закріплення мовленнєвих умінь студентів-економістів нами дібрано комплексні вправи та завдання, якими передбачено:

1) засвоєння істотних ознак виучуваного поняття, встановлення міжпонятійних зв'язків;

2) включення нових знань у систему раніше вивчених;

3) оволодіння вміннями вживати розглядувані форми в монологічному мовленні [54, с. 43].

Виконання пропонованих завдань здійснюється на основі текстів, за допомогою яких студенти засвоюють мовні знання для застосування їх у процесі спілкування.

Так, вивчаючи тему «Стилістичне використання засобів словотвору. Морфологічні засоби в діловому мовленні», використовуємо такі завдання.

✓ ***Відредагуйте поданий текст. Визначте рід невідмінюваних іменників. Знайдіть у тексті іменники – назви осіб, чи можуть вони використовуватися в офіційно-діловому та науковому стилях у тому варіанті, що є в тексті. Напишіть їх правильні назви.***

Як визначається рід іменників-назв професій, у тому числі й іншомовного походження?

Поясніть значення слова «задача». Чи правомірне його вживання в цьому тексті? Чому? З цим словом складіть два речення, у яких би актуалізувалося його значення.

Кожна касирка, директорша, бухгалтерка, двірник знають, що реклама – цілеспрямований інформативний вплив на споживача з метою просування товарів і послуг на ринок. Основна її задача – спонукати до покупки товару, особливо в умовах економічного кризису. Тому рекламодавці повинні знати чи спонукала комерційна реклама товару (аерозолі, французької тюлі, німецької шампуні, польської емалі) купувати його, чи створила вона коло постійних клієнтів, серед яких відоме аташе, Ваша протеже, цікаве конферансьє, справедливий журі, молодий рантьє, викладачка, учителька, лікарка та ін.

✓ Подані російські словосполучення запишіть українською мовою, порівняйте форму роду слів, що входять до словосполучень, в обох мовах.

Очередная запись, собственноручная подпись, непрочитанная рукопись, сезонная продажа, ученая степень, ежегодная опись имущества, экономический кризис, красочная ярмарка.

З трьома-чотирма словосполученнями складіть речення.

Спостереження за функціонуванням іменників, що позначають посади, поєднується з відпрацюванням умінь використовувати правильні граматичні форми (рід іменників, що позначають посади), рід іменників, у яких він не ідентифікується закінченням.

Під час формування умінь використовувати граматичні знання в монологічному мовленні застосовуємо не лише редукційні, а й індукційні прийоми, тобто від цілого до частини і від частини до цілого:

1) виділення із тексту виучуваних слів, їх редагування, переклад;

2) побудова за головним словом словосполучень і введення їх у зв’язне висловлювання.

Значну увагу приділено впровадженню інформаційно-змістових, структурно-композиційних, лексико- та граматико-стилістичних вправ та вправ на редагування.

Інформаційно-змістові вправи пропонуються студентам-економістам для формування вмінь розуміння змісту висловлювання, орієнтування в умовах спілкування, добору мовних засобів для оформлення думки.

Структурно-композиційні вправи – для розвитку вмінь систематизувати матеріал, добирати засоби зв'язку в тексті.

Лексико- та граматико-стилістичні вправи спрямовані на розуміння студентами-економістами доцільності (доречності) використання тих чи інших мовних засобів, логічності мовлення, його точності та багатства [186]. За допомогою пропонованих вправ відпрацьовуються вміння знаходити найкращі мовні засоби для вираження думки.

Вправи на редагування сприяють формуванню вмінь удосконалювати висловлювання, вчать виокремлювати з тексту недоречно вжиті слова, помічати порушення мовних норм сучасної літературної мови, неправильну побудову речень, непослідовність та нелогічність викладу.

Стилістично виразні, професійно цікаві та комунікативно спрямовані вправи сприяють формуванню в студентів розуміння: від мети висловлювання залежить стиль спілкування, від рівня знань – мовне оформлення тексту, ясність думки [42; 111; 243].

Так, опрацьовуючи лексику з точки зору її походження, пропонуємо:

✓ ***Уважно прочитайте текст. Перекажіть його своїми словами. Дайте усний опис одного із державних символів України (на вибір). Випишіть із тексту застарілі слова та слова іншомовного походження. З'ясуйте їх значення за словником, доберіть до них синоніми.***

Запорозька Січ мала постійні державні символи. Це гетьманська булава, корогва, бунчук, пернач, печатка, литаври, значки. Вони називались клейнодами, тобто коштовностями, дорогоцінними речами. Їх зберігали й використовували як священні. Державний герб виглядав так: козак у

кунтуші, підперезаний поясом, із шаблею при лівому боці, у шапці. Ліва рука підтримує рушницю, оперту на рам'я, права упирається в бік.

Кожен клейнод був ознакою влади конкретної особи козацької старшини. Булава й бунчук служили символами влади гетьмана, кошового. На військових радах гетьман тримав булаву в правій руці. Бунчук (палиця, прикрашена пасмами кінського волосся) носив під час походу над головою гетьмана чи кошового бунчужний, щоб козаки бачили, де перебуває їх командир. Печатка зберігалась у військового судді або в курінного отамана чи паланкового полковника. Пернач (жезл) носив за поясом полковник. Інколи він передавав його якому-небудь мандрівникові як доказ гарантії козацької безпеки. Значки видавались куреням, а палиці – осавулам. Корогви (хоругви), тобто прапори, і литаври належали всьому війську. Клейноди, за винятком палиць і литавр, зберігались у військовій скарбниці. Винесення їх і використання супроводжувались змістовними церемоніями. Отже, Запорозька Січ була державним утворенням (А. Онищенко).

При вивченні термінів, омонімів та синонімів пропонуємо такі вправи, як-от:

✓ ***За наведеними визначеннями встановіть термін, запам'ятайте їх правопис. Напишіть та виголосіть доповідь на тему: «Роль банків у фінансовій системі України». Пам'ятайте, Ви повинні переконати своїх опонентів у істині сказаного, тому використовуйте у виступі необхідну інтонацію та невербальні засоби.***

1. Випуск в обіг грошей, акцій та ін. 2. Обмін товарами на безгрошовій основі. 3. Визначення національним банком ціни іноземної валюти, пропорцій її обміну на валюту певної країни. 4. Грошова сума, яка видається в рахунок подальших платежів. 5. Цільова інформація про споживчі властивості товарів та послуг з метою їх популяризації. 6. Юридична або фізична особа, яка неспроможна оплатити свої борги 7. Система заходів, спрямованих на попередження банкрутства підприємств. 8. Угода між партнерами про надання у власність майна або грошей іншій особі за умови відстрочки

повернення такої ж вартості з виплатою відсотків. 9. Посередник при укладанні на біржах угод між клієнтами про купівлю-продаж товарів, цінних паперів, валют. 10. Система ставок, за якими оплачують виробничі й невиробничі послуги, працю.

Комплексні вправи, спрямовані на всебічне розкриття взаємозв'язку мовних одиниць у процесі пізнання, забезпечують єдність засвоєння граматичних знань для застосування їх у мовленні, активізують пізнавальну діяльність студентів, розвивають уміння порівнювати, узагальнювати, конкретизувати, наголошувати, переконувати [54, с. 102].

Слушним є зауваження сучасних лінгводидактів, що зводити мовленнєву практику лише до текстів професійно зорієнтованих не доцільно [182], тому на заняттях нами запропоновано тексти культурознавчого характеру, як-от:

✓ ***Визначте, до якого стилю належить цей текст. Які мовні засоби притаманні цьому стилю? Обґрунтуйте.***

Продовжіть розповідь про вірування. Яку молитву проказує студент перед іспитом? До якого стилю належить жанр молитви? Якою інтонацією вимовляється молитва? Які мовні засоби вказують на належність молитви до конфесійного стилю? Ваше ставлення до вірувань і прикмет, зокрема перед іспитом.

Студентська молодь під час екзаменаційних випробувань начебто переноситься у світ символів, світ надреального. Досить поширеним є звичай, коли перед іспитом о дванадцятій годині ночі студент виглядає у вікно, тримаючи у правій руці залікову книжку, і тричі голосно закликає: «Шара, прийди!» Після цього закриває заліковку і ніхто не має права її відкрити до складання іспиту, окрім викладача.

Навіть сумлінне студентство вірить у те, що перед іспитом не можна стригтися, голитися, обрізати нігті. Перед іспитом слід відкривати вдома всі двері, шафи, шухляди, щоб легше його скласти.

Студенти вірять, що на іспит не варто одягати новий одяг, слід закріпити на зворотний бік одягу металеву шпильку. Також радять не змінювати ручки на іспитах, не класти своєї роботи поверх інших робіт. Уранці треба встати з правої ноги. Першим добре зустріти чоловіка, якщо ж стрінеться вагітна жінка, то варто попросити її назвати будь-яке число – саме такий буде номер білета на іспиті. Студент також звертається до церкви, до християнських молитов. (За В. К. Борисенко).

Як показують спостереження, такі завдання студенти-економісти виконують з особливим задоволенням, іноді вони переростають у дискусію, тому викладач повинен правильно спрямувати студентів, разом зі студентами стежити за їх мовленням, добираючи доречні мовні засоби, стиль викладу тощо.

Значне місце на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) посідають тексти, що відбивають специфіку регіону. Це твори письменників-земляків, тексти місцевих газет, тексти про економіку регіону тощо.

З інтересом сприймають майбутні фахівці економічного профілю тексти будь-якого стилю, що містять інформацію про свою місцевість, зокрема, регіональні економічні тексти, тексти про історію та культуру регіону. Досить часто використовуємо тексти та інформацію, з якими студенти працюють, вивчаючи інші дисципліни. Уже відомий студентам матеріал може бути використаний для редагування, засвоєння певної лексики, постановки запитань евристичного характеру, аналізу чужого мовлення, що, у кінцевому результаті, сприятиме вихованню творчої, комунікабельної, освіченої особистості студента, а в подальшому – фахівця.

Усі ці завдання направлені на те, щоб студенти-економісти підвищували мовленнєву компетенцію і особистісну культуру, адже успіх у житті, у професії значною мірою залежить від того, як сприймають люди, як спілкуються із партнерами, як вміло починають розмову, переконують, дискутують, як вміють чути співрозмовника, як добирають слова, стиль,

необхідні в певній ситуації. Цим визначається успішна самореалізація особистості.

Розвивають мовленнєву культуру студентів-економістів й тематичні заняття та позааудиторні заходи, які проводять викладачі української мови і які пов'язані з визначними датами українського народу. Наприклад, тематичні заняття, присвячені шевченківським дням, вечір пам'яті І. Франка, музичний вечір «Українська інтимна пісня», композиція «Жінки в житті Т. Г. Шевченка», зустрічі з видатними людьми міста, спільні наукові конференції зі студентами інших ВНЗ міста.

Загалом в економічному виші викладачі-філологи мають можливість поєднати народознавчий, етнокультурний та лінгвістичний аспекти в процесі вивчення української мови (за професійним спрямуванням), сукупність яких сприяє формуванню професійного мовлення майбутніх спеціалістів.

Отже, лінгводидактичні стратегії текстово-мовленнєвої діяльності студентів-економістів розглядаємо як планомірно організований процес, упорядкований сукупністю визначених компонентів, якими передбачено реалізацію мети, змісту, форм, етапів, методів, прийомів та підходів для забезпечення професійної текстотворчої діяльності (словникова робота, складання зв'язного висловлювання за визначеною темою, ситуацією, переконструювання тексту, порівняння його з вихідним), що значною мірою сприяють збагаченню професійного індивідуального тезаурусу, формуванню компетенцій студентів (мовної, мовленнєвої, комунікативної), їх розвитку, самовдосконаленню і самореалізації.

Висновки до другого розділу

Запропонована в дослідженні навчально-методична система формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічної галузі розроблена з урахуванням таких зовнішніх чинників: провідні положення мовознавства, психолінгвістики, психології, педагогіки, методики;

функціонування її в межах системи вищої освіти; вплив мовного середовища; особистість студента; особистість викладача та ін., а також внутрішніх чинників: принципи, методи, прийоми навчання, форми комунікативної взаємодії й передбачає практичну реалізацію обґрунтованих загальнодидактичних підходів у навчанні української мови (за професійним спрямуванням): особистісно зорієнтованого, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного, системного, комунікативно-діяльнісного, проблемного, спрямованих на забезпечення інтенсивної професійно-мовленнєвої практики студентів-економістів.

У роботі обґрунтовано доцільність уведення до категоріального апарату елементів суб'єктно-діяльнісної парадигми вищої школи дидактичної стратегії комунікативної взаємодії учасників навчального процесу, яка передбачає наявність обов'язкових компонентів (конструювання прогнозу-очікування; використання знань у формах мовленнєвої діяльності; унормування розподіленої співдіяльності суб'єктів навчального процесу; власне комунікативна взаємодія у формах діалогічного і монологічного професійного мовлення студентів-економістів), конкретних дій та операцій, спрямованих на реалізацію мети, завдань, методів та прийомів у забезпеченні освітніх потреб майбутніх фахівців економічної галузі.

Дослідження теоретичного аспекту дидактичної стратегії комунікативної взаємодії учасників навчального процесу у вищих навчальних закладах уможливило з'ясування домінантних форм мовлення (монологічне, діалогічне, полілогічне); форм спілкування (усна діалогічна; усна монологічна; писемна монологічна), а також особливостей діалогічного та монологічного мовлення.

Спроектовані нами лінгводидактичні стратегії текстово-мовленнєвої діяльності студентів-економістів є раціональними й перспективними, оскільки збагачують індивідуальний тезаурус студентів, стимулюють їх до активного дослідницького пошуку, розвитку гіпотетичного, логічного та образного мислення, проектної та творчої діяльності. Комплексні завдання,

що є складовими лінгводидактичних стратегій, сприяють формуванню в студентів-економістів не лише мовної та мовленнєвої, а й професійно комунікативної компетенцій, спонукають уважніше, чіткіше, доцільніше добирати й користуватися різноманітними мовними засобами, остерігаючись невмотивованого вживання слів, словосполучень, термінів.

Вплив визначених компонентів: 1) контроль за формуванням основних положень і понять, необхідних для побудови професійного тексту; 2) канали отримання нової інформації (від викладача, з підручника, шляхом виконання пропонованої системи вправ і завдань) та складових лінгводидактичних стратегій на розвиток важливих професійно-мовленнєвих умінь та навичок студентів-економістів очевидний, адже формування компетенцій успішно відбувається за умови вмілого використання мовних засобів у текстово-мовленнєвій діяльності, відчуття студентами потреби у виробленні професійно вагомих комунікативних якостей як через безпосередній розгляд й аналіз тексту, складання зв’язного висловлювання, переконструювання та вдосконалення тексту професійного спрямування, так і через самоаналіз власного мовлення й потреби в саморозвитку, самовдосконаленні, самореалізації.

РОЗДІЛ ІІІ
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ НАВЧАННЯ ЗА ПРОПОНОВАНОЮ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЮ СИСТЕМОЮ

3.1. Завдання і хід експерименту

Експериментальне навчання проводилося з урахуванням навчальних планів, програм на основі Державних освітніх стандартів вищої освіти і здійснювалося з урахуванням основних вимог, що висуваються нині до засвоєння студентами економічних спеціальностей курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», який відкриває широку перспективу для розширення комунікативного репертуару в життєвій та професійній практиці.

Базою проведення констатувального зрізу за проблемою дослідження обрано обліково-економічний, фінансово-економічний факультети та факультет менеджменту Чернігівського державного інституту економіки та управління, а також економічні спеціальності Криворізького факультету Державного вищого навчального закладу Запорізького національного університету, Інституту економіки і бізнесу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дослідження проводилося впродовж семи років (2002-2009 рр.).

Експеримент проходив у три етапи. Перший – *констатувальний,* у процесі якого планувалась та організовувалась експериментальна робота, проводились контрольні зрізи знань та умінь студентів. Другий – *формувальний,* який передбачав перевірку гіпотези, апробацію запропонованої методики, її корегування, і заключний – третій – *контрольний,* на якому проводилась остаточна перевірка, аналізувались кількісно-якісні результати експерименту.

У процесі кожного з етапів експерименту навчання будувалося переважно так, щоб студенти ставали активними учасниками процесу пізнання.

Нами взято до уваги положення про визнання культури фахової мови конкретноісторичним явищем, що реалізується в повсякденній мовній практиці кожного фахівця, тому в процесі експерименту значна увага зосереджувалася не лише на контролі засвоєння певних мовних знань, формуванні вмінь, а й на лінгводіагностиці, що дозволило з'ясувати доцільність використання тих чи тих підходів, методів у процесі формування реального рівня мовної компетенції студента, його мовленнєвого розвитку, виявлених за допомогою спеціальних засобів контролю й оцінювання, а також прогнозування й корекції визначених рівнів.

Система діагностики в пропонованому дослідженні передбачала три основних напрями:

1) контроль та оцінювання рівня сформованості мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій;

2) виявлення причин недостатнього професійного мовленнєвого розвитку і рівня засвоєння орфографічних, орфоепічних, пунктуаційних та стилістичних норм;

3) прогнозування результатів, коректування змісту й методів навчання, управління процесом формування мовної компетенції і мовленнєвого розвитку.

Метою *констатувального* експерименту передбачено з'ясування рівнів *мовної, мовленнєвої і комунікативної* компетенцій студентів економічних спеціальностей:

- *мовної* – виявлення лексичної, граматичної, семантичної, фонологічної, орфографічної та стилістичної компетенцій, тобто наявності знань і вмінь користуватися граматичними ресурсами та лексичними засобами української мови;

- *мовленнєвої* – практичне володіння засобами мови на рівні норми – орфоепічної, орфографічної, морфологічної, синтаксичної, володіння нормами усного мовлення, тобто вміння говорити, слухати, читати і писати;

• *комунікативної* – сукупності знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також уміння їх ефективно застосовувати в конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата, тобто стилі й типи мовлення; доцільне використання в тексті засобів мовленнєвої виразності, уміння застосовувати їх під час аналізу тексту; володіння вміннями й навичками в різних видах мовленнєвої діяльності [178, с.8–18].

Об'єктом особливої уваги під час проведення констатувального експерименту на всіх трьох етапах з'ясування рівня компетенцій студентів обрано не окремі знання, уміння та навички, а їх комплекси, що становлять ту чи іншу компетенцію. Дослідження проводилося за спеціальною програмою, якою передбачено опитування студентів методом анкетування, бесіди, виконання експериментальних контрольних робіт, тестування, усного фронтального опитування, робота над аналізом тексту, створення власних висловлювань, виконання завдань і вправ та спостереження за навчально-виховним процесом.

Експериментом було охоплено 370 студентів Чернігівського державного інституту економіки та управління, Криворізького факультету Державного вищого навчального закладу Запорізького національного університету, Інституту економіки і бізнесу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

На першому етапі констатувального експерименту з'ясовувався стан сформованості *мовної компетенції* студентів. Для визначенння рівня сформованості мовної компетенції студентів використовувалися різноманітні види робіт з усного і писемного мовлення, усне індивідуальне та фронтальне опитування, тестування, виконання контрольно-модульних робіт, індивідуальних завдань і вправ, редагування, бесіда. Під час проведення констатувального зрізу з метою об'єктивного оцінювання рівня сформованості визначених компетенцій студентів послуговувалися готовими зразками тестових завдань, що друкуються в методичній літературі, фаховій пресі, підручниках, а також тестами, складеними безпосередньо автором

дисертації, які створені відповідно до сучасних концепцій навчання «Української мови (за професійним спрямуванням)» і зорієнтованих на формування в студентів зазначених компетенцій.

У процесі розроблення тестів для констатувального експерименту враховувалися різні форми й рівні складності завдань (завдання з вибором відповіді, завдання з короткою відповіддю, з відкритою відповіддю, завдання проблемно-творчого характеру тощо).

Для уникнення сумнівів щодо перевірки глибини знань та запобігання, певною мірою, відповідей-угадувань застосовувалося фронтальне та індивідуальне опитування, передбачалося виконання тестових завдань, контрольних робіт, пов’язаних з аналізом, описом, створенням власних висловлювань тощо.

Спочатку встановлювався рівень мовної компетенції студентів, що передбачав виявлення знань про мовні рівні (фонологічний, лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний) й міжрівневих зв’язків, володіння економічною термінологією, вибір лексичних елементів, оволодіння системою орфографічних і пунктуаційних правил, що визначають правопис слів, розстановку розділових знаків згідно з усталеними нормами, вміння їх застосовувати.

На етапі виявлення мовної компетенції студентів бралися до уваги навчальні вміння й навички (розпізнавальні, класифікаційні, аналітичні, синтетичні).

Для виявлення лексичної, граматичної, фонологічної, орфографічної, орфоепічної компетенцій використовували таку систему запитань і тестових завдань:

І. Мовна компетенція

1. Фонологічна компетенція

1.1. Знайдіть випадки порушення законів милозвучності:

а) застарілі і інноваційні; б) затих увесь колектив; в) переказати кошти.

1.2. Ненаголошений [о] вимовляється:

а) здебільшого чітко; б) завжди чітко; в) нечітко.

1.3. Виберіть правильний варіант:

а) севастопольський, тернопільський; б) севастопільський, терно-пільський; в) севастопільський, тернопольський.

1.4. У якому слові порушена орфоепічна норма?

1) розжувати – [рожжувати] 2) безшумний – [бежшумний]

3) дошці – [дос'ц'і] 4) дочці – [доч'ц'і].

1.5. Чи випадає при вимові звук [т] у словах шістнадцять, шістсот, шістдесят, форпостний?

1.6. Дзвінкі приголосні в кінці слова та перед глухими приголосними вимовляються:

а) глухо; б) дзвінко; в) зазнають асиміляції.

1.7. Приголосний [в] у позиції після голосного перед приголосним вимовляється як:

а) [ф]; б) [у].

1.8. Префікси роз-, без-, через-, від- в українській мові:

а) не оглушуються;

б) оглушуються перед глухими звуками;

в) оглушуються перед [к, п, т, ф, х].

1.9. Визначте, у якому слові неправильно визначено наголошений склад:

1) катало'г 2) укра'їнський 3)перехідни'й

4) нелегки'й.

1.10. Знайдіть правильно наголошене слово:

1) Чернігівщи'на 2) довідни'к 3) завда'ння 4) ненави'діти.

1.11. Поставте наголоси у наведених словах:

1) одинадцять, чотирнадцять, вісімнадцять; 2) сімдесят, п’ятдесят, кільканадцять; 3) десятеро, двадцятеро, тридцятеро.

2. Лексична компетенція

2.1. Показником досконалості будь-якої літературної мови є:

а) сталість норм; б) історична змінність норм; в) лексичне багатство.

2.2. Норми української літературної мови фіксуються в:

а) словниках, довідниках; б) посібниках, таблицях; в) довідниках, схемах.

2.3. Які норми порушено в реченні: Підприємство получило кредит у банку в розмірі 100 тисяч гривень. Напишіть правильний варіант речення.

а) стилістичні; б) лексичні; в) граматичні.

2.4. Які норми порушено в реченні: Банки стягують відсотки за проведення ссудно-кредитних операцій. Запишіть правильний варіант.

а) орфографічні; б) лексичні; в) граматичні.

2.5. Поміркуйте і правильно визначте, де терміни, а де професіоналізми?

а) ціна, ринок, товар, контроль, номінал, націнка;

б) вінчестер, командний рядок, файл, курсор, дискета, монітор;

в) монополія, акція, стиль, прибуток, бюджет, дохід, кредитування;

г) поплавок, підсака, курок, трофей, гачок;

ґ) хвіст, заліковка, лаба, вікно, пара;

е) асигнування, трансферт, тантьєма, маркетинг.

2.6. Доберіть антоніми до нижчеподаних термінів. Складіть словосполучення, використовуючи (на вибір) антонімічні пари.

Кредит, актив, експорт, відкрити рахунок, брутто, монополізація, девальвація, роздріб, прибуток.

2.7. У яких сферах мовлення вживаються терміни?

а) науковій, діловій, публіцистичній; б) науковій, розмовній; в) художній, розмовній.

2.8. Що таке синоніми?

а) слова з однаковим чи подібним лексичним значенням; б) слова з протилежним значенням; в) слова, що мають різне значення, але однакове написання.

2.9. Зазначте, де порушено синонімічний ряд:

а) вдумливий, серйозний, зосереджений; б) серйозний, зосереджений, догадливий; в) добросовісний, сумлінний, старанний.

2.10. Які слова називаються омонімами?

а) з протилежним значенням; б) близькі за значенням; в) різні за значенням, але однакові за вимовою та написанням.

2.11. З поданими словами утворіть омонімічні словосполучення:

а) бал - _____;

б) завод - _____;

в) блок - _____;

г) річ - _____;

ґ) захід - _____.

2.12. Доберіть до виділених слів синоніми:

а) *авансовий* внесок - _____ ;

б) *авторитетний* керівник - _____;

в) відоме *агентство* - _____.

2.13. Які слова називаються паронімами?

а) з протилежним значенням; б) близькі за звуковим складом та вимовою, але різні за значенням; в) близькі за значенням.

2.14. У яких групах слів подано пароніми?

а) відпуск, відпустка; б) добрий, доброчесний; в) вимагач, шантажист;

2.15. Виберіть правильний варіант відповіді:

економічний а) показник; б) покажчик; в) вказівник.

3. Граматична компетенція

3.1. Виберіть правильний варіант наказової форми дієслова сидіти:

а) сиди, сядьмо, сидіть; б) сиди, сидимо, сидіть; в) сиди, сидімо, сидить.

3.2. Граматичні норми порушено:

а) одинадцятий рік; б) у семидесятих роках; в) перший-ліпший.

3.3. Граматичні норми порушено:

а) оволодіти професію; б) однією тисячею.

3.4. Виберіть правильний варіант:

а) одна друга кілограму; б) одна друга кілограмів; в) одна друга кілограма.

3.5. Граматичні норми порушено:

а) збуту, товару, союзу; б) касиру, фунту, франку; в) табеля, тарифу, долара.

3.6. Граматичні норми порушено:

а) колеги по роботі; б) дякую вас; в) немає потрібного документа.

3.7. Виберіть правильний варіант перекладу:

«работать за семерых»

а) робити за семерих; б) працювати за сімох; в) працювати за сімомох.

3.8. Котра година, якщо годинник показує **8.15:**

а) вісім годин п'ятнадцять хвилин; б) восьма година п'ятнадцять хвилин; в) восім годин п'ятнадцять хвилин.

3.9. Виберіть правильний варіант:

а) двокімнатна квартира; б) двохкімнатна квартира; в) двукімнатна квартира.

3.10. Як правильно:

а) згідно з наказом; б) відповідно з наказом; в) згідно наказу.

3.11. Усталені словосполучення з прийменниками: відповідно до, на додаток до, у зв’язку з притаманні стилям:

а) художньому; б) науковому; в) офіційно-діловому.

3.12. Як правильно:

а) поставити у приклад; б) поставити за приклад; в) поставити до прикладу.

3.13. Близькозначні слова вимагають після себе неоднакових відмінків. Виберіть правильну відповідь:

а) властивий (кому?); б) властивий (чого?); в) властивий (для кого?).

3.14. Складіть речення з поданими словосполученнями:

а) витрати на перевезення; б) витрати щодо перевезень; в) витрати через перевезення.

3.15. Вид зв’язку у словосполученні, при якому головне слово вимагає від залежного вживання в певному відмінку, – це:

а) керування; б) узгодження; в) прилягання.

3.16. Як правильно:

а) називати на ім’я; б) називати по імені; в) називати по іменню.

3.17. Виберіть правильний варіант:

а) стояти біля пам’ятника Шевченка; б) стояти біля пам’ятника Шевченку; в) стояти біля пам’ятника Шевченкові.

4. Орфографічна компетенція

4.1. Орфографічні норми порушено:

а) компаньйон, дистрибьютор; б) мільярд, карьєрист; в) альянс, досьє.

4.2. Орфографічні норми не порушено:

а) деректива, призумпція; б) директива, ґрунт; в) грунт, притензія.

4.3. Орфографічні норми порушено:

а) юдині срібняки; б) Грінченків словник; в) Піфагорова теорема.

4.4. Орфографічні норми порушено:

а) давним-давно, на-гора; б) без кінця краю, увісні; в) з кінця в кінець, сам на сам.

4.5. Орфографічні норми порушено:

а) Німеччина; б) оподаткування; в) сторічч.

4.6. Орфографічні норми порушено:

а) перепетії, приамбула; б) дилетант, преференція; в) репрезентація, компенсація.

4.7. Орфографічні норми порушено:

а) без’ядерний, проїзний; б) аппеляція, брутто; в) ін’єкція, мільйон .

4.8. Орфографічні норми порушено:

а) голандець, Ніцца; б) Торрічеллі, Таллінн; в) нетто, мотто.

4.9. Орфографічні норми порушено:

а) прелюдія, прерогатива; б) Муравйов, Синьов; в) хоббі, врешті решт.

4.10. Як відмінюються чоловічі прізвища іменникового типу з кінцевим приголосним у родовому відмінку?

а) Орендаря Івана; б) Орендар Івана; в) Орендара Івана.

4.11. Жіночі прізвища на -о, -ко, -енко при відмінюванні:

а) змінюються; б) не змінюються; в) змінюються, як чоловічі.

4.12. При творенні чоловічих імен по батькові вживається:

а) суфікс -ович (Ігорович); б) суфікс -евич (Ігоревич); в) суфікс -ьович (Ігорьович).

4.13. Як правильно?

а) Анатолієвич; б) Анатолійович; в) Анатоліївич.

4.14. Як правильно?

а) Сергійовна; б) Сергієвна; в) Сергіївна.

4.15. Виберіть правильний варіант перекладу російських прізвищ Воробьёв, Мятный, Никитин українською мовою:

а) Воробйов, М'ятний, Нікітін; б) Воробьов, Мятний, Никитин; в) Воробьйов, Мятний, Нікітин.

Результати аналізу констатувального зрізу на етапі встановлення мовної компетенції студентів дають підстави засвідчити, що під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є багато недоглядів. Більшість з них зводиться до того, що студенти сплутують звуки і букви, мають нечітке уявлення про фонетичну систему української мови, слабко засвоїли орфоепічні норми, неправильно наголошують слова, переносять наголоси з російської мови в українську, не вміють відмінювати числівники, вживають невмотивовані русизми замість українських відповідників, кальки, не розрізняють паронімів, міжмовних омонімів, відмінкових закінчень родового відмінка іменників чоловічого роду ІІ відміни тощо.

Однією з причин низького рівня сформованості фонологічної компетенції в студентів є складність самого матеріалу, оскільки під час вивчення теми «Орфоепічні та акцентуаційні норми української мови» студентам необхідно засвоїти позиційні зміни, комбінаторні модифікації голосних і приголосних, чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю, за твердістю і м'якістю, чергування приголосних з фонемним нулем, чергування в групах приголосних при словотворенні, випадки вживання

проривного звука [г], звернути увагу на особливості наголошення слів в українській мові, проте на вивчення фонетичної системи програмою відводиться мізерна кількість годин.

Результати сформованості мовної компетенції подаємо в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Показники сформованості мовної компетенції студентів у відсотках

Зміст мовної компетенції	**Рівні**	**ЧДІЕУ %**	**ЛДУ %**	**ЗНУ %**
Фонологічна	Високий	6,3	5,6	5,4
	Достатній	31,4	29,9	29,1
	Середній	53,1	56,4	54,8
	Низький	9,2	8,1	9,7
Лексична	Високий	7.3	8,1	6,1
	Достатній	29,8	26,6	28,3
	Середній	53,2	53,8	51,1
	Низький	9,7	11,5	10,1
Граматична	Високий	7,4	7,1	8,1
	Достатній	25,9	20,5	24,9
	Середній	54,5	58,3	56,5
	Низький	12,2	14,1	10,5
Орфографічна	Високий	8,1	7,2	7,1
	Достатній	31,4	28,5	31,0
	Середній	52,3	57,2	55,4
	Низький	8,2	7,1	6,5

Після одержання результатів нами було проведено обрахунки відхилень від норм відповідно до кожної компетенції (лексичної, фонологічної, граматичної, орфографічної). Щоб з’ясувати та уточнити ступінь відхилення, обрано відсоткові відношення мовних норм. Якщо

обрахувати у % відношенні помилки, які було допущено студентами, то відповідно отримали такі результати:

Таблиця 3.2. Ступінь відхилення від норми

№ п/п	Компетенції	Ступінь відхилення від норми у % відношенні
1.	Фонологічна	17,2%
2.	Лексична	27,6%
3.	Граматична	19,4%
4.	Орфографічна	22,8%

Обчислення ступеня відхилення від норми здійснювалося за визначеною формулою; наприклад, студентам фінансово – економічного факультету під час перевірки сформованості орфоепічної компетенції було запропоновано вимовити близько 280 слів, з них орфоепічні помилки зафіксовано в 72 словах. Ступінь відхилення від правильного варіанта обчислювався за формулою:

72х89:280≈22,8% (опитано всього 89 студентів), де 72 – кількість слів, у яких допущено орфографічні порушення норми; 89 – кількість студентів; 280 слів – загальна кількість запропонованих слів.

Аналіз результатів обробки інформації за таблицею 3.1. «Показники сформованості мовної компетенції студентів» дає підстави визначити проблемні аспекти мовної компетенції студентів економічних спеціальностей. Порівняння математичних даних засвідчує частотність наявності відповідних рівнів – високого, достатнього, середнього, низького.

Порушення лексичної норми. Дані констатувального експерименту засвідчили чимало помилок у студентському мовленні на рівні лексики. Дотримання лексичної норми – це, насамперед, вміння використовувати слова, терміни відповідно до їх значення. Найпоширенішими помилками, які трапляються в мовленні студентів, є такі, що виникають через низький рівень компетенції, недостатню обізнаність з нормами слововживання, відсутність

різноманітності, логічності, виразності мовлення, слабкий словниковий запас фахової лексики.

Під час виконання тестових завдань найбільша кількість помилок виникала там, де необхідно було розрізнити вживання синонімів. Наприклад, у реченнях: 1. *Завдяки* мові ми пізнаємо світ студенти говорять: «Ч*ерез мову* ми пізнаємо світ». 2. *Робітник* банку отримав догану замість *працівник* банку отримав догану; не розрізняється лексичне значення слів *робітник* і *працівник.* Досить часто трапляються помилки і в професійних висловлюваннях, зокрема, не засвоїли значеннєві відтінки слів і тому замість словосполучення *вартість* акцій студенти вживають *цінність* акцій. Нерідко в термінологічному словосполученні замість правильного *показник* ефективної роботи вживають *покажчик* ефективної роботи.

Студенти послуговуються не тільки означеними вище ненормативними словами та словосполученнями. Почасти повсякденне спілкування в студентській аудиторії під час занять та позааудиторні стосунки показують, що помилки виникають і через неправильне використання паронімів: *виголошувати* порядок денний, *тактичне* ставлення, *гарантований* лист.

Не позбавлене мовлення студентів і кальок з російської мови: *люба* ціна, *поставлена* задача, як *виключення, подоходний* прибуток, *налогова* інспекція, *мироприємство, спосібність* банку, отримали *одобрення, безналічні* розрахунки.

Діагностувальні завдання для виявлення лексичної компетенції виконували 370 студентів, з них тільки 32 студенти (ЧДІЕУ – 14 ст., ЛНУ – 9 ст., ЗНУ – 9 ст.), тобто в середньому 8,6% засвідчили високий рівень лексичної компетенції; 104 студенти (28,2%) –достатній рівень; 195 студентів (52,7%) – середній; 39 студентів (10,4%) –низький.

Однією з найтиповіших граматичних помилок студентів є:

по-перше, продукування ними форм кличного відмінка, який мовці замінюють формою називного відмінка або ж послуговуються

ненормативним варіантом лексеми: пане добродіє, Юлію Миколаївно, Геннадіє Сергієвичу;

по-друге, ненормативні творення форм прикметників і прислівників, а саме форм вищого та найвищого ступенів порівняння. Донині студенти послуговуються формами, наявними в російській мові: самий дорогий, самий кращий, саме продуктивніше;

по-третє, помилки щодо творення активних і пасивних дієприкметників: назрівше питання, надаючий послуги, роблячий меблі, збліднувший від побаченого;

по-четверте, узгодження числівника з іменником, відмінювання кількісних числівників: два дня, три студента, шестистам дев'яносто гривнями, друге люте, восьмидесятий співробітник, одною тисячою;

по-п'яте, неправильне вживання роду професій (жіночій рід замість чоловічого): секретарка Ковальова, головна бухгалтерка, наша голова Ольга Іванівна, офіціантка Тетяна, касирка Людмила Петрівна, викладачка Валентина Володимирівна;

по-шосте, вживання форм родового відмінка іменника, особових закінчень дієслів: бюджета, екземпляру, атестату, диплому, форума, ходе, носе, баче, клеє.

Понад 45 респондентів із 370, що становить в середньому 12,2%, мають низький рівень граматичної компетенції; середній рівень – 208 студентів (56,4%); достатній – 88 студентів (3,7%); високий – 28 студентів (7,5%).

Щоб визначити рівень компетенції студентів-економістів з орфорграфії, було запропоновано написати словниковий диктант, виконати тестові завдання. Зазначимо, що до найпроблемніших орфограм належать насамперед такі: «Правопис м'якого знака і апострофа», «Правопис складних прикметників і прислівників», «Правопис прізвищ», «Правопис власних назв», «Правопис слів іншомовного походження».

Із 370 студентів високий рівень знань засвідчили 27 студентів (7,4%); достатній – 113 студентів (30,3%); середній – 203 студенти (54,9%); низький – 27 студентів (7,2%).

Метою *другого етапу* констатувального експерименту – установлення рівня сформованості *мовленнєвої компетенці* – передбачалось виявлення практичного володіння основними видами мовленнєвої діяльності.

Проблема діагностики мовленнєвої компетенції студентів надзвичайно важлива, адже від її вирішення залежить, наскільки ефективно вибудовуватиметься система роботи під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Для діагностування стану мовленнєвої компетенції студентів використовувалися тести, які дали можливість виявити рівень мовленнєвих умінь; пропонувалися контрольні роботи, завдання і вправи, змістом яких передбачалося виконання завдань різного рівня складності.

Щоб виявити рівень сформованості мовленнєвої компетенції, спочатку пропонувалися тести, потім редагування і конструювання речень; на завершальному етапі проводилися контрольно-модульні роботи.

ІІ. Мовленнєва компетенція

1. Сукупність словесних форм ввічливості, прийнятих у певному мовленнєвому середовищі, суспільстві, країні, але без яких не обходиться жоден народ, – це:

а) мовний етикет; б) розмова; в) лексика.

2. Знайдіть правильний варіант перекладу «стремиться к лучшему»:

а) прагнути; б) рватися; в) направлятися.

3. Виберіть правильний варіант пропущеного в реченні слова: за ці перевезення … нашою фірмою:

а) оплачено; б) сплачено; в) проплачено.

4. Найпоширенішими жанрами публічного мовлення є:

а) інтерв’ю; б) спостереження, експеримент; в) доповідь, промова, лекція, бесіда, дискусія.

5. Для лекції характерні такі ознаки:

а) переконливість, дохідливість, науковість; б) образність, емоційність; в) стислість, виразність, імпровізація.

6. Текст ділового публічного виступу передбачає:

а) експромт та імпровізацію; б) ретельну змістову та формальну підготовку; в) врахування інтересів аудиторії.

7. Конспект – це короткий виклад лекції чи наукової праці, що містить:

а) рекомендації та зауваження; б) відповіді на поставлені питання; в) факти, положення та висновки.

8. Якою повинна бути дикція при виголошенні промови:

а) чітка, виразна, особлива; б) мати надто сильне форсування голосу; в) повільною, з паузами.

9. Яка існує залежність між темпом промови та кількістю слухачів?

а) тим швидший темп, чим більша кількість слухачів; б) тим менший темп, чим більша кількість слухачів; в) темп не залежить від кількості слухачів.

10. У якій країні ви звертаєтесь до особи «міс», «містер», «сер», «пане», «пані»?

а) Англія; б) Німеччина; в) Італія; г) Україна.

11. Яке слово є формою звертання до незнайомих людей, яким наперед виказуємо «кредит довіри»?

а) громадянине; б) друже; в) добродію.

12. Де наведено правильний приклад вибачення?

а) пробачаюся; б) я вибачаюсь; в) пробачте.

13. Відредагуйте текст.

КТП „Експрес – Захід” срочно потрібні надомні робочі. Є різні види роботи. Заключаємо угоду за співпрацею, при необхідності дається фінансова поміч.

Покупка автомобіля – справа серйозна. Треба добре подумати, підрахувати та посовітуватись. А хто відповість на багато питань

майбутнього машиніста краще, ніж спеціаліст? Сьогодні ми побачилися з регіональним директором АВТОПЛАНу в центральному регіоні. АВТОПЛАН робить в Україні вже більше 7 літ.

14. Перекладіть українською мовою.

Юридическое сопровождение деятельности предприятий. Услуги по проведению регистрации, перерегистрации, ликвидации предприятий всех форм собственности. Хозяйственные споры. Представление интересов в государственных органах и в судах любой инстанции. Разработка и подготовка договоров и других процессуальных документов. Кадровое делопроизводство.

15. Відредагуйте речення. Проаналізуйте помилки, яких припускаються колеги.

1. Методами мобілізації державних доходів є налоги, займи, емісії. 2. Ми прийшли до бізнесу не дуже вчасно. 3. В зв'язку з економічною кризою в обізі з'явилося багато фальшивих і підроблених паперових грошей. 4. Оцінка фінансового стану підприємства відбувається за допомоги відповідних коефіцієнтів ліквідності. 5. Для здійснення касових операцій банк повинен триматися певних банківських норм. 6. Банк може повернути клієнту неоплачені у час дебіторські рахунки. 7. Банк видає по вимозі клієнта виписку з рахунка підприємства, що мають на кінець звітного періоду незавершене виробництво, проводять інвентаризацію і перевірку наявного майна. 8. Громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, по закінченню кварталу видають декларацію про доходи. Підприємство получило кредит у банку в розмірі 100 тисяч гривень. 9. Банки стягують відсотки за проведення ссудно – кредитних операцій.

Аналіз виконаних робіт, різних видів завдань показав, що в середньому від 5 до 7% (6,87%) студентів отримали бали низького рівня, успіхи яких у самостійному тлумаченні понять, явищ поки що не значні. Більше 50% (52,6%) володіють лише середнім рівнем мовленнєвознавчих понять (стиль, тип мовлення, текст). Хоч значна частина студентів досягла певних

результатів, але є ще істотні прорахунки у формуванні мовленнєвої компетенції, зокрема: недостатній рівень аргументованості суджень, згорнуте висловлювання, невміння правильно, логічно відповісти на поставлене запитання. Див. таблицю 3.2.

Таблиця 3.2.

Показники рівня сформованості мовленнєвої компетенції у відсотках

Зміст мовленнєвої компетенції	**Рівні**	**ЧДІЕУ %**	**ЛНУ %**	**ЗНУ %**
Вміння брати участь у діалогах і вміння вести монолог	Високий	5,5	6,3	7,2
	Достатній	37,2	34,5	36,0
	Середній	51,1	50,8	49,7
	Низький	6,2	8,4	7,1
Вміння побудувати професійну розмову з конкретними цілями	Високий	4,4	3,1	5,2
	Достатній	36,9	36,9	38,5
	Середній	51,3	53,5	50,2
	Низький	7,4	6,5	6,1
Вміння розпізнати необхідну інформацію в процесі детального обговорення, дебатів, доповідей	Високий	5,6	4,2	6,3
	Достатній	34	28,1	31,9
	Середній	51,1	54,3	53,6
	Низький	9,3	13,4	8,2
Вміння розпізнати стилістичні регістри	Високий	6,4	4,1	5,2
	Достатній	29,2	36,8	39,2
	Середній	50,7	54,5	52,1
	Низький	7,3	4,6	3,5
Розуміння й усвідомлення	Високий	9.3	12,1	9,4
	Достатній	30,1	30,3	29,3

текстів	Середній	54,2	52,3	55,2
	Низький	6,4	5,3	6,1
Розуміння наміру автора письмового тексту	Високий	8,2	6,2	7,4
	Достатній	28,3	35,8	33,4
	Середній	55,4	51,5	53,1
	Низький	8,1	6,5	6,4
Грамотний і чіткий виклад деталізованих текстів різного спрямування	Високий	6,7	5,3	8,4
	Достатній	29,9	34,5	34,2
	Середній	57,3	54,5	51,2
	Низький	6,1	5,7	6,2
Підготовка і продукування ділової професійної кореспонденції	Високий	7,4	5,2	6,3
	Достатній	32,1	36,1	36,0
	Середній	54,1	50,3	52,5
	Низький	6,4	8,4	5,2

Результати діагностування засвідчують високий рівень знань лише у 5-7% (6,4%) студентів. Понад 30% (33,6%) студентів мають достатній рівень знань, проте несвоєчасно фіксують помилки у власному і чужому мовленні, недоречно регулюють тон, тембр власного мовлення у різних ситуаціях спілкування. Тексти професійного спрямування, як і повідомлення, оформлюються здебільшого простими реченнями, інколи студенти припускаються стилістичних неточностей.

На третьому етапі констатувального експерименту виявлено рівень сформованості *комунікативної компетенції* студентів, у якому визначальне місце було відведене володінню спеціальними мовленнєвознавчими поняттями (стилі і типи мовлення, текст та доцільне використання в ньому фонетичних засобів виразності), вміння застосовувати їх під час конструювання речень, тексту (власного висловлювання), володіння вміннями і навичками в різних видах мовленнєвої діяльності (читанні,

слуханні, говорінні, письмі), власне комунікативні вміння і навички – обирати необхідну мовну норму, спосіб вираження залежно від умов комунікативного акту, тобто вміння й навички мовленнєвого спілкування згідно з комунікативною ситуацією та майбутньою фаховою діяльністю.

Продуктивні вміння, рівень сформованості комунікативної компетенції було перевірено шляхом виконання вправ і завдань, створення власного усного висловлювання.

Для виявлення комунікативної компетенції студентам пропонувалися завдання на редагування текстів, виправлення помилок у писемних текстах, написаних ними, створення власного висловлювання, вміння користуватися етикетними формулами в професійному спілкуванні, сприймати, аналізувати та викладати інформацію профільного спрямування, вміння вести телефонний діалог, дискусію.

1. Відредагуйте в поданих словосполученнях випадки тавтології, урахувавши значення слів іншомовного походження.

Амортизація зносу станків, аналіз і дослідження ринку, списати анулювання боргу, аудиторська перевірка фірми, провести спостереження моніторингу, банківське платіжне конто, наявна вільна вакансія, клас рангу службовця, достроково ратифікувати затвердження, ревізійне дослідження фінансів, своєчасне резолютивне рішення, реквізиційне відчуження майна, необхідна дотаційна доплата, збільшились активи дебетів, мінімальна сальдова різниця, облігаційні цінні папери, боргове обліго, зафіксований наднормовий овертайм, підтверджена дозвільна ліцензія.

2. Відредагуйте речення. Висловте поради Вашому колезі щодо поліпшення мовлення.

1. Виступ директора був чіткий, стислий і лаконічний. 2. Наш бухгалтер запропонував декілька інноваційних нововведень. 3. В нашій країні відбулося підвищення курсу національної грошової одиниці та ревальвація. 4. Висока якість товару грає велику роль в репутації підприємства. 5. Прослухайте інформаційне повідомлення про зміни в оподаткуванні. 6. Керівники фірми отримали премії та

тантьєми. 7. Державою був зменшений податок на додаткову вартість. 8. Платоспроможність – це спроможність суб'єкта економічних відносин виконати платні обов'язки. 9. Інфляція – недостаток фінансової системи України, який призводить до тяжких наслідків. 10. Якщо процес інфляції керуючий, то можливе проведення індексації балансової вартості обігових коштів. 11. Інфляція становиться сприятливим грунтом для зростання наднормативних запасів. 12. Застарівші технології призводять до спаду виробництва.

3. Перекладіть словосполучення українською мовою, використовуючи словники.

Назначен на занимаемую должность с испытательным сроком; продолжительность внеочередного отпуска; ходатайство об оказании государственной помощи; заключить соглашение с руководством; личный листок по учёту кадров; заведующему отделом снабжения; краткосрочная стажировка; работа по совместительству; аванс в счёт платежей; заём под залог; погашение ссуды; облагать акцизом; согласовать с руководством; привлечь к ответственности; подъём народного хозяйства; играет значительную роль в жизни; ни под каким предлогом; я оказался в таком положении.

4. Підготуйте звіт про систему роботи академічної групи за І семестр.

5. Запишіть науковий текст (статтю) у формі плану, тез, конспекту.

План	Тези	Конспект

6. Змоделюйте типову ситуацію ділової телефонної розмови:

а) телефонуєте Ви до керівника;

б) телефонуєте Ви до підлеглих;

в) телефонує Вам керівник.

7. Проведіть короткі дебати між двома особами. Тему оберіть довільно.

1. Керівник-підлеглий.

2. Співробітник - співробітник.

3. Представники торгових марок.

8. Складіть діалог між керівником та підлеглим на теми:

1. Підвищення заробітної плати.

2. Підвищення кваліфікації.

3. Запізнення на роботу.

Проаналізуйте невербальні засоби спілкування й обґрунтуйте висновки:

9. Якщо людина під час розмови періодично потирає перенісся, то вона...

а) говорить неправду; б) хоче закінчити розмову; в) не розуміє суті розмови.

10. Якщо при вітанні Вам подають руку долонею донизу, то співрозмовник...

а.) не хоче вас бачити; б) боїться Вас; в) показує свою перевагу.

11. Підпирання долонею щоки означає:

а) зацікавленість; б) обдумування; в) нудьгу.

12. Чи коректно в ділових стосунках не називати конкретну людину на ім’я, а вживати слова «він, вона»?

а) так; б) ні; в) зважаючи на ситуацію.

13. Поясніть значення слова "заступник"

а) той, хто тимчасово виконує обов’язки керівника;

б) друга особа після керівника.

14. Перекладіть українською мовою: "Мы очень обеспокоены таким положением дел".

а) ми дуже занепокоєні таким становищем справ;

б) ми дуже занепокоєні таким станом справ;

в) ми дуже занепокоєні таким положенням справ.

15. Що є змістом ділового спілкування?

а) етичні норми; б) привід або діло; в) моральний аспект.

Найтиповішими помилками студентів-економістів з комунікативної компетенції виявлено: невміння композиційно і структурно оформляти інформацію; недостатність навичок формування усних висловлювань і писемних навичок у науковому, офіційно-діловому стилях мовлення. Слабко сформовані вміння конструювати речення, тексти наукового стилю, зокрема, у діловому листуванні, в оформленні різноманітних зразків ділових паперів. Несформованість навичок чітко, влучно, у логічній послідовності системного викладу матеріалу. Недостатня компетенція щодо членування мовленнєвого потоку та корекції комунікативних дій.

Загалом тільки 7 – 8% від загальної кількості респондентів виконали завдання, наприклад, на редагування тексту, переклад, створення текстової реклами, оформлення візитівок, проведення дискусії тощо абсолютно безпомилково. Із загальної кількості студентів 5% (19) засвідчили високий рівень знань, низький – 7% (26), достатній – 35,8% (132), середній – 52,2% (193). Див.таблицю 3.3.

Таблиця 3.3.

Показники рівня сформованості комунікативної компетенції

Зміст комунікативної компетенції	**Рівні**	**ЧДІЕУ %**	**ЛНУ %**	**ЗНУ %**
Знання і володіння понятійно-категорійним апаратом економічного профілю	Високий	6,1	5,5	8,1
	Достатній	36,3	41,1	35,2
	Середній	51,2	49,1	49,0
	Низький	6,4	4,3	7,7
Досконале володіння сучасною українською літературною мовою	Високий	3,1	2,1	4,2
	Достатній	41,5	39,4	34,4
	Середній	48,1	51,4	53,2
	Низький	7,3	7,1	8,2

Уміле професійне використання мовних стилів і жанрів відповідно до статусно-рольових характеристик партнера	Високий	3,4	5,1	4,4
	Достатній	34,1	26,8	31,2
	Середній	52,1	56,1	54,3
	Низький	10,4	12,0	10,1
Знання етикетних мовних формул і вміння ними користуватися в професійному спілкуванні	Високий	7,2	6,5	5,1
	Достатній	37,2	34,1	39,1
	Середній	52,1	54,3	51,6
	Низький	3,5	5,1	4,2
Уміння працювати з різними типами текстів	Високий	4,0	6,2	5,2
	Достатній	37,5	36,4	36,3
	Середній	52,3	49,0	54,1
	Низький	6,2	8,4	4,4
Уміння знаходити, вибирати, сприймати, аналізувати та використовувати інформацію профільного спрямування	Високий	5,1	3,3	5,4
	Достатній	35,3	37,4	30,3
	Середній	52,2	54,2	56,2
	Низький	7,4	5,1	8,1

Отже, результати аналізу стану сформованості мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій студентів вищих навчальних закладів економічного профілю в процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» свідчать про необхідність створення науково обґрунтованої методичної системи, яка сприяла б формуванню мовної особистості з проекцією на майбутню професійну діяльність.

3.2. Вихідні положення та етапи формувального експерименту

Для реалізації моделі формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх економістів під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та спецкурсів «Культура професійного мовлення», «Основи культури спілкування» одним із важливих завдань було розроблення ефективного методичного забезпечення, яким передбачено реалізаційний комплекс заходів та компонентів цілеспрямованого впливу на особистість.

У результаті дослідження рівня сформованості мовної, мовленнєвої та професійно-комунікативної компетенцій студентів на етапі вивчення української мови (за професійним спрямуванням) та спецкурсів, опрацювання спеціальної літератури й урахування даних діагностування було визначено мету, завдання, вихідні положення, зміст і структуру експериментально-дослідного навчання.

На основі надбань лінгводидактики, аналізу наявного навчально-методичного забезпечення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» експериментально-дослідну роботу з розроблення навчально-методичної системи формування професійно-мовленнєвих компетенцій студентів-економістів побудовано з урахуванням:

1) сучасних підходів до формування професійно-мовних компетенцій (особистісно зорієнтований, компетентнісний, системний, проблемний, комунікативно-діяльнісний);

2) загальнодидактичних принципів (системність, послідовність, зв'язок навчання з життям, активізація пізнавальної активності, систематичності, індивідуалізації, диференціації та ін.), лінгводидактичних (пізнавально-практичної спрямованості навчання мови; комунікативної і функціонально-стилістичної спрямованості навчання мови; вивчення мови в структурній цілісності; вивчення мовних явищ в єдності форми і змісту; активізація взаємовпливу навчання мови й розвитку мислення та мовлення; використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і, навпаки –

теорії мови для розвитку мовлення); специфічних (вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту в єдності змісту і форми; використання текстів професійного спрямування як домінантного дидактичного матеріалу на заняттях; зумовленості основного напряму в навчанні української мови (за професійним спрямуванням) її комунікативною функцією в усіх проявах; засвоєння термінологічної лексики; тісного взаємозв'язку в засвоєнні мовних, мовленнєвих, професійно-комунікативних компетенцій).

Ефективність розробленої навчально-методичної системи перевірялася в процесі формувального експерименту, який проводився впродовж 2007-2008 / 2008-2009 навчальних років. Експериментом було охоплено 370 студентів Чернігівського державного інституту економіки і управління, Інституту економіки і бізнесу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Криворізького факультету Державного вищого навчального закладу Запорізького національного університету.

Дослідно-експериментальне навчання проводилося за таких умов: 1) студенти експериментальних груп обов'язково проходили всі етапи формування мовної, мовленнєвої та професійно-комунікативної компетенцій за розробленою програмою; 2) за результатами діагностичних поточних зрізів в експериментальних групах аналізувалась динаміка формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій, визначався зміст коректив, які необхідно внести в подальше експериментальне навчання.

Студенти працювали за чітко визначеним варіативним змістом удосконаленої програми курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

У процесі формувального експерименту активно використовувалися традиційні та інноваційні технології (блокові технології, проектні стратегічні технології, комунікаційно-інформаційні технології, інтерактивні технології, дидактичні ігри, кейс-технології, або метод аналізу конкретних ситуацій) [19; 24; 142; 262; 307]. Під час добору методів навчання української мови (за професійним спрямуванням) перевагу віддавали ігровим технологіям,

діалоговим технологіям, пов'язаним зі створенням комунікативного середовища (педагогічна взаємодія), інформаційно-комунікаційним технологіям і кейс-технологіям.

Застосування пропонованих технологій у формувальному експерименті передбачало реалізацію таких цілей: розвиток навичок аналізу і критичного мислення; поєднання теорії і практики; представлення прикладів управлінських рішень, що приймаються; аналіз різних підходів та поглядів щодо розв'язання проблем, їх мовне оформлення; формування навичок оцінювання альтернативних варіантів в умовах невизначеності; висловлювання аргументів «за» і «проти»; ведення дискусій.

Пріоритет серед пропонованих технологій у формувальному експерименті надано інтерактивним, ігровим, інформаційно-комунікаційним технологіям, кейс-технології й у форматі навчально-методичного забезпечення – розробленим нами комп'ютерному практикуму з професійного мовлення та термінологічному словнику-мінімуму з електронними навчальними завданнями з базового курсу, ефективність яких у формуванні професійно-мовленнєвих компетенцій майбутніх фахівців економічної галузі підтверджена експериментально.

Експериментально доведено, що навчання за розробленою навчально-методичною системою сприяє формуванню в студентів навичок правильного аналізу ситуацій, тобто визначення ознак проблеми; виявлення можливих причин їх виникнення; з'ясування істинної причини через діагностування; аналізу можливих варіантів вирішення, вибору найбільш оптимального з них, приведення його в дію і паралельного здійснення контролю.

У процесі формувального експерименту пропонована навчально-методична система впроваджувалася на заняттях базового курсу та серії пропонованих спецкурсів. Активне застосування у навчальному процесі аналізу конкретних ситуацій, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю, супроводжувалося одночасним поглибленням знань студентів про фонетичну, лексико-семантичну, граматичну системи мови з

виокремленням підсистем та мовних і мовленнєвих одиниць, їх функції, способи творення, взаємозв'язки та відношення, виконувалися різноманітні завдання та вправи пасивно-активно-репродуктивного характеру.

У формуванні мовних компетенцій важливе значення мали вправи й завдання, спрямовані на розвиток інтелектуальних здібностей студентів (підготовчі, діагностичні, мотиваційні, рефлективні, тренувальні, узагальнювальні, контрольні), а також вправи, які формують навчально-мовні, орфоепічні, орфографічні, пунктуаційні, мовленнєві, риторичні та стилістичні вміння [80; 205].

Активно пропонувалися розпізнавальні, перетворювальні (трансформаційні), конструктивні вправи, які представлено на репродуктивному й продуктивному рівнях; на концепції когнітивного навчання мови (аналітичні, комунікативні, асоціативні, дослідницькі); види вправ, спроектовані на розвиток мовлення [93; 157; 207; 262].

Особливу увагу приділено вправам, які формують професійно-мовленнєві та комунікативні компетенції (лінгвостилістичні та комунікативно-ситуативні вправи і завдання) [157; 222; 224]; вправи, розроблені з урахуванням функціонально-стилістичного аспекту навчання мови; вправи для комунікативної взаємодії у формі монологічного та діалогічного дискурсів (як процесу мовленнєвої поведінки) [80], текстово-мовленнєвої діяльності [218; 220].

Експериментально-дослідне навчання проводилося поетапно. Ми виходили з того, що формування професійно-мовленнєвих компетенцій у студентів-економістів є складним, багатоаспектним процесом науково-пізнавальної, практичної й контрольно-рефлексивної діяльності, що є важливим для студентів конкретного профілю як у процесі навчання, так і в майбутній професійній діяльності. Кожний етап вимагав відповідних дій та реакцій викладача й студента, оптимального вибору форм, методів, прийомів, засобів і видів навчальної діяльності.

На першому етапі (мотиваційно-пізнавальному) формувалася мовна компетенція, що витлумачується нами як обізнаність із лексичними, граматичними, семантичними, фонологічними, орфографічними та стилістичними знаннями, вміннями і навичками послуговуватися мовними ресурсами, які сприяють умілому й доцільному використанню мовних одиниць, лексичних та стилістичних засобів в усному й писемному професійному мовленні. На мотиваційно-пізнавальному етапі нами було визначено критерії мовної компетенції: самостійно визначити фонетичні, граматичні й стилістичні закономірності, тобто систематично удосконалювати наявний мовний досвід; індивідуально корегувати правила, вироблені в процесі набуття власного мовного досвіду, тобто засвоювати теоретичний матеріал під час засвоєння курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та спецкурсів «Основи культури спілкування», «Культура професійного мовлення»; інтуїтивно виявляти й аналізувати на заняттях власні й чужі мовні та мовленнєві помилки; розрізняти форми одного і того ж слова й новоутворених слів, слів професійної лексики, розуміти їх значення, тлумачити семантику морфем і слів, сприймати значення й усвідомлювати стилістично марковані засоби використання необхідних слів у різних типах і стилях мови.

Мовні компетенції виявляються на всіх рівнях і міжрівнях мови, у видах мовлення і характеризуються індивідуальними рівнями розвитку відповідно до інтелектуальних і вікових можливостей суб'єкта. Це означає, що, крім універсальних показників, якими є тривалість і розвиток, зреалізованість загальних інтелектуально-креативних, творчих та спеціальних мовних здібностей, необхідних для формування всіх видів мовних компетенцій, у кожному конкретному випадку – під час засвоєння визначеного мовного рівня, у ситуації певного типу мовлення, за регламентованих віком психічних можливостей особистості – на формування мовних компетенцій визначально впливають специфічні мовні здібності (та процес їх подальшого розвитку),

що стосуються набуття знань із конкретної галузі мовознавства й умінь та навичок їх практичного застосування [162, с. 74–77].

Якщо студент має зазначені спеціальні і специфічні здібності, це означає, що він належним чином зможе оволодіти відповідними мовними компетенціями.

Другий етап (оперативно-конструктивний) проектувався нами з урахуванням того, що оволодіння мовою передбачає не лише засвоєння знань про мову, але й доречне послуговування мовним матеріалом. У процесі курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та серії пропонованих спецкурсів студенти опановували теоретичні основи мовлення, засвоювали норми усного і писемного мовлення, удосконалювали культуру мовлення через оволодіння технікою мовлення (дикція, тембр, інтенсивність, мелодика, інтонація, наголошування), культурою мовлення (мовленнєва майстерність того, хто говорить), а також через уміле використання мовленнєвої діяльності для впливу на слухача. Формування практичних умінь грамотного мовлення передбачало вивчення студентами опорних знань з основних аспектів мовленнєвої діяльності (здатність говорити, розповідати, вести бесіду, діалог, дискусію, уміння виступати, виразно читати, інтонаційно оформляти власне мовлення). Мовленнєва компетенція студентів-економістів формувалася за допомогою вправ, спрямованих на розвиток мовлення (тренувальні, мотиваційні, розпізнавальні, перетворювальні, конструктивні, активно пропонувалися ділові та рольові ігри, індивідуальні дослідницькі завдання та ін.).

Третім етапом (продуктивним) передбачалося формування комунікативної компетенції студентів через оволодіння спеціальними мовленнєвознавчими поняттями, умінням застосовувати їх під час аналізу й конструювання текстів професійного спрямування, а також власні комунікативні вміння і навички (уміння переконувати, захоплювати, доводити, обґрунтовувати, узгоджувати активне і пасивне мовлення, готовність слухати і говорити, активізовувати комунікативну діяльність

співрозмовника). Досягненню цієї мети підпорядковувалися такі вправи: виразне читання та аналіз текстів професійного спрямування, вправи на виправлення порушень мовлення, милозвучності, наголошування, інтонаційного оформлення речень, захист проектів, аналіз виступів, повідомлень, індивідуально продукованих текстів.

Етапи дослідного навчання подаємо в таблиці 3.2.1.

Таблиця 3.2.1

Етапи дослідного навчання

Етап	**Функціональна лінія етапу**	**Мета етапу**	**Орієнтовні вправи і завдання**
Мотиваційно-пізнавальний	Формування мовних компетенцій: мотивація навчальної діяльності студентів, актуалізація знань з основних розділів курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; корегування здобутих мовно-мовленнєвих знань	Засвоєння мовних одиниць, лексичних та стилістичних засобів усного і писемного професійного мовлення, термінологічної бази, процес формування навичок аналізу та лінгвістичної рефлексії	Вправи, які формують мовні (орфоепічні, орфографічні, пунктуаційні, мовленнєві, риторичні та стилістичні вміння і навички, а також аналізу мови ділових паперів)
Оперативно-конструктивний	Формування мовленнєвої компетенції: засвоєння студентами мовних і мовленнєвих понять, теоретичних основ мовлення, оволодіння технікою і культурою мовлення, мовленнєвою діяльністю	Забезпечення умов для розвитку мовленнєвих умінь: володіння основними видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо)	Вправи, які спрямовані на розвиток мовлення (тренувальні, мотиваційні, розпізнавальні, перетворювальні, конструктивні та ін.)

Продуктивний	Формування комунікативної компетенції: створювати й редагувати власні висловлювання залежно від ситуацій спілкування; трансформувати тексти відповідного стилю професійного спрямування за жанрами; оволодіти прийомами і способами корекції власного професійно зумовленого мовлення	Забезпечити формування комунікативних умінь, створення висловлювань відповідно до ситуації спілкування, типу, стилю, жанру і форми мовлення	Редагування усних та писемних висловлювань; аналіз і конструювання текстів професійного спрямування; підготовка й виголошення промови, побудова діалогів, розроблення і захист проектів

Програму формувального експерименту було спроектовано таким чином, щоб на кожному наступному етапі студенти самостійно наближалися до адекватної ситуації професійно-мовленнєвого пошуку: від аналізу власного мовлення до аналізу мови пропонованих зразків професійного спрямування; від розроблення ділових паперів професійної спрямованості до ситуативно-адекватного застосування мовно-мовленнєвих ресурсів під час промови, виступу, дискусії, діалогу, захисту проектів та індивідуальних дослідницьких завдань.

Окрім того, у системі роботи з розвитку професійного мовлення особливого значення набуло опрацювання студентами рекомендованої літератури із зазначенням таких видів навчальної діяльності: конспектування першоджерел із виучуваної теми; словесний опис базової теми спілкування; укладання термінологічного словника-мінімуму; створення власних й трансформування готових текстів професійного спрямування за жанрами; написання рефератів, доповідей, повідомлень; рецензування виступів, рефератів, промов та повідомлень студентів, виконання коментарного супроводу тощо.

Стрижневим компонентом програми формувального експерименту є упорядкована нами система вправ і завдань, що використовувалися на

відповідних етапах для формування в студентів мовних, мовленнєвих, комунікативних компетенцій. До вправ, що співвідносилися із репродуктивним рівнем, було віднесено наслідувальні (за поданим зразком студенти вчилися вилучати в текстах професійного спрямування несуттєві деталі; правильно оформляти ділові папери; розширювати тексти, редагувати тексти ділового стилю), що передбачали автоматизацію типових конструкцій мовленнєвих форм і моделей. Продуктивно-перетворювальні вправи передбачали тренування й розвиток культури і техніки мовлення, пошуку динамічних відтінків висловлювання в мовленнєвій діяльності (виразне читання текстів, аналіз, переказування, обґрунтування тощо). Чільне місце відводилося заміні одних мовленнєвих конструкцій іншими, синонімічними. Це сприяло збагаченню стилю мовлення студентів, уникненню мовленнєвої одноманітності, помилок у конструюванні власного і чужого висловлювання.

Домінантними у формуванні професійно-мовленнєвих та комунікативних компетенцій обрано лінгводидактичні стратегії з виокремленням компонентів, якими передбачено лінгвостилістичні та комунікативно-ситуативні вправи, у процесі виконання яких студенти вели спостереження й аналізували мовні одиниці у зв'язному тексті, здійснювали стилістичне експериментування, конструювання зв'язних висловлювань, редагували виступи, реферати, дослідницькі проекти.

У процесі реалізації етапів формувального експерименту використовувалися розроблені нами такі вправи і завдання, що сприяли формуванню професійних компетенцій:

1. Мовна компетенція

1.1. Фонетична та орфоепічна компетенції

1.1.1. Знайдіть випадки порушення законів милозвучності:

I. а) підготувать доповідь; б) чуємо й говоримо; в) зі святом.

II. а) зі складу; б) з мною й тобою; в) тихі й несмілі.

III. а) надіслати у відповідь; б) надішле й запитає; в) вносить пропозицію.

1.1.2. Дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляються:

а) глухо; б) дзвінко; в) по-різному.

1.1.3. Приголосний [р] буває м’яким:

а) на початку складу; б) у кінці складу; в) у кінці слова.

1.1.4. Прийменник із уживається:

а) переважно перед свистячими й шиплячими звуками та між групами приголосних;

б) перед свистячими, незалежно від паузи та закінчення попереднього слова.

1.1.5. У якому слові порушена орфоепічна норма?

1) повістці – [пов'іс'ц'і]; 2) хустці – [хус'ц'і];

3) студентський – [студенс'кий]; 4) студентство – [студентство].

1.1.6. Знайдіть правильно наголошене слово:

1) лише'; 2) неприя'знь; 3) но'вий; 4) оди'надцять.

1.1.7. Знайдіть правильно наголошене слово:

1) сі'мдесят; 2) на'впіл; 3) запи'тання; 4) несе'мо.

1.1.8. Який склад є нормативно наголошеним у групах простих та складних слів?

1) ласкавий, літопис; 2) договір, здалека; 3) дистриб’ютор, український.

1.1.9. Який склад є нормативно наголошеним у групах простих та складних (основний наголос) слів?

1) приятель, маркетинг; 2) злегка, намір; 3) каталог, полілог.

Відповідь:

а) перший; б) другий; в) третій.

1.2. Орфографічна компетенція

1.2.1. Орфографічні норми порушено:

І. а) тревожний, критерій; б) в основному, в цілому; в) кліринг, кипарис.

II. а) тижденевий; б) баластний; в) шістсот.

III. а) лимон, морквяний; б) киргиз, допомагати; в) кридитувати, результативний.

1.2.2. У двослівних географічних назвах з великої літери пишеться:

а) перше слово (Чорне море); б) друге слово (чорне Море); в) обидва слова (Чорне Море).

1.2.3. В українській мові географічні назви такого типу населених пунктів відмінюються:

а) в обох частинах (у місті Чернігові); б) у першій частині (у місті Чернігів); в) у другій частині (у місто Чернігові).

1.2.4. У географічних назвах, які складаються з прикметника та іменника:

а) не відмінюється жодна частина (за містом Кам'янець-Подільський; б) відмінюються обидві частини (за містом Кам'янцем-Подільським); в) відмінюється друга частина (за містом Кам'янець-Подільським).

1.2.5. Як правильно у родовому відмінку, якщо в називному так: Ірина Економка?

а) немає Ірини Економки; б) немає Ірини Економко; в) немає Ірини Економка.

1.2.6. Як правильно у родовому відмінку, якщо в називному Ілля Маньо?

а) Іллі Маньо; б) Іллі Маню; в) Іллі Манью.

1.2.7. Де неправильно подано форму давального відмінка?

1) Марії Максимчук; 2) Надії Іваній; 3) Ніні Бойко; 4) Михайлові Іваній.

1.2.8. У якому рядку подано правильний переклад російських прізвищ?

1) Толстой, Афанасьєв; 2) Петров, Лаврентьєв;

3) Первенцев, Фадеєв; 4) Пугачьов, Мічурин.

1.2.9. Знайдіть, у якому з прізвищ допущена помилка при написанні закінчення:

1) Миколи Верниус; 2) у Тетяни Верниус; 3) Павлом Кучерею; 4) Ольгою Кучерею.

1.2.10. Яка із запропонованих відповідей є правильною щодо флексій прізвищ у давальному відмінку однини: а) -о, б) -у; в) нульове закінчення?

а) Іваненк... Інні, Зощенк... Ользі, Винниченк... Наталії;

б) Борисенк… Івану, Грінченк... Якову, Демиденк... Денису;

в) Зубенк... Сергію, Дмитренк... Валерію, Діденк... Олегу.

1.3. Лексична компетенція

1.3.1. Установіть відповідність:

1. Терміни 2. Професіоналізми 3. Жаргонізми 4. Фразеологізми 5. Книжні слова	а) слова або вислови, властиві мові певної вузької професійної (соціальної) групи людей;
	б) слова або словосполучення, які вживаються в досить специфічній (діловій, науковій та ін.) сфері мовлення для точного вираження спеціальних понять і предметів;
	в) усталені звороти, поєднання слів, що виступають у мові як єдиний, неподільний і цілісний за значенням вислів;
	г) специфічні слова або вирази, що вживаються в мові якоїсь соціальної чи професійної групи;
	ґ) слова, що виражають загальнонаукові поняття, вживані у широкому, узагальненому значенні.

1.3.2. З наведених нижче прикладів стійких словосполучень доберіть:

а) термінологічні; б) офіційно-ділові; в) фразеологічні.

Мати на меті, ахіллесова п’ята, поточний рахунок, дебіторська заборгованість, взяти участь, акціонерний капітал, на макове зерня, ставити за мету, штатний розпис, протокольне доручення, накивати п’ятами, підбивати підсумки, банківський фонд, комерційна таємниця, згідно з рішенням, вжити термінових заходів, піймати облизня, відповідно до умов.

1.3.3. Сукупність термінів з усіх галузей знань, а також назва розділу лексикології, що вивчає терміни певної мови, – це:

а) термінологія; б) лексикологія; в) термінологічна система.

1.3.4. Слова та словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей, називаються:

а) професіоналізмами; б) діалектизмами; в) просторіччям.

1.3.5. Яка із наведених відповідей містить загальномовний антонім до наведених нижче слів?

Прихильник

а) супротивник; б) суперечник; в) ворог.

Професіонал

а) аматор; б) непрофесіонал; в) нефахівець.

1.3.6. Міжмовні омоніми в російській і українській мовах мають значення

а) однакове; б) різне; в) залежить від контексту.

1.3.7. Серед слів визначте рядок, де всі названі слова є міжмовними омонімами

а) неділя, особовий, вкладення;

б) чинний, допоміжний, атлас;

в) час, баня, луна, рибалка.

1.3.8. До українських термінів доберіть синоніми іншомовного походження

а) гарантія - _____;

б) рахунок - _____;

в) курс - _____;

ґ) вказівка - _____.

1.3.9. Доберіть антоніми до поданих слів

а) видатки - _____;

б) дефіцит - _____;

в) девальвація - _____;

ґ) прибуток- _____.

1.3.10. У яких групах слів подано пароніми?

І. а) мова, мовлення; б) людяний, людний; в) нотація, анотація;

ІІ. а) досвідчений, освічений; б) обшукати, ошукати; в) приватний, офіційний.

1.3.11. Знайдіть синоніми до поданих слів:

Директива

а) заклик, прокламація, апеляція, звернення;

б) заява, маніфест, декларація, повідомлення;

в) довідка, посвідка, посвідчення, свідоцтво;

г) настанова, циркуляр, інструкція, припис.

Договір

а) угода, контракт, домовленість, пакт;

б) вимога, наполягання, наказ, запит;

в) декрет, указ, норма, закон;

г) промова, рапорт, звіт, реферат.

1.3.12. Якого економічного поняття стосується визначення?

І. Особа, що продає акції відразу ж після їх купівлі:

а) кліпер; б) трасат; в) трейдер; г) дилер.

ІІ. Надзвичайні непередбачувані обставини, через які виконання зобов’язань однією зі сторін, що уклали угоду (контракт, договір), стає повністю або частково неможливим:

а) форс-мажор; б) кон’юнктура; в) ризик; г) корупція.

1.3.13. Виберіть нормативний варіант терміносполуки:

а) податок на додану вартість; б) податок на додаткову вартість; в) податок на добавлену вартість.

1.4. Граматична компетенція

1.4.1. У якому рядку порушено граматичні норми:

I. а) за вказівкою бухгалтера; б) зустрілися з стами претендентами; в) дякую вам.

II. а) прийняти до уваги; б) виробничіх витрат; в) найкращі прибутки.

1.4.2. Виберіть правильний варіант відповіді:

а) менеджер виконав завдання найскоріше; б) найшвидше; в) найскорше.

1.4.3. Яка із запропонованих відповідей правильно визначає закінчення іменників чоловічого роду при узгодженні їх з числівниками 2, 3, 4?

Два (фінансист), три (бухгалтер), чотири (замовник)

а) два фінансисти, три бухгалтери, чотири замовники;

б) два фінансиста, три бухгалтера, чотири замовника;

в) два фінансисти, три бухгалтера, чотири замовника.

1.4.4. Виберіть правильний варіант перекладу:

«перед семью диллерами»

а) перед семи дилерами; б) перед сім'ю дилерами; в) перед сьома дилерами.

«с пятьюстами агентами»

а) з п'ятьюстами агентами; б) з п'ятьмастами агентами; в) з п'ятистам агентами.

1.4.5. Поєднайте правильно числівники з іменниками:

а) шість з половиною мільярди гривень; б) шість з половиною мільярда гривень; в) шість з половиною мільярдів гривень.

1.4.6. Котра година, якщо годинник показує:

7.45

а) за чверть восьма; б) за четверть восьма; в) сім годин сорок п'ять хвилин.

12.00

а) полудень; б) дванадцять годин; в) дванадцята година.

1.4.7. Офіційними назвами посад, професій і звань є іменники:

а) жіночого роду; б) спільного роду; в) чоловічого роду.

1.4.8. Виберіть правильні варіанти відповіді:

I. а) прагнути до забезпечення і покращення продукції; б) прагнути до забезпечення і покращення продукцією; в) прагнути до забезпечення продукцією і покращення її якості.

II. а) хворий грипом; б) хворий на грип; в) захворів грипом.

III. а) з ініціативи; б) по ініціативі; в) за ініціативою.

IV. а) по закінченню; б) після закінчення; в) по закінченні.

V. а) підприємство отримало великі партії замовлень; б) підприємство одержало великі партії замовлень; в) підприємство отримало велику партію замовлень.

2. Мовленнєва компетенція

2.2.1. У наведених конструкціях знайдіть і виправте помилки, допущені при перекладі з російської мови. Три словосполучення введіть у речення.

Подоходний податок, сплатити пошлину, комунальний налог, обертаємість оборотних коштів, ростовщик надав позику, прийнятись до роботи, заплатити податки, добродійний фонд, оснований вкладниками, особистий рахунок, виступаючий із звітом, інфляція спросу, доходи і росходи, згідно номінальних грошових ставок, переважаюче і домінуюче джерело прибутку, гроші печатають й чеканять, робітники казначейства, ценні бумаги, спосібність банку, вдовольняти кредитні заявки, безналічні розрахунки, об’єкт аренди, льотний тариф, отримали одобрення у керівництва, обезцінення грошей, надати ссуду.

2.2.2. З’ясуйте значення слів іншомовного походження, відредагуйте випадки тавтології.

Послідовний алгоритм, комерційна біржа, рівний паритет, зниження девальвації гривні, розподілена диверсифікація, обмежена квота, позиковий кредит, дозвільна ліцензія, обмежений ліміт, грошова валюта, ф'ючерсна угода на майбутнє, морське фрахтування, нові інновації, велике захоплення азартом, гарантійне аваль, попередній аванс, звикнути до адаптації.

2.2.3. З якої нагоди може надсилатися лист-вітання?

а) з нагоди відкриття філії, з нагоди дня народження працівника тощо;

б) з приводу банкету;

в) закінчення робочого дня.

2.2.4. Які листи потребують відповіді?

а) лист-прохання; в) лист-відмова;

б) лист-запит; г) лист-попередження.

2.2.5. За кількістю адресатів розрізняють листи:

а) звичайні, циркулярні, колективні; б) організаційні; в) правильної відповіді немає.

2.2.6. Які типові мовні звороти характерні для листа-подяки?

а) "Я у великому боргу перед вами...."

б) "Ця інформація є конфіденційною ..."

в) "Щиро просимо вибачення за зволікання з відповіддю, що сталася через..."

2.2.7. Які листи не потребують відповіді?

а) лист-відмова; б) лист-підтвердження; в) лист-запит.

2.2.8. Службовий лист, у якому йдеться про наближення чи закінчення терміну виконання певних завдань, зобов'язань, проведення заходів, – це..

а) лист-запрошення; б) лист-нагадування; в) лист-прохання.

2.2.9. Лист, який надсилають на адресу однієї інстанції, – це..

а) циркулярний лист; б) звичайний; в) колективний лист.

2.2.10. Доречне мовлення:

а) відповідає темі висловлювання, його логічному змісту, емоційному забарвленню; б) передбачає вживання слів і словосполучень у метафоричному значенні; в) досягається завдяки різноманітним словам.

2.2.11. *Перекладіть текст. Зверніть увагу на стиль, до якого він належить.*

Новая глобальная информационная экономика словно бы отрывается от старой индустриальной и даже постиндустриальной экономики западных стран. Она все больше становится виртуальной.

Дело в том, что на нынешнем этапе глобализация порождает одну весьма специфическую, внешне парадоксальную тенденцию. Глобальный экономический оборот сужается: он все больше концентрируется в "клубе" элитных (США, Японии, Германии, Великобритании, Франции, Италии, Канады, Нидерландов, Швейцарии). Под влиянием самодостаточности финансово-технологических достижений Запада зона глобального инвестиционного, а следовательно, и экспортно-импортного пространства сжимается. В силу особых конкурентных интересов главных западных стран растет их взаимозависимость, расширяются масштабы интеграции. Западные страны, реализуя свои глобальные стратегии, вопреки собственной воле вынуждены открывать часть глобального пространства для отстающих промышленно развитых стран, таких как Украина, и даже создают своеобразный вакуум, куда те могут войти.

2.2.13. *Прокоментуйте телефонний діалог.*

– Куди я потрапив?

– А куди Ви хотіли потрапити?

– Це відділ постачання?

– Ні, це склад магазину «ВЕНА».

– А який це номер?

– А Вам який потрібен?

– 173-252.

– Ні, це 173-251. Треба правильно набирати. (Кидають слухавку).

2.2.14. *Замініть фразеологізми словами, що розкривають моральні якості менеджера. Уточніть, будь ласка, на якого керівника Ви хотіли б бути схожим.*

За словом до кишені не лізе, голову ламає, бере бика за роги, із шкіри лізе, виводить на чисту воду, обіцяє золоті гори, бере за горло, чужими руками жар загрібає, занепадає духом, дає перцю, тупцює на місці, стоїть на своєму, на вітер слова не кидає.

2.2.15. *Напишіть протокол зборів студентів вашої групи з таким порядком денним:*

1. Звіт голови профкому студентів за 2006 рік.
2. Розподіл стипендії.
3. Надання гуртожитку.
4. Різне.

2.2.16. *Відредагуйте текст. Запишіть.*

Шановні панове!

Вибачаємось будь ласка але ми змушені знову нагадати вам про значну заборгованність нашій фірмі що продовжує зростати. Ми завжди намагалися зрозуміти ваші фінансові трудності про те цього разу заборгованність перевищує всі попередні а термін оплати давно пройшов.

Сподіваємось ви розумієте що ми не можемо більше нехтувати інтересами фірми не зважаючи на плідну працю раніше. Тому подаємо позов до суда.

Дуже шкода що наше співробітництво на цьому зупиняється.

З повагою…

2.2.17. *Прочитайте документ, відредагуйте, запишіть правильний варіант.*

ЗВІТ

Чернігівський державний інститут економіки і управління про виробничу практику

Виробничу практику проходила на базі ЗАТ «Стріла» м. Чернігова. За час пройдення практики була познайомлена з нормативно-правовою базою, що

регламентує діяльність підприємства, із системою менеджменту і маркетингу на підприємстві, вивчила документооборот і процедуру проведення платежів на підприємстві, студентка факультету менеджменту

Шоколадка В.С. (підпис)

- *Визначте, який це документ за:*

а) походженням; б) місцем виникнення; в) призначенням; г) формою; д) найменуванням.

- *Назвіть реквізити цього документа.*

3. Комунікативна компетенція

3.3.1. *Із тексту випишіть терміни, проаналізуйте їх за схемою: значення, загальнонауковий чи вузькоспеціальний, запозичений чи власне український. Доберіть заголовок. Перекажіть текст. Розкажіть про функції казначейства.*

Прообразом казначейства можна вважати княжу казну Ярослава Мудрого, яка слугувала сховищем матеріальних цінностей.

Правління князя Ярослава Мудрого лишило на Русі пам’ятку «Руська Правда», яка містила цілу низку законів: закони карт; закон про грошову пеню за вбивство; закон про виру (збір судових сплат); закон про пеню за удари; закон про кабалу; закон про знаки межові; закон про борги.

За цими законами кривдників карали, а скривдженій особі виплачували «урок», тобто відшкодування.

За виконанням повинностей стежили агенти князя: городники, мостові, митники та ін. Податки й повинності встановлювали окремі розпорядники князя. (З підручника).

3.3.2. *Випишіть із тексту терміни іншомовного походження, з’ясуйте їхнє значення, складіть з ними речення. Складіть текст на тему: «Облігаційні позики».*

Облігації забезпечують залучення коштів на великий термін, вони є гнучким інструментом ринку позикового капіталу, який задовольняє потреби як емітентів, так і інвесторів. Проте скористатися цим інструментом можуть лише порівняно великі та фінансово стійкі підприємства з високим кредитним рейтингом і відомі на ринку, де вони мають намір розмістити свої облігації.

Економічне обґрунтування залучення облігаційної позики полягає в порівнянні фінансового результату від емісії облігацій з фінансовим результатом від залучення коштів з інших джерел (Зі статті).

3.3.3. *За наведеними визначеннями з'ясуйте терміни.*

1. Випуск в обіг грошей, акцій і т. ін. 2. Обмін товарами на безгрошовій основі. 3. Визначення національним банком ціни іноземної валюти, пропорцій її обміну на валюту даної країни. 4. Грошова сума, яка видається в рахунок подальших платежів. 5. Цільова інформація про споживчі властивості товарів та послуг з метою їх популяризації. 6. Юридична або фізична особа, яка неспроможна оплатити свої борги. 7. Система заходів, спрямованих на попередження банкрутства підприємств. 8. Угода між партнерами про надання у власність майна або грошей іншій особі за умови відстрочки повернення такої ж вартості з виплатою відсотків. 9. Посередник при укладанні на біржах угод між клієнтами про купівлю-продаж товарів, цінних паперів, валют. 10. Система ставок, за якими оплачують виробничі й невиробничі послуги, працю.

3.3.4. *Укладіть невеличкий тлумачний словник (15–20 слів) найуживаніших термінів вашої професійної діяльності.*

3.3.5. *Відредагуйте текст відповідно до чинних вимог. Виправте орфографічні помилки. Складіть правильний варіант. Прокоментуйте, які фонетичні, граматичні або лексичні особливості не враховувались під час написання розпорядження.*

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

голови обласної державної адміністрації

від 30.10.09 №584 м. Чернігів

Про затвердження інструкції
у веденні діловодства

З ціллю впорядкування проходження і розгляду службової кореспонденції, дотримання вимог для підготовки документів, зміцнення виконавської дисципліни у облдержадміністрації:

1. Затвердити Інструкцію з ведення діловодства у Чернігівській облдержадміністрації (додається).

2. Заступникам голови облдержадміністрації, начальникам відділів і управлінь облдержадміністрації забезпечити дотримання Інструкції працівникам облдержадміністрації:

2.1. Привести діловодство до відповідності з Інструкцією.

2.2. Забезпечити обов'язкове вивчення Інструкції усіма працівниками.

3. Райдержадміністраціям та виконавським органам самоврядування розробити аналогічні Інструкції ведення діловодства та затвердити їх не пізніше 1 грудня 2009 р.

4. Вважати за таке, що втратило чинність, вирішення виконкому обласної ради народних депутатів від 25.01.01 № 14 „Про затвердження інструкції ведення діловодства в виконкомах міських, районних, селищних, сільських рад народних депутатів".

5. Контроль щодо виконання розпорядження покласти на заступника голови облдержадміністрації В.І. Буренка.

Голова обласної
держадміністрації підпис

3.3.6. *Підготуйте і проведіть „круглий стіл" на одну із запропонованих тем: „Реклама як ефективний інструмент маркетингу", „Українська мова у вищій школі".*

3.3.7. *Які, на Вашу думку, твердження про засоби невербального спілкування використовуються ораторами? Обґрунтуйте.*

Жестикуляція повинна бути безперервною. Жести мають бути мимовільні. Жести мають бути заздалегідь продуманими. Треба уникати прямих поглядів в очі слухачів. Жестикуляція повинна бути різноманітною. Жести мають відповідати своєму призначенню.

3.3.8. В*иголосіть промову на одну із запропонованих тем:*

Нерівня душ – це гірше, ніж майна.

(Л. Костенко).

Зелений туризм Полісся .

Роль економічної освіти у Вашому житті.

Якщо є можливість, запишіть свою імпровізацію на магнітофон і продумайте, наскільки вона вдалася, чи не потребує доопрацювання. Якщо так, то в яких аспектах.

3.3.9. *Змоделюйте типову ситуацію ділової телефонної розмови:*

а) телефонуєте Ви в банк;

б) телефонують Вам із Пенсійного фонду.

3.3.10. *Які б зауваження Ви зробили своєму співрозмовникові, якщо він звернувся б до Вас з такими запитаннями? Не повторюючи помилок, дайте на них відповіді.*

- Ви получили прейскуранти цін на продукцію «Рошен»?
- Чи є у Вас питання по проекту рішення?
- Як будуть платитися комісійні?
- Як відбуватимуться поставки товарів?
- Ви познайомилися з нашою фірмою?
- Коли ми зможемо отримати компенсацію від страхової компанії?
- Які міри ви приймете у зв’язку з банкрутством?
- У яких випадках продажа ліцензій на ноу-хау є особливо популярною?

3.3.11. *Складіть діалог між керівником та підлеглим на одну із запропонованих тем:*

1. Підвищення заробітної плати.

2. Підвищення кваліфікації.

3. Запізнення на роботу.

3.3.12. *Створіть різні стилі спілкування (демократичний, авторитарний, суперечливий). Залучіть 5-7 учасників, що будуть імітувати колектив. Далі подається якась проблема (ситуація), і кожний висловлює свою точку зору (шляхи вирішення). Аудиторія пробує вгадати, який стиль спілкування застосовано. Можливі ситуації (проблеми):*

— прихід нового працівника;

— розформування відділу;

— обговорення того, чи варто переходити на неповний робочий тиждень;

— вибір кандидата на заохочення поїздкою до Єгипту.

3.3.13. *Прорекламуйте заняття з «Культури професійного мовлення».*

3.3.14. *Підготуйте інформацію для розміщення на сайті інституту про професійно-мовну ситуацію на факультеті.*

Отже, у розробленій програмі формувального експерименту враховано, що формування професійного мовлення в студентів-економістів є складним багатоаспектним процесом науково-пізнавальної, практичної і контроль-рефлексивної діяльності, тому в ній передбачено поетапне формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій майбутніх економістів: мотиваційно-пізнавальний, оперативно-конструктивний та продуктивно-творчий, щоб на кожному з наступних етапів студенти успішно наближалися до адекватної ситуації професійно-мовленнєвого пошуку через пропоновані види діяльності, упорядковану нами систему вправ і завдань, розроблену навчально-методичну систему, стрижневими компонентами якої є інноваційні технології навчання (блокові, проектні, стратегічні, діалогові, монологові, текстової діяльності, інформаційно-комунікаційні, інтерактивні).

3.3. Аналіз результатів експериментального навчання

Для перевірки ефективності експериментальної методики формування мовно-мовленнєвої і комунікативної компетенцій студентів-економістів у 2006-2009 навчальних роках було проведено контрольний експеримент.

Контрольні зрізи проводилися за завданнями, схожими до тих, що виконувалися під час констатувального експерименту, проте завдання були дещо складнішими і більш адаптованими до майбутніх професійних ситуацій мовлення.

Контрольний експеримент проводився відповідно до мети і завдань формувального експерименту, тому й перевірялася нами мовна, мовленнєва і комунікативна компетенції студентів.

Метою першого контрольного зрізу було визначення рівня *мовної компетенції*. Для цього, як і в констатувальному експерименті, використовувалися різні види робіт: опитування, тестування, створення власних висловлювань, переклад, редагування тощо.

Спочатку визначали рівні фонологічної, лексичної, граматичної, орфографічної компетенцій, якими передбачалося виявлення знань про фонетичні закономірності української мови, наголошування слів, відповідність лексичним літературним нормам, знання синонімічного багатства української мови, розрізнення близькозвучних слів-паронімів, міжмовних омонімів, визначення роду іменників (відмінюваних і невідмінюваних), парадигми відмінкових форм, творення й відмінювання імен по батькові, творення форм ступенів порівняння прикметників, відмінювання числівників, займенників, складні випадки керування, складні випадки правопису.

Після навчання за експериментальною методикою нами пропонувалися студентам тестові завдання та вправи пасивно-активно-репродуктивного характеру. Згідно з принципом комунікативної спрямованості, на цьому етапі було відібрано лише ті завдання, у яких найчастіше студенти допускають помилки. Для цього нами використовувалися результати типології помилок,

що одержали під час констатувального експерименту та спостережень за мовленням студентів, зокрема:

Мовна компетенція

Фонологічна компетенція

1. Сполука приголосних [дз] у слові *задзвонити* вимовляється як:

а) два звуки; б) один звук.

2. Згрупуйте слова *зсимулювати, здепонувати, зінтерпретувати, запелювати, збалансувати, зшити, здати, зекономити,* у яких префікс з- в українській мові:

а) не оглушується; б) оглушується перед глухими звуками.

3. Назвіть слова, у яких попередній приголосний перед голосним [е] вимовляється:

а) м’яко_____;

б) твердо_____;

в) напівпом’якшено_____.

4. Знайдіть випадки порушення законів милозвучності:

а) його ймення; б) під тобою; в) під мною.

5. Назвіть слова, у яких шиплячі приголосні вимовляються твердо:

а) у кінці слова_____;

б) всередині слова_____;

в) завжди_____.

6. Поставте наголос у словах *маркетинг, завдання, договір, понаднормова, розпроданий, витрати, грошовий.*

Лексична компетенція

1. Норми літературної мови – це:

а) сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються в усному і писемному мовленні;

б) сукупність правил, викладених у "Правописі української мови".

2. Доберіть синоніми до слів іншомовного походження

а) аванс - _____;

б) моніторинг - _____;

в) акумуляція - _____;

ґ) дефіцит - _____.

3. Які з наведених слів-паронімів мають подані лексичні значення?

Схильний іти на поступки комусь; згідливий

а) поступливий; б) поступальний; в) поступовий.

4. Підкресліть українські відповідники запозичень:

Бренд: а) знак; б) конто; в) заява.

5. Як правильно:

а) знецінення грошей; б) обезцінення грошей; в) обесцінення грошей.

Граматична компетенція

1. Граматичні норми порушено:

а) найбільш відповідальніший; б) позадоговірні умови; в) затяжна криза.

2. Поєднайте правильно числівники з іменниками:

а) перевиконано план на 102,7 відсотка; б) перевиконано план на 102,7 відсотків; в) перевиконано план на 102,7 відсотки.

3. Виберіть правильний варіант вживання прийменника з іменником:

а) відповідь необхідно відправити по адресу; б) відповідь необхідно відправити на адресу; в) відповідь необхідно відправити за адресою.

4. У якій граматичній формі ставиться присудок, якщо підмет має числівник, що закінчується на одиницю?

а) у формі однини; б) у формі множини; в) обирається однина і множина.

5. Як правильно сказати:

а) бачити на власні очі; б) бачити власними очима; в) бачити за допомогою власних очей.

6. У яких словосполученнях порушено граматичні норми:

а) три помножити на три; б) трижди три; в) три на три.

7. Виберіть правильний варіант перекладу:

«семидесятидвухмиллионный бюджет»

а) семидесятидвухміліонний бюджет; б) сімдесятидвухмільйонний бюджет; в) сімдесятидвохмільйонний бюджет.

Орфографічна компетенція

1. Зазначте, де орфографічні норми не порушено:

а) Верховна Рада України, майдан Незалежності; б) Національний Банк України, Організація об'єднаних націй; в) голова Верховної Ради України, голова конституційного суду України.

2. Виправте помилки у поданих словах:

а) сам-на-сам; б) тет-а-тет; в) сама-самісінька.

3. Орфографічні норми порушено:

а) суспільно-господарський; б) суспільно-корисний; в) суспільно-політичний.

4. Виберіть правильне закінчення прізвища Муха у Д.в.:

а) Петру Муха; б) Петру Мухі; в) Петру Мусі.

5. Усі слова в складних географічних назвах пишуться з:

а) великої літери; б) малої літери; в) перше слово – з великої (у географічній назві такого типу: а) Місто Кривий Ріг; б) місто Кривий ріг; в) місто Кривий Ріг).

6. У якому рядку допущені помилки при перекладі російських прізвищ?

1) Новосьолов, Грачов; 2) Ігнатьєв, Бєлов;

3) Андреєв, Соловйов; 4) Лесков, Бунин.

Аналіз робіт студентів після впровадження авторської системи навчання показав, що значна кількість студентів виявила кращий результат в експериментальних групах порівняно з контрольними, що пояснюється такими чинниками:

- студенти контрольної групи не одержали чіткої орієнтації на удосконалення професійної мовної компетенції;
- у контрольній групі навчальний матеріал був більш затеоретизований і не базувався на матеріалі інших дисциплін;

- навчанню в контрольній групі відведено значно менше часу, тому це призводить до втрати знань, отриманих на першому курсі.

Рівень сформованості мовної компетенції студентів-економістів експериментальних груп (ЕГ), які пройшли весь формувальний експеримент за розробленою методикою, нами визначено через результати зрізів методом зіставного аналізу, які подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Рівень сформованості мовної компетенції студентів-економістів експериментальних та контрольних груп на етапі узагальнення та систематизації знань

Зміст мовної компетенції	Рівні	ЧДІЕУ, %		ЛНУ,%		ЗНУ, %	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Фонологічна	Високий	6,3	15,1	5,6	15,4	5,4	16,1
	Достатній	31,4	43,4	29,9	41,6	29,1	40,4
	Середній	53,1	35,2	56,4	36,1	54,8	37,7
	Низький	9,2	6,3	8,1	6,9	9,7	5,8
Лексична	Високий	7,3	17,5	8,1	16,2	6,1	18,5
	Достатній	29,8	41,1	26,6	40,3	28,3	41,4
	Середній	53,2	37,5	53,8	39,1	51,1	36,2
	Низький	9,7	3,9	11,5	4,4	10,1	3,9
Граматична	Високий	7,4	16,2	7,1	15,3	8,1	17,3
	Достатній	25,9	36,4	20,5	34,5	24,9	35,4
	Середній	54,5	40,1	58,3	40,7	56,5	39,5
	Низький	12,2	7,3	14,1	9,5	10,5	7,8
Орфографічна	Високий	8,1	17,1	7,2	17,6	7,1	16,3
	Достатній	31,4	41,7	28,5	40,4	31,0	43,1
	Середній	52,3	36,4	57,2	38,1	55,4	36,1
	Низький	8,2	4,8	7,1	3,9	6,5	4,5

Як показують фактичні дані, після навчання за розробленою навчально-методичною системою зросла кількість студентів, які успішно впорались із запропонованими завданнями. Вони, якщо й припускалися помилок, то відразу ж самі виправляли їх.

Середні показники високого рівня фонологічної компетенції зросли на 9,8%, лексичної – на 10,2%, граматичної – на 8,7%, орфографічної – на 9,5% в експериментальних групах порівняно з контрольними. Показники достатнього рівня фонологічної компетенції зросли на 12,7%, лексичної – на 11,7%, граматичної – на 11,7%, орфографічної – на 11,4%. Середній рівень знань студентів фонологічної компетенції зменшився на 18,4%, лексичної – на 15,1%, граматичної – на 16,3%, орфографічної – на 18,1%. Зменшився і низький рівень: фонологічної компетенції – на 2,7%, лексичної – на 5,1%, граматичної – на 4,0%, орфографічної – на 2,9%.

Якщо говорити загалом, то показники мовної компетенції студентів експериментальних груп високого рівня зросли на 9,2%; достатнього – на 11,1%; показники середнього рівня знизилися на 16,1%; низького рівня зменшилися на 4,2%. Див. таблицю 3.2.

Таблиця 3.2.

Середні показники рівнів сформованості мовної компетенції

Рівні, % / **Групи**	**Високий**	**Достатній**	**Середній**	**Низький**
КГ	7,3%	29,6%	53,3%	9,8%
ЕГ	16,5%	40,7%	37,2%	5,6%

Очевидно, що такі відмінності в зростанні рівня унормованості мовної компетенції студентів в експериментальних і контрольних групах пояснюються тим, що в експериментальних групах робота з мовної компетенції відбувалася поетапно, протягом двох семестрів через систему комунікативних вправ, завдань, тестів, поєднувалася з фаховими

дисциплінами, а в контрольних групах обмежилися лише одним семестром і тестами, вправами, завданнями пасивно-репродуктивного характеру.

Оволодіваючи мовною компетенцією, студенти експериментальних груп аналізували, зіставляли мовні явища, тлумачили терміни, при необхідності їх коментували, тобто простежувалося усвідомлення студентами необхідності підвищення рівня мовної компетенції в майбутній професійній діяльності, що, на нашу думку, і викликало зацікавлення. Студенти ж контрольних груп не зовсім добре розуміють мовні явища, їм значно важче тлумачити терміни, виникають труднощі при редагуванні словосполучень, відмінюванні числівників тощо, оскільки навчальний матеріал вивчається виокремлено, не поєднаний з фаховими дисциплінами, і тому студенти не повністю усвідомлюють необхідність вивчення мови в економічному ВНЗ.

Зміни подано в діаграмі 1.1, яка засвідчує позитивні зрушення в процесі формування мовної компетенції студентів експериментальних груп.

Діаграма 1.1.

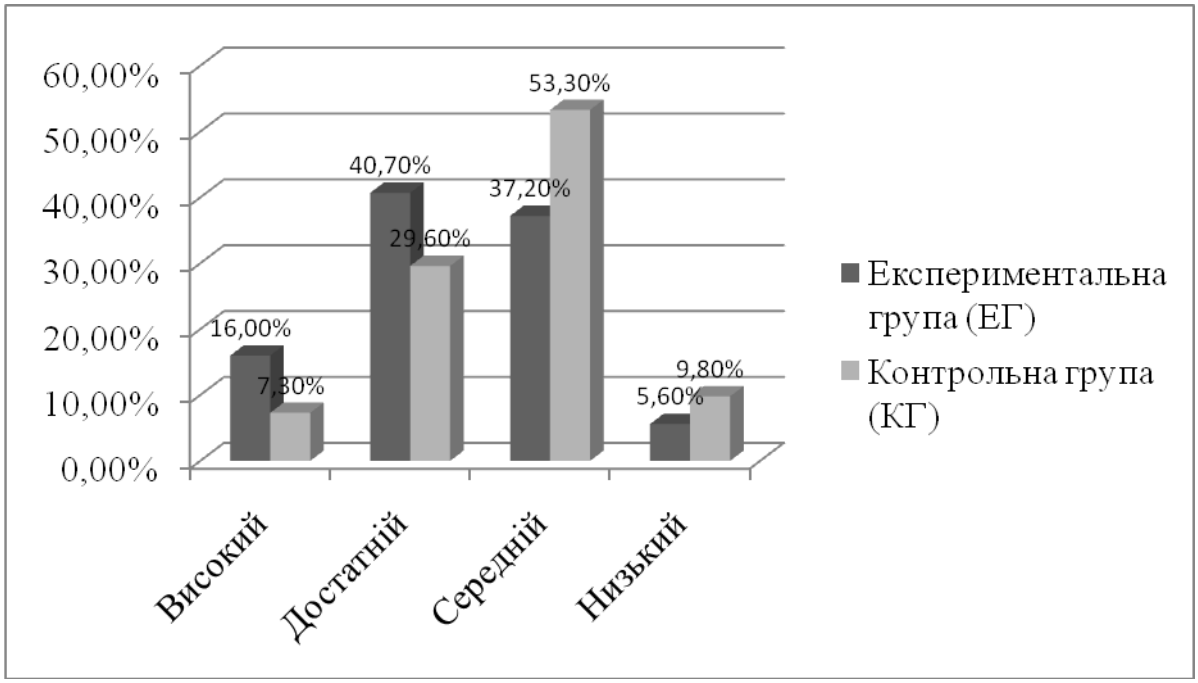

Контрольний зріз, який забезпечував вивчення рівня сформованості *мовленнєвої* компетенції, передбачав практичне володіння нормами усного й

писемного мовлення. Для цього нами були використані тестові завдання з закритими й відкритими відповідями, різноманітні роботи з текстами (редагування, складання, продовження), переклад тощо:

Мовленнєва компетенція

1. Чим досягається багатство мовлення:

а) мовними засобами, які в тексті не повторюються; б) вживанням слів, що відповідають літературній нормі; в) уникненням вульгаризмів.

2. Вкажіть на правильний варіант перекладу *«скрыть недостатки»*:

а) приховати недоліки; б) заховати недоліки; в) утаїти недоліки.

3. Вживання поряд однакових за значенням слів називається:

а) тавтологією; б) порівнянням; в) синонімією.

4. Соціальна якість спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм у процесі комунікації, – це:

а) тональність спілкування; б) швидкість спілкування; в) функції спілкування.

5. Обґрунтуйте, які слова посилюють вдячність:

а) щиро; б) сердечно; в) дуже.

6. Якими словами може закінчуватися діловий лист?

а) "Ще раз дякуємо";

б) "Сподіваємось, що домовленість була взаємовигідною";

в) "Маємо надію, що ми з вами ніколи не побачимося".

7. Перекладіть українською мовою, використовуючи словники.

Банковское учреждение; перечислять остатки средств; взыскать предоставленную ссуду; безвозмездное обслуживание; востребование вклада; заниматель денежных средств; в пределах своих полномочий; в зависимости от оснований; мотивированный отказ от займа; расписка в получении денежного перевода; внеочередной созыв собрания акционеров; в соответствии с действующим законодательством; в случае досрочного выбытия.

8. Проаналізуйте подані словосполучення й поясніть значення слів іншомовного походження. Відредагуйте випадки тавтології.

Непрямі акцизи; штучний ажіотаж; прейскурант цін; адреса проживання; люб'язний комплімент; вільна вакансія; дублювати двічі; власноручний автограф; експонат виставки; перший дебют; ліквідація існування фірми; навчальна аудиторія; колега по професії; перспектива на майбутнє; дивний парадокс; моя автобіографія; спеціальна клаузула.

9. Проведіть дискусію в стилі телевізійного ток-шоу на тему: «Переваги та недоліки української освіти».

План:

1. Визначення теми дискусії, представлення учасників, регламент виступів.

2. Виступ основних учасників (5 хв.), запрошення «глядачів» до участі в обговоренні.

3. Підведення підсумків, короткий аналіз висловлювань основних учасників.

10. Напишіть текст рекламного оголошення про курси, на яких навчають мовленнєвій комунікації (вкажіть, що саме тут буде вивчатися та яку користь це може принести в житті). Виберіть найбільш вдалий варіант реклами.

Продуктивні вміння, які сформовані в студентів, перевіряли шляхом створення власних висловлювань у можливих ситуаціях майбутньої професії, зокрема, студентам пропонувалося створити тексти комерційних листів, рекламних оголошень, виголосити промови тощо.

Унаслідок вивчення одержаного фактичного матеріалу зібрано кількісні дані, які подано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3.

Результати рівнів сформованості мовленнєвої компетенції студентів-економістів на етапі узагальнення та систематизації знань

Зміст мовленнєвої компетенції	Рівні	ЧДІЕУ,%		ЛНУ,%		ЗНУ, %	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Вміння брати участь у діалогах і вміння вести монолог	Високий	5,5	14,8	6,3	16,2	7,2	15,1
	Достатній	37,2	49,4	34,5	45,1	36,0	45,6
	Середній	51,1	31,4	50,8	33,5	49,7	35,4
	Низький	6,2	4,4	8,4	5,2	7,1	3,9
Вміння побудувати професійну розмову з конкретними цілями	Високий	4,4	16,2	3,1	13,8	5,2	17,1
	Достатній	36,9	47,8	36,9	45,9	38,5	48,2
	Середній	51,3	32,1	53,5	36,5	50,2	30,7
	Низький	7,4	3,9	6,5	3,8	6,1	4,0
Вміння розпізнати необхідну інформацію в процесі детального обговорення, дебатів, доповідей	Високий	5,6	16,1	4,2	14,4	6,3	17,5
	Достатній	34	43,7	28,1	38,5	31,9	42,8
	Середній	51,1	33,6	54,3	37,4	53,6	35,6
	Низький	9,3	6,5	13,4	9,7	8,2	4,1
Вміння розпізнати стилістичні регістри	Високий	6,4	16,8	4,1	14,1	5,2	17,8
	Достатній	29,2	44,6	36,8	46,4	39,2	43,8
	Середній	50,7	34,5	54,5	36,7	52,1	34,9
	Низький	7,3	4,1	4,6	2,8	3,5	3,5
Розуміння й усвідомлення текстів	Високий	9.3	20,1	12,1	22,6	9,4	19,5
	Достатній	30,1	41,4	30,3	40,9	29,3	43,4
	Середній	54,2	35,0	52,3	33,1	55,2	34,1
	Низький	6,4	3,5	5,3	3,4	6,1	3,0
Розуміння наміру автора	Високий	8,2	19,8	6,2	16,7	7,4	18,1
	Достатній	28,3	39,1	35,8	45,1	33,4	42,4

письмового тексту	Середній	55,4	36,1	51,5	33,4	53,1	35,3
	Низький	8,1	5,0	6,5	4,8	6,4	4,2
Грамотний і чіткий виклад деталізованих текстів різного спрямування	Високий	6,7	17,8	5,3	18,4	8,4	19,1
	Достатній	29,9	40,5	34,5	44,4	34,2	44,3
	Середній	57,3	38,2	54,5	34,4	51,2	33,2
	Низький	6,1	3,5	5,7	2,8	6,2	3,4
Підготовка і продукування ділової професійної кореспонденції	Високий	7,4	18,4	5,2	16,9	6,3	14,6
	Достатній	32,1	41,2	36,1	45,4	36,0	44,1
	Середній	54,1	36,3	50,3	32,5	52,5	37,6
	Низький	6,4	4,1	8,4	5,2	5,2	3,7

Після навчання за експериментальною методикою в студентів зменшилася кількість помилок як у писемному, так і в усному мовленні. Результати високого рівня мовленнєвої компетенції в експериментальних групах зросли на 10,7%, достатнього рівня – на 10,1%, тоді як результати середнього рівня знизилися на 18,1%; низького – на 2,7%, що й показано в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4.

Середні показники рівнів сформованості мовленнєвої компетенції

Рівні, % / **Групи**	**Високий**	**Достатній**	**Середній**	**Низький**
ЕГ	17,2%	43,9%	34,6%	4,3%
КГ	6,5%	33,8%	52,7%	7,0%

У контрольній групі рівень унормованості мовленнєвої компетенції в середньому нижчий, як бачимо це з таблиці 3.4. Студенти, що навчалися в експериментальній групі, вміло створювали і користувалися синтаксичними конструкціями, використовували різноманітні мовні засоби, пов’язували

мовленнєву поведінку і національну культуру (формули мовного етикету), перекладали тексти, користувалися багатством української мови (синоніми, фразеологія, у тому числі й офіційно-ділова), тлумачили фахову термінологічну лексику, замінювали її українськими відповідниками або навпаки, формулювали думки як в усному, так і в писемному мовленні, добирали мовні конструкції тощо.

Зміни рівня розвитку мовленнєвої компетенції в експериментальній і контрольній групах показано в діаграмі 1.2.

Діаграма 1.2.

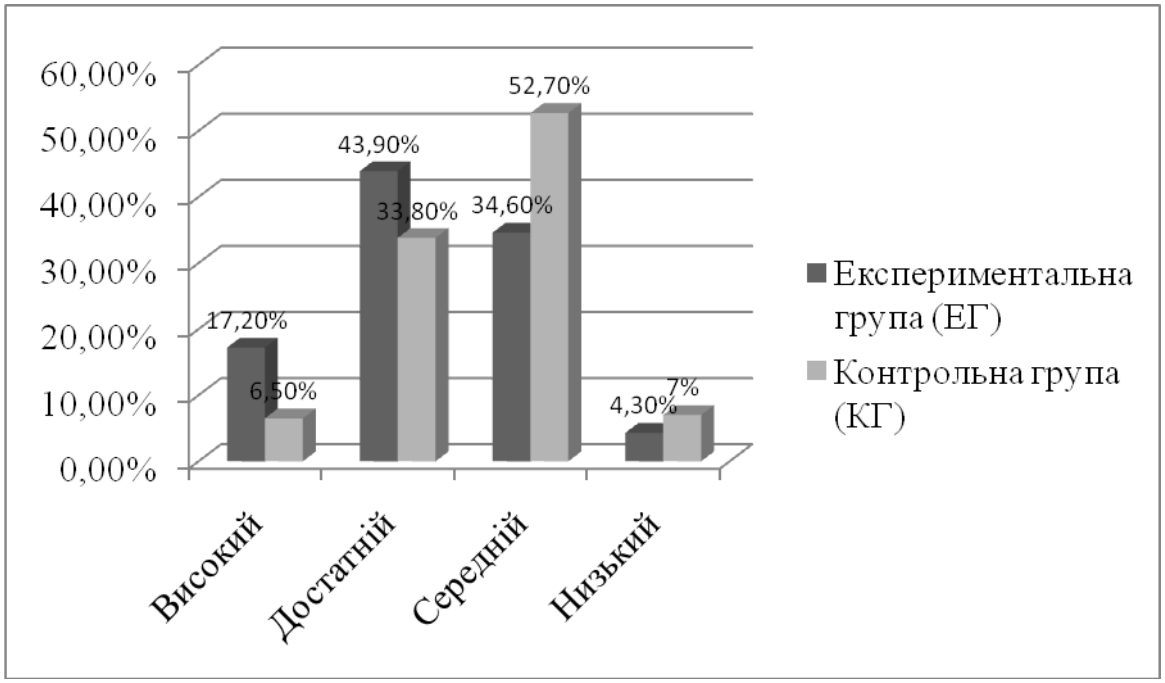

За допомогою проведеного аналізу можна зробити висновок, що підвищення рівня мовленнєвої компетенції студентів-економістів можливе за умов використання вправ і завдань, які викликають інтерес у студентів, оскільки мовний матеріал взято з фахових дисциплін; дають змогу використовувати здобуті знання упродовж подальшого навчання; розвивають мовну свідомість, уважне ставлення до мови взагалі й прагнення до вдосконалення власного мовлення.

Метою третього зрізу було виявлення рівня *комунікативної компетенції*, для чого студентам пропонувалися різноманітні завдання, зокрема:

1. Скажіть такі фрази зі звичайною та іронічною інтонацією.

Семен Іванович розумний керівник. Зарплатню обіцяли видати вчасно. Ось приклад інтелігентності.

2. Складіть і запишіть речення, що часто вживаються в мовленні аудиторів, бухгалтерів, менеджерів з такими вставними словами і словосполученнями.

Сподіваюсь, на щастя, за даними..., дозвольте, на мою думку, на жаль, очевидно, пробачте мені.

3. Які вимоги висуваються до ділового телефонного спілкування?

1)_____; 2)_____; 3)_____;

4)_____; 5)_____; 6)_____.

4. Прокоментуйте телефонний діалог.

- Алло, а з ким я розмовляю?
- А хто Вам потрібний?
- Це відділ маркетингу металобази?
- Ні, це склад будівельних матеріалів.
- А як туди зателефонувати?
- Ми не довідкове бюро. (Кидають слухавку).

5. Підготуйте доповідь на тему: "Концепція економічного розвитку України" за поданою далі схемою:

1. Перша підтема (виклад, аргументація);
   - перша мікротема;
   - друга мікротема.
2. Друга підтема (виклад, аргументація);
   - мікротема;
3. Висновок.

Виголосіть її перед однокурсниками.

Розв'яжіть такі тестові завдання:

6. Якщо руки за спиною з захопленням зап'ястя, то людина...

а) агресивно налаштована; б) засмучена і намагається опанувати себе; в) почувається в небезпеці.

7. Постійне потирання шиї:

а) прийняття рішення; б) обдумування власних слів; в) невпевненість у своїх словах.

8. Яку роль у мовленні промовця виконує інтонація?

а) логічної послідовності; б) смислово-розрізнювальну; в) особистісну.

9. Прийом відвідувачів проводять:

а) керівники, заступники керівників, керівники структурних підрозділів, працівники структурних підрозділів; б) керівники і заступники керівників; в) тільки керівники.

Під час вивчення рівня розвитку *комунікативної* компетенції студентів-економістів після впровадження експериментальної методики навчання виявили його підвищення в експериментальній групі. Див. таблицю 3.5.

Таблиця 3.5.

Результати рівнів розвитку комунікативної компетенції студентів-економістів на етапі узагальнення та систематизації знань

Зміст комунікативної компетенції	**Рівні**	**ЧДІЕУ, %**		**ЛНУ,%**		**ЗНУ, %**	
		КГ	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**	**КГ**	**ЕГ**
Знання і володіння понятійно-категорійним апаратом економічного профілю	Високий	6,1	12,2	5,5	10,9	8,1	14,2
	Достатній	36,3	47,4	41,1	51,5	35,2	46,4
	Середній	51,2	36,1	49,1	33,8	49,0	34,8
	Низький	6,4	4,3	4,3	3,8	7,7	4,6
Досконале володіння сучасною українською	Високий	3,1	8,9	2,1	7,8	4,2	9,1
	Достатній	41,5	55,3	39,4	56,9	34,4	52,7
	Середній	48,1	31,3	51,4	31,2	53,2	32,4

літературною мовою	Низький	7,3	4,5	7,1	4,1	8,2	5,8
Уміле професійне використання мовних стилів і жанрів відповідно до статусно-рольових характеристик партнера	Високий	3,4	10,4	5,1	12,4	4,4	13,5
	Достатній	34,1	46,2	26,8	40,2	31,2	42,4
	Середній	52,1	36,1	56,1	38,3	54,3	37,1
	Низький	10,4	7,3	12,0	9,1	10,1	7,0
Знання етикетних мовних формул і вміння ними користуватися в професійному спілкуванні	Високий	7,2	14,8	6,5	13,1	5,1	12,1
	Достатній	37,2	48,4	34,1	47,9	39,1	50,5
	Середній	52,1	35,2	54,3	36,1	51,6	35,1
	Низький	3,5	1,6	5,1	2,9	4,2	2,3
Уміння працювати з різними типами текстів	Високий	4,0	11,1	6,2	10,5	5,2	9,8
	Достатній	37,5	51,6	36,4	52,4	36,3	50,4
	Середній	52,3	33,0	49,0	31,4	54,1	36,7
	Низький	6,2	4,3	8,4	5,7	4,4	3,1
Уміння знаходити, вибирати, сприймати, аналізувати та використовувати інформацію профільного спрямування	Високий	5,1	15,0	3,3	13,4	5,4	12,4
	Достатній	35,3	45,3	37,4	46,5	30,3	43,9
	Середній	52,2	34,5	54,2	36,2	56,2	38,7
	Низький	7,4	5,2	5,1	3,9	8,1	5,0

Аналіз робіт студентів показує, що середні показники високого рівня розвитку комунікативної компетенції в експериментальних групах зросли на 6,7%, достатнього – на 12,9%, а показники середнього рівня знизилися на 17,3%, низького рівня теж знизилися на 2,3%. Отже, рівень розвитку комунікативної компетенції в контрольних групах в середньому нижчий.

Високий рівень мають лише 5%, достатній – 35,7%, середній – 52,2%, низький – 7%. Див. таблицю 3.6.

Таблиця 3.6.

Середні показники рівнів розвитку комунікативної компетенції

Рівні, % / **Групи**	**Високий**	**Достатній**	**Середній**	**Низький**
КГ	5%	35,7%	52,2%	7%
ЕГ	11,7%	48,6%	34,9%	4,7%

Цікаво, що студенти експериментальних груп відзначають переваги запропонованої їм методики навчання. Можна сказати, що завдяки запропонованій нами навчально-методичній системі (поетапне вивчення матеріалу, особистісно орієнтований підхід, моделювання професійних ситуацій мовлення, поєднання навчального матеріалу з української мови з матеріалом фахових дисциплін, впровадження в навчання тренінгів, ділових ігор, створення професійно орієнтованого середовища, нестандартних підходів, продовження терміну навчання мови тощо) вдалося змінити ставлення майбутніх економістів до занять мовою й підвищити їхню увагу до власного мовлення. Якщо до формувального етапу експерименту показники низького і середнього рівнів були вищими, то після формувального експерименту в експериментальних групах підвищився високий і достатній рівень, зменшився низький рівень.

Як змінюються рівні розвитку комунікативної компетенції показано в діаграмі 1.3.

Діаграма 1.3.

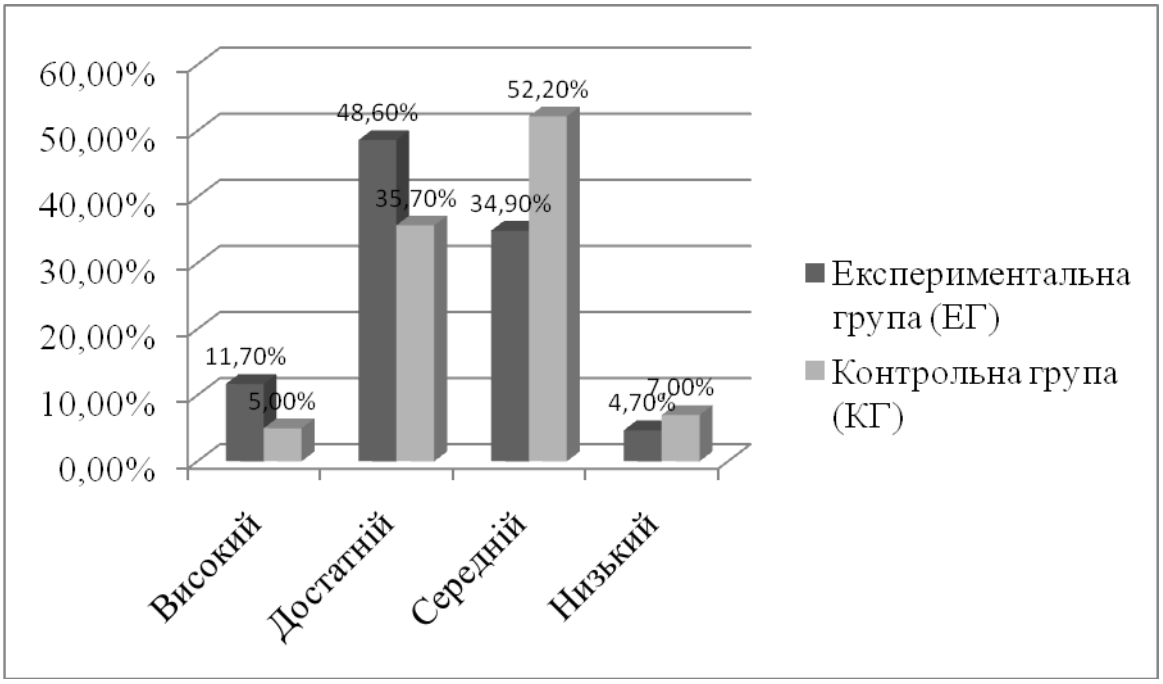

Результати експерименту переконливо засвідчили вміння студентів експериментальних груп чітко, повно й грамотно викладати думки, відтворювати тексти професійної спрямованості (діалоги, полілоги, монологи); оволодіння термінологічною лексикою з майбутньої спеціальності, здатність самостійно розвивати необхідні мовленнєві уміння й навички з фаху; психологічну готовність до діалогу з клієнтами, дотримуючись етикету ділового спілкування відповідно до вимог культури усного мовлення.

Запропоновану навчально-методичну систему формування професійної мовленнєвої компетенції в студентів економічних спеціальностей представлено у формі методичної моделі навчання (див. схема 3.1.).

Схема 3.1.

Модель формування професійної мовленнєвої компетенції на заняттях з української мови та спецкурсах професійного спрямування в студентів економічних спеціальностей

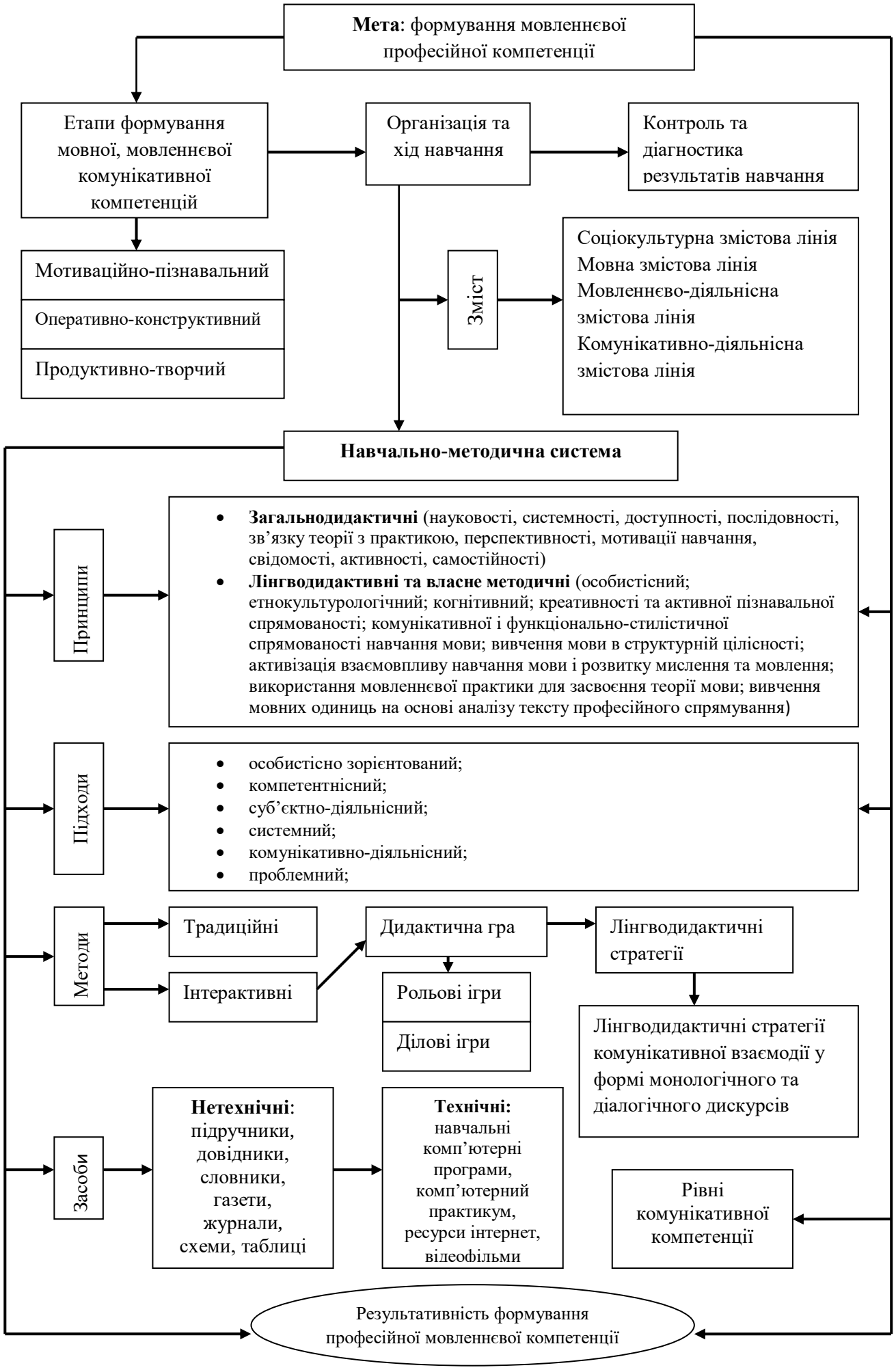
Мета: формування мовленнєвої професійної компетенції
Етапи формування мовної, мовленнєвої комунікативної компетенцій
Організація та хід навчання
Контроль та діагностика результатів навчання
Мотиваційно-пізнавальний
Оперативно-конструктивний
Продуктивно-творчий
Зміст
Соціокультурна змістова лінія
Мовна змістова лінія
Мовленнєво-діяльнісна змістова лінія
Комунікативно-діяльнісна змістова лінія
Навчально-методична система
Принципи
• **Загальнодидактичні** (науковості, системності, доступності, послідовності, зв'язку теорії з практикою, перспективності, мотивації навчання, свідомості, активності, самостійності)
• **Лінгводидактивні та власне методичні** (особистісний; етнокультурологічний; когнітивний; креативності та активної пізнавальної спрямованості; комунікативної і функціонально-стилістичної спрямованості навчання мови; вивчення мови в структурній цілісності; активізація взаємовпливу навчання мови і розвитку мислення та мовлення; використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови; вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту професійного спрямування)
Підходи
• особистісно зорієнтований;
• компетентнісний;
• суб'єктно-діяльнісний;
• системний;
• комунікативно-діяльнісний;
• проблемний;
Методи
Традиційні
Інтерактивні
Дидактична гра
Рольові ігри
Ділові ігри
Лінгводидактичні стратегії
Лінгводидактичні стратегії комунікативної взаємодії у формі монологічного та діалогічного дискурсів
Засоби
Нетехнічні: підручники, довідники, словники, газети, журнали, схеми, таблиці
Технічні: навчальні комп'ютерні програми, комп'ютерний практикум, ресурси інтернет, відеофільми
Рівні комунікативної компетенції
Результативність формування професійної мовленнєвої компетенції

Отже, одержані результати засвідчують ефективність запропонованої методики формування професійної мовленнєвої компетенції в майбутніх фахівців економічних спеціальностей. Проведений експеримент підтвердив нашу гіпотезу, що:

1) удосконалення змісту навчання мови в економічних вишах сприяло підвищенню рівня мовленнєвих умінь студентів;

2) реалізація особистісно орієнтованого, нестандартного, соціокультурного, професійно-комунікативно-діяльнісного підходів у навчанні мови дала можливість вибрати оптимальні шляхи, засоби, методи, прийоми і форми проведення занять ;

3) послідовне формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій студентів економічних спеціальностей дало можливість виховувати мовну особистість;

4) поєднання навчання мови з іншими модулями з фахових дисциплін дозволило студентам усвідомити необхідність знання мови;

5) запропонована система вправ, завдань забезпечила відповідний рівень знань студентів;

6) створення на заняттях ситуацій спілкування, наближених до майбутньої професії, сприяло зацікавленості, активізації й реалізації потенційних здібностей студентів;

7) вміння і навички з мови, вироблені під час навчання за запропонованою методикою, допоможуть студентам оволодіти мовним матеріалом, достатнім для контактування з різними людьми в різних ситуаціях професійного спілкування.

Доцільність та ефективність пропонованої навчально-методичної системи позитивно відбилася на всій навчальній діяльності, результатом якої було підвищення рівня мовно-мовленнєвої і комунікативної компетенції та загальної культури мовлення студентів-економістів.

Висновки до третього розділу

Дослідно-експериментальне навчання студентів-економістів передбачало з'ясування рівнів сформованості мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій (констатувальний експеримент) шляхом діагностики за напрямами:

1) контроль та визначення рівня сформованості мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій;

2) виявлення причин недостатнього професійного мовленнєвого розвитку і рівня засвоєння орфографічних, орфоепічних, пунктуаційних та стилістичних норм;

3) передбачення результатів, коректування змісту й методів навчання.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що студенти-економісти в усному та писемному мовленні почасти порушують норми сучасної літературної мови, недостатньо усвідомлюють важливість дотримання комунікативних якостей професійного мовлення; тексти фахового спрямування продукують однотипними простими реченнями, припускаються стилістичних неточностей.

Дані констатувального експерименту довели необхідність розроблення ефективної навчально-методичної системи формування мовленнєвої професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю, що ґрунтується на поєднанні особистісно зорієнтованого, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного, комунікативно-діяльнісного, проблемного (на основі проектування діалогу, текстів фахового спрямування) підходів і передбачає використання сучасних технологій навчання, спрямованих на розв'язання практичних завдань для вироблення професійної (мовної, мовленнєвої, комунікативної) компетенції.

Аналіз проведених за експериментальною програмою занять з української мови (за професійним спрямуванням) підтвердив необхідність удосконалення змісту чинної програми із зазначеного курсу та поетапного впровадження в навчальний процес мовних спецкурсів («Основи культури

спілкування», «Культура професійного мовлення»), інноваційних технологій навчання, які передбачають лінгводидактичні стратегії побудови процесу, де чільне місце відводиться взаємодії викладача і студента, спрямованій на розв’язання практичних завдань формування професійних компетенцій.

Формувальний експеримент довів, що вдосконалений зміст обов’язкового курсу та спецкурсів мовно-мовленнєвого спрямування, вибір методів і форм співдіяльності, контролю якості знань, активізація чинника розвитку видів мовленнєвої діяльності в загальній культурі особистості майбутніх фахівців сприяють розширенню комунікативного репертуару в усіх сферах життєдіяльності.

Експериментальне дослідження засвідчило, що продуктивними є види робіт, які супроводжуються відеозаписом із передбачуваним аналізом ситуацій, спостереженнями за мовленням учасників навчально-пізнавальної діяльності, словниковою роботою з професійною термінологією, впровадженням ігрових технологій (гра, ділова гра), комп'ютерних технологій (використання електронних посібників), діалогових технологій, пов'язаних зі створенням комунікативного середовища (педагогічна взаємодія), тренінгових технологій, інтерактивних технологій.

Результати експериментального навчання дають підстави стверджувати, що запропонована навчально-методична система та спроектовані лінгводидактичні стратегії комунікативної взаємодії у формах монологічного та діалогічного дискурсів, текстово-мовленнєвої діяльності студентів-економістів є раціональними і перспективними, стимулюють їх до активного дослідницького пошуку, розвитку гіпотетичного, логічного й образного мислення, проектної, творчої та професійно-мовленнєвої діяльності.

Загальні висновки

У дослідженні здійснено аналітичний огляд і теоретичне узагальнення здобутків сучасної лінгводидактики в галузі навчання студентів української мови, запропоновано експериментально перевірену навчально-методичну систему формування професійної мовленнєвої компетенції студентів-економістів в умовах вищого навчального закладу і сформульовано такі висновки:

1.1. Численні пошуки науковців і практиків засвідчують актуальність досліджуваної проблеми, зумовлюють необхідність принципової перебудови у викладанні курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у ВНЗ з огляду на нову соціомовну ситуацію в Україні, нову філософію освіти, що передбачає компетентнісний підхід у професійній підготовці сучасного фахівця.

У психолого-педагогічній та лінгводидактичній літературі з різною активністю порушувалися питання формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей: оптимізація процесу навчання професійної термінології; використання засобів масової інформації в навчанні української мови; реалізація комунікативно-діяльнісного підходу у викладанні курсу «Ділова українська мова»; система навчання російськомовних студентів на функціонально-стилістичній та порівняльно-контрастивній основах; формування професійно зорієнтованого мовлення на інтегративній основі; підвищення культури ділового мовлення на основі ситуативно тематичного мінімуму та ін.

Вивчення численних досліджень свідчить про посилення інтересу до проблеми мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців різних галузей, оскільки сьогодні відчувається гостра потреба у кваліфікованих конкурентоспроможних спеціалістах, які у своїй професійній діяльності здатні вільно послуговуватися державною мовою, забезпечувати адекватну міжособистісну взаємодію у відповідній виробничій сфері.

З’ясовано, що останнім часом змістовий аспект навчальних планів і програм вищої школи спрямований на інтеграцію, гуманізацію та гуманітаризацію дисциплін суспільного-гуманітарного циклу.

Визначенню теоретичних основ формування культури професійного мовлення фахівців різних галузей сприяли праці з педагогіки, психолінгвістики, комунікативної лінгвістики, лінгводидактики.

Історико-педагогічний аналіз праць Л. Барановської, О. Дияк, І. Дроздової, Г. Кацавець, Л. Лучкіної, О. Любашенко, В. Михайлюк, Г. Онкович, Л. Паламар, Н. Тоцької, С. Шевчук та ін. дозволяє зробити висновок, що викладання курсу «Ділова українська мова» упродовж останніх років здійснювалося в умовах незначного обсягу аудиторних годин, недостатньої кількості навчально-методичної літератури з дисципліни, яка орієнтувала студентів на майбутню професійну мовленнєву діяльність, неадаптованої науково-методичної системи для мовно-мовленєвої підготовки фахівців економічної галузі.

Студіювання спеціальних досліджень та наукових джерел з лінгводидактики уможливило визначення провідних тенденцій у розвитку методичних підходів до формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей через вивчення курсу «Ділова українська мова» (посилення наукового інтересу дослідників до проблеми мовно-мовленнєвої підготовки студентів нефілологічних спеціальностей; розроблення та реалізація особистісно зорієнтованої мовленнєво-професійної моделі підготовки майбутнього фахівця економічної галузі; навчання української мови на текстовій та комунікативно-діяльнісній основі; формування професійно зорієнтованого мовлення на інтегративній основі; моделювання діалогічного мовлення на основі ситуативно-тематичного мінімуму; методика навчання української фахової термінології в умовах специфічного мовленнєвого середовища; формування професійного мовлення на основі текстів фахового спрямування та ін.), а також окреслення проблем, пов’язаних із необхідністю вдосконалення навчально-методичного

забезпечення введеного до навчальних планів вищих навчальних закладів курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» відповідно до вимог нормативних документів МОН України, здобутків теоретиків і практиків, розроблення концептуальних підходів до навчально-методичної системи, в основу якої покладено сучасні інноваційні технології навчання, лінгводидактичні стратегії комунікативної взаємодії у формах монологічного й діалогічного дискурсів, текстово-мовленнєвої діяльності студентів-економістів.

1.2. З'ясування сутності базових понять дослідження: *«компетенція»*, *«компетентність», «мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «комунікативна компетенція», «культура мови», «культура мовлення»* почасти ставали предметом наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних науковців. Нині відбувається подальший розвиток досліджуваних понять, що характеризується певними тенденціями: по-перше, багатоаспектністю тлумачення понять, по-друге, існуванням поряд із загальноприйнятими інноваційних підходів до розв'язання проблеми.

У дослідженні поняття *«компетентність»* тлумачиться як здатність майбутнього фахівця отримувати й опрацьовувати інформацію; ефективно використовувати здобуті знання в професійній діяльності, спілкуванні тощо.

«*Мовна компетенція*» визначається як знання норм і правил сучасної української літературної мови, вміле їх використання в процесі мовлення, система вироблених і засвоєних у процесі мовленнєвої діяльності мовознавчих правил, достатніх для адекватного сприйняття й вербального відтворення явищ об'єктивної дійсності.

Мовленнєва компетенція тлумачиться нами як уміння говорити, слухати, читати, писати, тобто вміння, пов'язані з мовленнєвою діяльністю, з побудовою монологічних і діалогічних висловлювань у конкретній ситуації, відповідно до рівнів мовної компетенції учасників спілкування; *комунікативну компетенцію* – як здатність розуміти чужі й творити власні програми мовленнєвої поведінки, адекватні меті, сфері, ситуації спілкування,

яка включає в себе знання основних понять про стиль і типи мови, побудову опису, розповіді, роздуму, способи зв'язків речень у тексті тощо. Особливо важливе місце в комунікативній компетенції займають власне комунікативні вміння і навички – вибрати необхідну мовну форму, тобто вміння і навички мовленнєвого спілкування відповідно до комунікативної ситуації.

З'ясування сутності провідних понять дослідження: «*компетенція*», «*компетентність*», «*мовна компетенція*», «*мовленнєва компетенція*», «*комунікативна компетенція*», «*культура мовлення*», уточнення й доповнення змісту зазначених дефініцій уможливило обґрунтування концептуальних підходів до удосконалення змісту й організації навчання української мови (за професійним спрямуванням), а також розроблення навчально-методичної системи формування мовної, мовленнєвої і комунікативної компетенцій у студентів економічних спеціальностей вищого навчального закладу.

1.3. Розробленою концепцією навчання української мови (за професійним спрямуванням) у вищих навчальних закладах економічних спеціальностей передбачено вдосконалення змісту навчальних програм із базового курсу та інтегративних спецкурсів: «Основи культури спілкування» (ІІ курс), «Культура професійного мовлення» (ІІІ курс), що забезпечують профільне спрямування, розвиток особистісної та фахової самореалізації студентів. Визначений зміст обов'язкового курсу та комплексу дисциплін мовно-мовленнєвого спрямування, вибір методів і форм діяльності, способів спілкування викладача і студента, контролю якості знань, посилення фактора розвитку видів мовленнєвої діяльності в загальній культурі особистості сприяють розширенню комунікативного репертуару в життєвій та професійній практиці.

Продуктивними визначено види робіт, які супроводжуються відеозаписом із передбачуваним аналізом ситуацій, спостереженнями за мовленням учасників навчально-пізнавальної взаємодії, словниковою роботою з професійною термінологією. Підтверджено ефективність

застосування ігрових технологій (гра, ділова гра), комп'ютерних технологій (використання електронних посібників), діалогових технологій, пов'язаних зі створенням комунікативного середовища (педагогічна взаємодія), тренінгових технологій, інтерактивних технологій.

Запропонований підхід до оптимізації змісту мовної підготовки фахівця економічної галузі, а також процесу формування його професійної мовленнєвої компетенції сприяє поглибленню знань у сферах офіційно-ділового усного й писемного мовлення, опануванню особливостей мовної системи, специфіки використання різних мовних одиниць залежно від професійного контексту, оволодінню мовними, мовленнєвими, комунікативними нормами професійного спілкування.

2.1. У роботі змодельовано навчально-методичну систему формування професійної мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців економічної галузі, яка ґрунтується на врахуванні зовнішніх чинників (провідні положення мовознавства, психолінгвістики, психології, педагогіки, методики; функціонування її в межах системи вищої освіти; вплив мовного середовища; особистість студента; особистість викладача та ін.), внутрішніх чинників (принципи, методи, прийоми навчання, форми комунікативної взаємодії) і спрямована на практичну реалізацію особистісно зорієнтованого, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного, системного, комунікативно-діяльнісного, проблемного загальнодидактичних підходів у навчанні української мови (за професійним спрямуванням), а також забезпечення інтенсивної професійно-мовленнєвої практики студентів-економістів.

2.2. Аналіз теоретико-методологічних розвідок з проблеми дослідження сприяв визначенню лінгводидактичних стратегій комунікативної взаємодії монологічного та діалогічного дискурсів, якими передбачено наявність обов'язкових компонентів (конструювання прогнозу-очікування; використання знань у формах мовленнєвої діяльності; унормування розподіленої співдіяльності суб'єктів навчального процесу; власне комунікативну взаємодію у формах діалогічного і монологічного

професійного мовлення студентів-економістів), конкретних дій та операцій, форм спілкування (усна діалогічна; усна монологічна; писемна монологічна), спроектованих на реалізацію мети, дидактичних завдань і забезпечення освітніх потреб майбутніх фахівців економічної галузі.

Комплексні завдання, що є складовими лінгводидактичних стратегій, сприяють формуванню в студентів-економістів не лише мовної та мовленнєвої, а й професійної комунікативної компетенцій, спонукають їх уважніше, чіткіше, доцільніше добирати й послуговуватися в мовленні різноманітними мовними засобами, остерігаючись невмотивованого вживання слів, словосполучень, термінів.

2.3. Доведено, що на розвиток важливих професійно-мовленнєвих умінь і навичок студентів-економістів впливають контроль за формуванням основних положень і понять, необхідних для побудови професійного тексту; джерела отримання нової інформації (від викладача, із підручника, шляхом виконання пропонованої системи вправ і завдань) та складові лінгводидактичних стратегій текстово-мовленнєвої діяльності. Формування компетенцій успішно відбувається за умови доцільного використання мовних засобів у текстово-мовленнєвій діяльності, відчуття студентами потреби у виробленні професійно вагомих комунікативних якостей як через безпосередній розгляд та аналіз тексту, складання зв’язного висловлювання, переконструювання та вдосконалення тексту професійного спрямування, так і через самоаналіз власного мовлення, потребу в саморозвитку, самовдосконаленні, самореалізації.

Розроблена нами навчально-методична система та спроектовані лінгводидактичні стратегії комунікативної взаємодії у формах монологічного й діалогічного дискурсів, текстово-мовленнєвої діяльності студентів-економістів є раціональними і перспективними, стимулюють майбутніх фахівців до активного дослідницького пошуку, розвитку гіпотетичного, логічного та образного мислення, проектної, творчої та професійно-мовленнєвої діяльності.

3.1. Результати констатувального експерименту засвідчують високий рівень знань лише в 5 – 7% (6,4%) студентів. Понад 30% (33,6%) студентів мають достатній рівень знань, проте несвоєчасно фіксують помилки у власному й чужому мовленні, недоречно регулюють тембр, ритмічну структуру слова, мовлення відповідно до ситуації спілкування. Тексти професійного спілкування, як і повідомлення, оформлюються здебільшого простими реченнями, інколи студенти припускаються стилістичних неточностей щодо формування усних висловлювань і писемних навичок у науковому, офіційно-діловому стилях мовлення, в оформленні різноманітних зразків ділових паперів, у логічній послідовності системного викладу матеріалу.

3.2. У процесі формувального експерименту доведено, що успішне формування в студентів-економістів провідних компетенцій у процесі вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» можливе за умов впровадження концептуальних ідей, навчально-методичної системи, інноваційних освітніх технологій, які передбачають новітні моделі, лінгводидактичні стратегії побудови процесу, де чільне місце відводиться взаємопов’язаній діяльності викладача і студента, спрямованій на розв’язання практичних завдань формування професійних (мовної, мовленнєвої, комунікативної) компетенцій.

Результати експериментального навчання дають підстави стверджувати про об’єктивну необхідність удосконалення змісту чинної програми з української мови (за професійним спрямуванням) через виокремлення тем, ситуацій комунікативної діяльності, їх розгортання, мовленнєві дії й мовленнєвий матеріал (тексти, мовленнєві зразки), мовний матеріал, правила його оформлення і навички вживання, комплекс спеціальних (мовленнєвих) умінь, що характеризують рівень практичного володіння сучасною літературною українською мовою як засобом спілкування і пізнання, а також визначення стратегічних напрямів (змістових ліній: мовна, соціокультурна, професійно-мовленнєва та професійно-комунікативна).

Для забезпечення діагностування рівнів сформованості компетенцій нами розроблено критерії оцінювання навчальних досягнень студентів-економістів, у яких ураховано не розрізнені знання, уміння та навички студентів, а їхні комплекси, що є складовими визначених компетенцій (мовної, мовленнєвої, комунікативної). Відповідно до цього змінено форми перевірки і контролю, вибір вимірювачів, обсяг контрольних робіт, їх зміст і варіанти, методи проведення, перевірки й оцінювання.

3.3. Експериментально доведено, що формування професійного мовлення в студентів-економістів є складним багатоаспектним процесом навчально-пізнавальної, практичної і контрольно-рефлексивної діяльності, тому пропонованою концепцією передбачено поетапне формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій майбутніх економістів: мотиваційно-пізнавальний, оперативно-конструктивний та продуктивно-творчий, щоб на кожному з наступних етапів студенти успішно наближалися до адекватної ситуації професійно-мовленнєвого пошуку через пропоновані види діяльності, упорядковану нами систему вправ і завдань, розроблену навчально-методичну систему, стрижневими компонентами якої є інноваційні технології навчання (блокові, проектні, стратегічні, діалогові, монологові, текстової діяльності, інформаційно-комунікаційні, інтерактивні).

Розроблена й експериментально перевірена навчально-методична система формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю дає змогу забезпечувати ефективну співдіяльність у процесі навчання української мови (за професійним спрямуванням), є для студентів цікавим і важливим етапом навчального процесу й сприймається ними як самостійна професійно-мовленнєва діяльність.

Наукові висновки є важливими для подальшого дослідження проблеми. Залишаються актуальними питання розвитку набутих професійних знань, міжпредметних зв’язків на міжмовному матеріалі, подальше вдосконалення комунікативної компетенції в умовах професійної діяльності, вивчення

організаційних засад щодо підвищення кваліфікації спеціалістів економічної сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Г. Н. Основы теории педагогических систем и педагогических технологий / Александров Г. Н., Дзарасов А. А., Науменко А. И. – Владикавказ : Изд-во СОГУ, 2001. – 176 с.

2. Алексюк А. М. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. / А. М. Алексюк, А. А. Аюрзанайн, П. І. Підкасистий [та ін.]. – К. : ІСДО, 1993. – 336 с.

3. Алексюк А. Педагогіка вищої школи : курс лекцій : модульне навчання / Алексюк Анатолій Миколайович – К., 1993. – 220 с.

4. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : [в 2-х томах] / Ананьев Б. Г. ; [под ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова, Н. В. Кузьминой]. – [Т. 2]. – М. : Педагогика, 1980. – 286 с.

5. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Борис Герасимович Ананьев. – М. : Наука, 1987. – 380 с.

6. Андреев А. А. Дидактические основы дистанционного обучения в высших учебных заведениях : дисс. … докт. пед. наук: 13.00.08 / Александр Александрович Андреев. – М., 1999. – 452 с.

7. Андреев А. А. Игра как организационная форма обучения через Интернет / Александр Александрович Андреев // Интернет-журнал «Эйдос» // http://www.eidos.ru/journal/2006/0822–14.htm.

8. Антипова В. Н. Компетентностный подход к организации дополнительного педагогического образования в университете / В. М. Антипова, К. Ю. Колесина, Г. А. Пахомова // Педагогика. – 2006. – № 8. – С. 57–62.

9. Артикуца Н. В. Юридична термінологія : методичний комплекс навчальної дисципліни для студентів Київського університету права / Наталія Володимирівна Артикуца – К. : Вид-во Київського університету права, 2002. – 92 с.

10. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе. Его закономерные основы и методы : учеб.-метод. пособие / Сергей Иванович Архангельский. – М. : Высш. шк., 2001. – 368 с.

11. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Надія Денисівна Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.

12. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови / Надія Денисівна Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.

13. Бабич Н. Д. Психологічні умови викладання і вивчення української мови / Н. Д. Бабич // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 3. – С. 6–10.

14. Бабій І. Модульна організація процесу навчання як педагогічна проблема / Бабій І., Омельяненко В. // Пробл. розробки та впровадження модульної системи професійного навчання : зб наук. пр. – Харків, 1999. – С.75–78.

15. Бакум З. П. Текстоцентризм у сучасній системі принципів навчання української мови / З. П. Бакум // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2006. – Вип. 47. – С. 85–91.

16. Барановська Л. В. Формування культури мови студентів аграрного вузу (на матеріалах навчання з дисципліни «Ділова українська мова») : дис. … кандидата пед. наук. 13.00.04. / Лілія Володимирівна Барановська. – К., 1995. – 236 с.

17. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.

18. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с. (Альма-матер).

19. Безруков И. С. Многоуровневая система подготовки специалистов / И. С. Безруков, А. Ф. Ковалевский // Информ. технологии в упр. и учеб. процессе вуза : межрегион. науч.-практ. конф. – Владивосток, 2004. – С. 31–39.

20. Белухин Д. А. Основы личностно ориентированной педагогики : курс лекций / Дмитрий Андреевич Белухин. – [Ч.1]. – М. : Иститут практич. психол., Воронеж НПО "МОДЭК", 1996. – 207 с.

21. Беляева Л. А. Интегративно-модульная педагогическая система профессионального образования / Людмила Александровна Беляева. – Санкт-Петербург : Радом, 1997. – 227 с.

22. Берегова Г. Д. Формування комунікативної компетенції студентів-аграріїв / Берегова Галина Дмитрівна // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДПУ, 2002. – Випуск XXXI. – С. 243–249.

23. Берегова Г. Д. Формування культури мовлення студентів аграріїв в умовах нижньонаддніпрянських говірок : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 / Галина Дмитрівна Берегова. – Херсон, 2003. – 244 с.

24. Берман Т. Речевая ситуация и ситуативная направленость упражнений / Т. Берман, В. Бухбиндер, В. Очкасова // Иностранные языки в высшей школе.– М. : Высш. шк., 1975. – Вып. 10. – 142 с. – С. 33–39.

25. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / Владимир Павлович Беспалько. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1997. – 252 с.

26. Беспалько В. П. Приложения педагогической технологии / Владимир Павлович Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.

27. Беспалько В. П. Слагаемые педагогических технологий / Владимир Павлович Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 119 с.

28. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5–6.

29. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване навчання : шляхи реалізації / І. Д. Бех // Рідна школа. – 2000. – № 1. – С. 13–16.

30. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання / Іван Дмитрович Бех. – МОУ, Інститут змісту і методів виховання. – К., 1998. – 204с.

31. Бєляєв О. М. Концепція навчання державної мови в школах України / О. Бєляєв, Л. Скуратівський, Л. Симоненкова, Г. Шелехова // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16–12.

32. Бєляєв О. М. Сучасний урок української мови : навч.-метод. посіб. / Олександр Михайлович Бєляєв. – К. : Радянська школа, 1981. – 177 с.

33. Бібік Н. М. Компетенційний підхід : рефлективний аналіз з застосування / Надія Михайлівна Бібік // Компетенційний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К .: К.І.С., 2004. – С. 47–52.

34. Біляєв О. М. Концепція інтенсивного навчання мови / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 8. – С. 1–18.

35. Біляєв О. М. Концепція мовної освіти в Україні / О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, В. М. Плахотник // Рідна школа. – 1994. – № 9. – С. 71–73.

36. Біляєв О. М. Проблемні ситуації й пізнавальні завдання на уроках мови / О. М. Біляєв // Українська мова і література в школі. – 1974. – № 4. – С. 62–63.

37. Блауберг И. В. Выступления // Системные исследования. Ежегодник, 1970. – М. : Наука. – 208 с.

38. Богомолова Н. Н. О методах активной социально-психологической подготовки / Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровский // Вестник Моск. ун-та. Серия XIV : психология. – 1997. – № 1. – С. 53–61.

39. Богуш А. М. Теоретичні й методологічні засади формування мовленнєвої компетенції дошкільника / А. М. Богуш // Педагогіка й психологія. – 2000. – №1. – С. 5–10.

40. Бодуэн де Куртенэ И. А. Введение в языковедение / Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ. – [5-е изд.]. – Пг., 1917. – 223 с.

41. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников : проблемы и подходы / Е. Д. Божович // Вопросы психологии. – 1977. – № 1. – С. 33–44.

42. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пос. / Нина Сергеевна Болотнова. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.

43. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Евгения Васильевна Бондаревская. – М. : Педагогика. – 1999. – №4. – С. 11–17.

44. Бондаренко Г. П. Методика навчання студентів економічних спеціальностей української наукової термінології в умовах східного регіону України : дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Бондаренко Галина Петрівна. – Луганськ, 2008. – 260 с.

45. Ботвина Наталія Володимирівна. Міжнародні культурні традиції : мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. / Ботвина Наталія Володимирівна. – К. : АртЕк, 2000. – 190 с.

46. Ботвина Наталія Володимирівна. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : навч. посіб. / Ботвина Наталія Володимирівна – К. : АртЕк, 1999. – 263 с.

47. Брушлинский А. В. Психология мышления и проблемное обучение / Андрей Владимирович Брушлинский. – М. : Высш. шк., 1983. – 246 с.

48. Бубнова Д. В. Методика навчання ділового спілкування англійською мовою студентів старших курсів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська мова)» / Бубнова Дінара Володимирівна. – К., 2007. – 24 с.

49. Будагов Р. А. Человек и его язык / Рубен Александрович Будагов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 429 с.

50. Буслаев Ф. И. О преподавании русского языка / Федор Иванович Буслаев. – Ч.1. – М., 1844. – С.106.

51. Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача : навч. посіб. / Наталія Юріївна Бутенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 336 с.

52. Быстрова Е. А. Коммуникативная методика в преподавании родного языка / Е. А. Быстрова // Русский язык в школе. – 1996. – № 1. – С. 3–8.

53. Валгина Н. С. Теория текста : учебное пособие / Нина Сергеевна Валгина. – М. : Логос, 2004. – 280 с.

54. Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту : методичний посібник / Варзацька Лариса Олександрівна. – Кам’янець-Подільський : Абетка, 2001. – 112 с.

55. Варзацька Л. Особистісно зорієнтоване навчання рідної мови. Способи розвивальної допомоги / Л. Варзацька // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 8. – С. 12–16.

56. Ващенко Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів. / Григорій Ващенко. – Вид. 1-е. – К. : Українська Видавнича Спілка, 1997. – 441с.

57. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону : монографія / Людмила Миколаївна Ващенко. – К. : Вид. об’єднання «Тираж», 2005. – 380 с.

58. Вдовцова С. А. Забезпечення мовної і мовленнєвої компетенції фахівця у системі професійно-технічної освіти / Вдовцова Світлана Анатоліївна // Українська мова і література в середніх школах, ліцеях, гімназіях. – 2003. – № 5. – С. 131–134.

59. Вдовцова С. А. Опрацювання науково-технічної термінології на основі текстового мовного матеріалу / Вдовцова Світлана Анатоліївна // Модернізація змісту, форм і методів шкільної мовної освіти : збірник матеріалів Всеукраїнського науково-методичного семінару. – Рівне, 2002. – С. 88–90.

60. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і головний ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

61. Веніг Н. М. Формування мовленнєвої компетенції старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання (українська мова)” / Н. М. Веніг. – К., 2001. – 16 с.

62. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. язык, 1980. – 320 с.

63. Виноградов В. В. Русская речь, ее изучение и вопросы речевой культуры / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1961. – № 4. – С. 16–21.

64. Винокур Г. О. Культура языка / Винокур Г.О. // Основы культуры речи. Хрестоматия / составил Л. И. Скворцов. – М., 1984. – С. 163–173.

65. Винокур Г. О. Культура языка / Григорий Осипович Винокур. – Вып. 2. – М., 1929. – 278 с.

66. Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. – К. : Радянська школа, 1982. – 208 с.

67. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398 с.

68. Вооглайд Ю. Как систематизировать методы образования взрослых / Юло Вооглайд // Методы в деле повышения квалификации : сб. науч. тр. – Таллинн : Валгус, 1986. – Т. 2. – С. 283–287.

69. Выготский Л. С. Проблемы обучения и умственного развития в школьном возрасте / Л. С. Выготский // Избранные психологические исследования. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. – С. 27–34.

70. Вятютнев М. Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах / М. Н. Вятютнев // Русский язык за рубежом. – 1977. – № 6. – С. 38–45.

71. Гез Н. И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н. И. Гез // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 2. – С. 17–24.

72. Глузман А. В. Университетское педобразование: опыт системного исследования : монография / Александр Владимирович Глузман. – Ин-т педагогики и психологии проф. образования АПН Украины. – К. : Видавничий центр "Просвіта", 1996. – 312 с.

73. Глущик С. В. Сучасні ділові папери : навч. посіб. для вищ. та серед. спец. навч. закл. / С. В. Глущик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – 4-те вид., переробл. і допов. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 400 с.

74. Головата Л. Мовний курс на нефілологічних факультетах / Л. Головата // Дивослово. – 1995. – № 7. – С. 24–28.

75. Головата Л. М. Професійна спрямованість курсу української мови на неспеціальних факультетах / Л. М. Головата // Українознавство у технічному вузі : методологія, методика, перспективи : тези доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції. – К. : УДУХТ. – 1994. – С. 184–185.

76. Головата Л. М. Професійне спрямування навчально-тренувальних вправ з мови на нефілологічних факультетах / Л. М. Головата // Проблеми української науково-технічної термінології : тези доповідей четвертої міжнародної наукової конференції. – Львів : Вид-во Державного ун-ту «Львівська політехніка», 1996. – С. 135.

77. Головин Б. Н. Как говорить правильно. Заметки о культуре русской речи / Борис Николаевич Головин. – М. : Высшая школа, 1988. – 160 с.

78. Голуб Н. Б. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення лексикології в школі / Н. Б. Голуб // Освіта Донбасу. – 2003. – № 1(96). – С. 18–21.

79. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія / Ніна Борисівна Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.

80. Голуб Н. Б. Система вправ з риторики для студентів педагогічних спеціальностей / Н. Б. Голуб // Дивослово. – 2007. – № 12. – С. 21–25.

81. Голуб Н. Б. Теоретико-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02. «Теорія та методика навчання (українська мова)» / Ніна Борисівна Голуб – К., 2009. – 36 с.

82. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / Семен Устимович Гончаренко. – Київ – Вінниця : ДОВ "Вінниця", 2008. – 278 с.

83. Гончаров С. М. Інтерактивні технології навчання в кредитно-модульній системі організації навчального процесу : навч.-метод. посібник / Станіслав Михайлович Гончаров. – Рівне : НУВГП, 2006. – 172 с.

84. Гороховська Т. В. Проблеми культури професійної мови працівників органів внутрішніх справ / Т. В. Гороховська // Проблеми культури професійної мови фахівця : теорія і практика : матеріали IV міжвузівської науково-методичної конференції. – Донецьк : ДІВС, 2004. – С. 36–41.

85. Гороховська Т. В. Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Тетяна Володимирівна Гороховська. – Хмельницький, 2007. – 20 с.

86. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / Олена Миколаївна Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.

87. Гохберг О. С. Проблема розробки та реалізації гнучких педагогічних технологій навчання у вузі / Ольга Сергіївна Гохберг. – К. : Академія, 1995. – 240 с.

88. Гумбольдт Вильгельм фон. Язык и философия культуры / Гумбольдт Вильгельм фон. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.

89. Давыдов В. В. Основы методологии, методики и технологии педагогического исследования : научно-методическое пособие / Василий Васильевич Давыдов. – М. : Академия ФСБ, 1997. – 227 с.

90. Дахин А. Н. Компетенция и компетентность: сколько их у российского школьника? / Александр Николаевич Дахин. – http://www.auditorium.ru/ documents/other/discuss/intro2.html.

91. Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI століття) // Освіта. – 1993. – Грудень. – № 44–46.

92. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / Ілона Миколаївна Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.

93. Дмитровський Є. М. Методика викладання української мови в середній школі : посіб. для вчителів-словесників середньої шк. / Євген Миколайович Дмитровський. – К. : Радянська школа, 1965. – 286 с.

94. Довженко І. В. Інтерактивні методи навчання україномовного спілкування у майбутній професійній діяльності фахівців сфери побуту / І. В. Довженко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 43. – С. 261–265.

95. Довженко І. В. Професійний діалог як засіб удосконалення культури спілкування майбутніх фахівців сфери побутового обслуговування / І. В. Довженко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 42. – С. 294–298.

96. Донченко Т. К. Як навчати школярів мовленнєвої діяльності / Тамара Кузьмівна Донченко. – К. : Молодь, 1998. – 301 с.

97. Донченко Т. Власне методичні принципи навчання української мови / Т. Донченко // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 2. – С. 2–4.

98. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови / Тамара Кузьмівна Донченко. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – 251 с.

99. Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення : навч. посіб. / Сергій Іванович Дорошенко. – 2-е вид., виправ. і доп. – Х. : ОВС, 2002. – 144 с.

100. Дроздова І. П. Формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України (на матеріалі курсу ділової української мови) : дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. / Дроздова Ірина Петрівна. – К., 2001. – 248 с.

101. Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посіб. / Петро Семенович Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.

102. Дядечко Л. Інноваційні методи навчання / Л. Дядечко // Дивослово. – 2005. – №4. – С. 39–42.

103. Ейгер Г. В. К построению типологии текстов // Лингвистика текста : матер. науч. конф. Ч. 1 : статьи / Г. В. Ейгер, В. Л. Юхт. – М. : 1974. – С. 103–110.

104. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

105. Єрмоленко С. Я. Культура української мови / С. Я. Єрмоленко // Мова, людина, суспільство. – К. : Наукова думка, 1977. – 237 с.

106. Єрмоленко С. Я. Навчально-виховна концепція вивчення української державної мови / С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28–33.

107. Жинкин Н. И. Исследование внутренней речи по методике центральных речевых помех / Н. И. Жинкин // Известия АПН РСФСР : Мышление и речь. – Вып. 113. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – С. 141–148.

108. Жинкин Н. И. Механизм речи / Николай Иванович Жинкин. – М., 1958. – 370 с.

109. Жинкин Н. И. Психологические основы развития мышления и речи / Н. И. Жинкин // Русский язык в школе. – 1985. – № 1. – С. 47–54.

110. Жинкин Н. И. Психологические основы развития речи / Н. И. Жинкин // В защиту живого слова. – М. : Просвещение, 1966. – С. 18–24.

111. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Николай Иванович Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 160 с.

112. Жовтобрюх М. А. Про один теоретичний аспект культури української мови // Мовознавство. – 1967. – № 3. – С. 56–59.

113. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Ростянников. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 104 с.

114. Жуков Ю. М. Методы диагностики и развития коммуникативной компетентности / Ю. М. Жуков // Общение и оптимизация совместной

деятельности / [под ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушека]. – М. : МГУ, 1987. – С. 64–74.

115. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / науковий ред. українського вид. д-р пед. наук, професор С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 237 с.

116. Занков Л. В. Избранные педагогические труды / Л. В. Занков. – М. : Новая школа, 1996. – 432 с.

117. Звегинцев В. А. О предмете и методах социолингвистики / В. А. Звегинцев // Изв. АН СССР. сер. лит. и яз. – 1976. – Т. 35, № 4. – С. 308–320.

118. Земская Е. А. Язык как деятельность : морфема, слово, речь / Елена Андреевна Земская. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 688 с. – (Studia philologica).

119. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / Ирина Алексеевна Зимняя // Дайджест. Школа-парк педагогічних ідей та технологій, 2003. – № 4. – С. 18–23.

120. Зимняя И. А. Лингвопсихология речевой деятельности / Ирина Алексеевна Зимняя. – М. : Московский психолого-социальный институт. – Воронеж : НПО МОДЭК, 2001. – 432с.

121. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебн. для вузов / Ирина Алексеевна Зимняя. – 2-е изд., доп., испр., перераб. – М. : Логос, 2000. – 384 с.

122. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / Ирина Алексеевна Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с.

123. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку / Ирина Алексеевна Зимняя. – М. : Рус. яз., 1989. – 219 с.

124. Зимняя И. А. Психология обучения письменной речи / И. А. Зимняя // Вопросы психологии. – 1986. – № 3. – С. 176–178.

125. Зимняя И. А. Речевая деятельность и речевое поведение в обучении иностранным языкам / И. А. Зимняя // Сб. науч. трудов МШИИЯ. – М., 1984. – № 242. – С. 3–10.

126. Зубков М. Г. Сучасне українське ділове мовлення : навч. посіб. для вищ. та серед. спец. навч. закл. / Микола Григорович Зубков. – Х. : Торсінг, 2001. – 384 с.

127. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов / Д. И. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – №4. – С. 54–60.

128. Ильяш М. И. Основы культуры речи / Михаил Иванович Ильяш. – К. – Одесса, 1984. – 188 с.

129. Инновационное обучение : стратегия и тактика / [под ред. В. Я. Лядиус]. – М., 1994. – 210 с.

130. Ительсон Е. И. Приемы и методы обучения / Е. И. Ительсон // Советская педагогика. – 1970. – № 2. – С. 7–9.

131. Ігри для дорослих : інтерактивні методи навчання / [упорядник Л. Галіцина]. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.

132. Intel. Навчання для майбутнього / Д. Кендау, Дж. Доерті, Дж. Йост. – К. : Видавнича група BHV, 2004. – 43, 68 ум. др. арк.

133. Інтерактивні технології навчання : теорія, практика, досвід: метод. посіб. / [авт.-уклад. О. І. Пометун, Л. В. Пироженко]. – К. : А.П.Н. – 136 с.

134. Караман С. О. Зміст і технологія навчання української мови в гімназії : дис. … доктора пед. наук : 13.00.02 / Караман Станіслав Олександрович. – К., 2000. – 425 с.

135. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти / Станіслав Олександрович Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.

136. Караман С. О. Роль навчально-методичного забезпечення в умовах кредитно-модульної системи навчання студентів-філологів / С. О. Караман,

О. В. Караман // Професійна підготовка вчителів в умовах упровадження кредитно-модульної системи : матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції / [редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, О. В. Караман та ін.]. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2007. – (206 с.). – С. 26 – 28.

137. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – 3-е изд. стереотип. – М.: Эдитириал УРСС, 2003. – 218 с.

138. Кацавець Г. М. Мова ділових паперів : підручник для студ. вищих навч. закл. / Г. М. Кацавець, Л. М. Паламар. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Алерта, 2005. – 327с.

139. Кириллова Т. Л. Видеотекст в обучении аудированию / Т. Л. Кириллова // Текст-2000 : теория и практика. Междисциплинарные подходы : матер. Всероссийской науч. конф. – Ч. II. – Ижевск : УдГУ, 2001. – С. 27–29.

140. Китайгородская Г. А. Система коммуникативных упражнений. Интенсивное обучение иностранным языкам в высшей школе / Г. А. Китайгородская ; [под. ред. Г. А. Китайгородской]. – М. : Изд-во Мос. ун-та, 1987. – 157 с.

141. Клинберг Л. Проблемы теории обучения / Л. Клинберг ; [пер. с нем.]. – М. : Педагогика, 1984, – 256 с.

142. Князян М. О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов: теорія і практика : монографія / Маріанна Олексіївна Князян. – Ізмаїл : Сміл, 2006. – 242 с.

143. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / [під. заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.

144. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 20 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.

145. Копіца Є. П. Походження і розвиток терміносистеми української мови / Копіца Євгенія Петрівна // Наука і освіта. – 2004. – №.2. – С. 122–127.

146. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / Эухенио Косериу ; [пер. с исп.] // Новое в лингвистике. – Вып. III. – М. : Изд-во иностранной лит-ры, 1963. – С. 143–343.

147. Кострица Наталія Миколаївна. Формування українського професійного мовлення у студентів вищих навчальних закладів економічної освіти України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Кострица Наталія Миколаївна. – К., 2002. – 234 с.

148. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силович Костюк ; [за ред. Л. М. Проколієнко]. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.

149. Костюк Г. С. Навчання і розвиток особистості / Григорій Силович Костюк. – К. : Радянська школа, 1968. – 45 с.

150. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. для студ. філол. спец. вищ. закладів освіти / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.

151. Кравець Л. В. Стилістика української мови : практикум : навч. посіб. / Лариса Вікторівна Кравець ; [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2004. – 199 с.

152. Краткий словарь по философии / [под общ. ред. И. В. Блауберга, И. К. Пантина]. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1982. – 431 с.

153. Криськів М. Й. Підвищення мовленнєвої компетентності майбутніх юристів як дидактична проблема / М. Й. Криськів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : педагогіка. – Тернопіль, 2006. – № 8. – С. 102–106.

154. Криськів М. Й. Удосконалення мовної культури студентів І курсу нефілологічних факультетів на заняттях з української мови / М. Й. Криськів // Гуманітарна освіта й проблеми виховання молоді : матеріали і методичні рекомендації Всеукраїнської науково-практичної конференції 14 – 15 березня 1995 року. – Херсон, 1995. – Вип. ІІ. – С. 118–119.

155. Куликова З. М. Сучасні інноваційні технології у системі підготовки спеціаліста у Запорізькому державному університеті / З. М. Куликова, Т. М. Пересипкіна // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти. – Вип. 34. – 2003. – С. 200–207.

156. Ладыженская Т. А. Живое слово : устная речь как средство и предмет обучения / Таисия Алексеевна Ладыженская. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.

157. Ладыженская Т. А. Система упражнений по развитию связной речи / Т. А. Ладыженская // Совершенствование методов обучения русскому языку : пособие для учителей. – М. : Просвещение, 1981. – С. 43–56.

158. Леонтьев А. А. Основы теории речевой деятельности / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Наука, 1974. – 368 с.

159. Леонтьев А. А. Психологические единицы и порождение речевого высказывания: язык, речь и речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.

160. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Просвещение, 1981. – 234 с.

161. Лернер И. Я. Проблема методов обучения и пути ее исследования / И. Я. Лернер // Вопросы методов педагогических исследований. – М. : НИИ Общей педагогики АПН СССР, 1973. – С. 21–34.

162. Лещенко Г. Комунікативна україномовна компетенція школярів у контексті сучасної мовної освіти / Г. Лещенко // Дивослово. – 2003. – № 7. – С. 2–5.

163. Лингвистический энциклопедический словарь / [авт.-сост. Скворцов Л. И.]. – М.: Энциклопедия, 1992. – 496 с.

164. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

165. Лучкіна Л. Мовна й мовленнєва підготовка майбутніх учителів технічних дисциплін в світлі теорії мовленнєвої діяльності / Л. Лучкіна // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 112–116.

166. Лучкіна Л. В. Формування мовленнєвої культури майбутніх учителів загальнотехнічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Любов Василівна Лучкіна. – К., 2000. – 232 с.

167. Любашенко О. В. Лінгводидактичні стратегії : проектування процесу навчання української мови у вищій школі : монографія / Олеся Вадимівна Любашенко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект – Поліграф»», 2007. – 296 с.

168. Львов М. Р. Основы теории речи : [учеб. пос. для студ. высш. педагогич. учеб. заведений] / Михаил Ростиславович Львов. – М. : Академия, 2000. – 248 с.

169. Малафіїк І. В. Системний підхід у теорії і практиці навчання / Іван Васильович Малафіїк. – Рівне : Ред.-видав. відділ Рівненського держ. гуманітар. університету, 2004. – 437 с.

170. Марун М. Є. Формування умінь і навичок ділового мовлення в учнів 5-9 класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Микола Євдокимович Марун. – К., 1999. – 208 с.

171. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Гарольд Маслоу ; [пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухина]. – 3-е изд. – СПб : Питер, 2003. – 351 с.

172. Маслоу А. Самоактуализация личности и образования / Абрахам Гарольд Маслоу ; [пер. с анг]. Серия : психопедагогика и методология науки. – Вып. 4. – К. – Донецк : Ин-т психологии АПН Украины, 1994. – 52 с.

173. Маслыко Е. А. Моделирование речевых ситуаций как фактор интенсификации обучения иноязычному общению / Е. А. Маслыко // Интенсивное обучение иностранным языкам в высшей школе ; [под. ред. Г. А. Китайгородской]. – М.: Изд-во Мос. ун-та, 1987. – 157 с.

174. Матюшкин А. М. Психология мышления и проблемное обучение / А. М. Матюшкин // Педагогическое самообразование. – 1978. – № 1. – С. 38–46.

175. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения / Мирза Исмаилович Махмутов. – М. : Педагогика, 1977. – 240 с.

176. Махмутов М. И. Проблемное обучение: основные вопросы теории / Мирза Исмаилович Махмутов. – М. : Педагогика, 1975. – 365 с.

177. Мацько Л. І. Культурологічний аспект викладання української мови / Л. І. Мацько // Українська мова у вищих навчальних закладах України : тематичний збірник наукових праць ; [укл. Л. М. Паламар, І. В. Коропенко]. – К. : ІСДО, 1993. – С.12–18.

178. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с. (Альма-матер).

179. Мацько Л. І. Про державний освітній стандарт з української мови для середньої школи / Л. І. Мацько // Дивослово. – 1996. – № 2. – С. 61–63.

180. Мацько Л. І. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

181. Мацько Л. І. Сучасні підходи до створення підручників з української мови: місце лінгвостилістики / Л. І. Мацько // Дивослово. – 1999. – № 8. – С. 39–41.

182. Мацько Л. І. Текст як об’єкт лінгводидактики в аспекті проблем мовної освіти / Л. І. Мацько // Вісник Черкаського університету. Серія : педагогічні науки. – Черкаси, 2004. – Вип. 54. – С. 10–14.

183. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Любов Іванівна Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені Н. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

184. Мацько Л. І. Українська мова у вищій школі України / Л. І. Мацько // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 24–26.

185. Машбиц Е. Н. Диалог в обучающей системе / Е. Н. Машбиц, В. В. Андриевская, Е. Ю. Комиссарова. – К. : Вища школа, 1989. – 184с.

186. Мельничайко В. Я. Аспекти лінгвістичного аналізу тексту / В. Я. Мельничайко // Дивослово. – 1999. – № 9. – С. 11–15.

187. Мельничайко В. Я. Лінгвістичні основи викладання української мови в школі / В. Я. Мельничайко // Мовознавство і школа / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 22–23.

188. Мельничайко В. Я. Удосконалення змісту та методів навчання української мови / В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Л. П. Рожило. – К. : Радянська школа, 1982. – 216 с.

189. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник. – Вид. 2-е, випр. і перероб. / [кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої]. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.

190. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. / С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін. ; [за заг. ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника].– К. : Вища школа, 2003. – 323 с.

191. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.; [за ред. М. І. Пентилюк]. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.

192. Михайловская Г. А. Лингводидактические основы формирования речевых умений в процессе обучения русскому языку : монография / Галина Александровна Михайловская. – К. : Изд. центр ОАО УКРНИИПСК, 1999. – 208 с.

193. Михайлюк В. О. Українська мова професійного спілкування : навчальний посібник / Валентина Олександрівна Михайлюк. – К. : ВД «Професіонал», 2005. – 496 с.

194. Михайлюк В. О. Формування культури ділового мовлення у студентів аграрного вузу (на матеріалі спеціальностей «Облік і аудит» та «Менеджмент організацій») : дис. … канд. пед. наук: 13.00.02. / Михайлюк Валентина Олександрівна. – К., 1999. – 221 с.

195. Мова в нашому житті // Мова і культура / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, П. Ю. Гриценко та ін.; відповід. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1986. – 184 с.

196. Момот В. М. Теорія і практика формування професійно зорієнтованого мовлення у студентів технічного профілю / В. М. Момот // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – №3. – С. 44–46.

197. Мотина Е. И. Язык и специальность : лингвометодические основы обучения русскому языку студентов-нефилологов / Е. И. Мотина. – 2-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1988. – 176 с.

198. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 2. – С. 5–27.

199. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (Проект) // Науково-освітній потенціал нації : погляд у XXI століття / [В. М. Литвин (кер.), В. П. Андрущенко, С. О. Довгий та ін.]. – К. : Навчальна книга, 2003, – 943 с. – (книга 3. Модернізація освіти).

200. Новий тлумачний словник української мови [в 4-х томах] / укладачі : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Т. 2. – К. : Аконіт, 1999. – 912 с.

201. Новий тлумачний словник української мови [в 4-х томах] / укладачі : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Т. 4. – К.: Аконіт, 1999. – 941 с.

202. Новые педагогические и информационные технологи в системе образования : учеб. пособ. для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров ; [под. ред. Е. С. Полат]. – М. : Изд. центр «Академия», 2000. – 272 с.

203. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – С. 6–16.

204. Оконь В. Введение в общую дидактику / Винценты Оконь ; [пер. с польск. Л. Г. Кашкуревича, И. Г. Горина]. – М. : Высшая школа, 1990. – 382 с.

205. Онищук В. О. Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і умінь / В. О. Онищук // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 3. – С. 48–53.

206. Онкович Г. В. Теоретичні основи використання засобів масової інформації у навчанні української мови студентів-нефілологів : дис. … доктора. пед. наук. 13.00.02. / Онкович Ганна Володимирівна. – К, 1995. – 303 с.

207. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. / [А. М. Алексюк, А. А. Аюрзанайн, П. І. Підкасистий та ін.]. – К. : ІСДО, 1999. – 335 с.

208. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / [Пєхота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. та ін.] ; за ред. О. М. Пєхоти. – К. : А.С.К., 2003. – 255 с.

209. Основы конструктивного общения : хрестоматия / [сост. Т. П. Григорьева, Т. Г. Усольцева]. – М., 1997. – 216 с.

210. Паламар Л. М. Проблема функціонування української мови у вузі в період національного відродження / Л. М. Паламар // Українська мова у вищих навчальних закладах України : тематичний збірник наукових праць / укл. : Л. М. Паламар, І. В. Коропенко. – К. : ІСДО, 1993. – С. 3–11.

211. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості : дис. … доктора пед. наук : 13.00.02 / Паламар Лариса Максимівна. – К., 1997. – 468 с.

212. Паламар Л. М. Функціонально-комунікативні основи навчання української мови нефілологів / Л. М. Паламар // Викладання українознавчих дисциплін в економічних і технічних вузах : тези доповідей республіканської науково-методичної конференції (Тернопіль, 12-14 вересня 1991 р.). – Тернопіль : редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – С. 87–89.

213. Паламарчук В. Ф. Концептуальні основи навчальних закладів нового типу / В. Ф. Паламарчук, Б. Г. Чижевський // Рідна школа. – 1993. – № 2. – С. 47–49.

214. Палихата Е. Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів старшої школи / Елеонора Ярославівна Палихата. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – 271 с.

215. Пасинок В. Г. Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема : монографія / Валентина Григорівна Пасинок. – Харків : Основа, 1999. – 154 с.

216. Пасинок В. Г. Теоретичні основи мовленнєвої підготовки вчителя / Валентина Григорівна Пасинок. – Харків : ІМІС, 2001. – 268 с.

217. Педагогика : большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. – Мн. : "Соврем. слово", 2005. – 720 с.

218. Педагогика : учеб. пос. для студ. пед. вузов и колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 638 с.

219. Педагогика : учебное пособ. / [Бабанский Ю. К., Ильина Т. А., Сорокин Н. А. и др.] ; под. ред. Ю. К. Бабанского. – [2-е изд.] – М. : Просвещение, 1988. – 608 с.

220. Педагогічна майстерність : підруч. / [Зязюн И. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Вища школа, 2004. – 422 с.

221. Пентилюк М. І. Виховуємо чуття мови (дещо про засоби милозвучності) / М. І. Пентилюк // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 2. – С. 5–8.

222. Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості в навчанні рідної мови / М. І. Пентилюк // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С. 8–10.

223. Пентилюк М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.

224. Пионова Р. С. Педагогика высшей школы : учеб. пос. / Ревмира Сергеевна Пионова. – Мн. : Высш. шк., 2005. – 303 с.

225. Плиско К. М. Лінгводидактичні основи організації навчання української мови в загальноосвітній школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання (українська мова)” / К. М. Плиско. – К., 1997. – 51 с.

226. Плиско К. М. Лінгводидактичні основи організації навчання української мови в загальноосвітній школі : дис. … доктора пед. наук : 13.00.02 / Плиско Катерина Миколаївна. – Х., 1997. – 381 с.

227. Плиско К. М. Організація навчання синтаксису в середній школі / Катерина Миколаївна Плиско. – К. : Радянська школа, 1990. – 135 с.

228. Плиско К. М. Принципи, форми і методи навчання української мови / Катерина Миколаївна Плиско. – Харків : Основа, 1995. – 240 с.

229. Плиско К. М. Теорія і методика навчання української мови в середній школі / Катерина Миколаївна Плиско. – Х. : ХДПУ, 2001. – 115 с.

230. Плющ М. Я. Вивчення української мови як першої іноземної у вищих навчальних закладах Російської Федерації. / М. Я. Плющ, Л. М. Марчило // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8 : Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Випуск 3 : зб. наукових праць ; [за ред. академіка Л. І. Мацько]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – (259 с.). – С. 153–157.

231. Подмазин С. И. Личностно-ориентированное образование : социально-философское исследование. / Сергей Иванович Подмазин. – Запорожье : Просвіта, 2004. – 246 с.

232. Подмазін С. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління освітніми системами / С. І. Подмазін // Освіта і управління. – 1997. – №1. – С. 40–48.

233. Полат Е. С. Интернет на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 2. – С. 14–19.

234. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 р. № 65 : (Із змін., внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів від 23.04.99 р. № 677 і

від 13.08.99 р. № 1482). // Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні / Укл. В. Г. Небабін. – Т. 11. – К., 2002. – С. 253–254.

235. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти / Олена Іванівна Пометун // Рідна школа. – 2005. – № 1 (900). – С. 65–69.

236. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К. І. С., 2004. – С. 16–26.

237. Про вищу освіту : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-III // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2002. – № 1. – С. 9–51.

238. Про загальну середню освіту : Закон України за станом на 28 серпня 2006 р. // Освіта України : Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 32 с. – (Сер. «Закони України»).

239. Про культуру української мови : матеріали республіканської наукової конференції (11-15 лютого 1963 р.) / І. Білодід (відповідальний редактор) та ін. – К. : Наукова думка, 1964. – 280 с.

240. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. // Офіційний вісник. – 2002. – № 16. – 860 с.

241. Про освіту : Закон України // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – 58 с.

242. Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні: Указ Президента України від 12.09.1995 р. № 832/95 // Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні / Укл. В. Г. Небабін. – Т. 1. – К., 1998. – С. 109–116.

243. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Тетяна Вадимівна Радзієвська ; відп. ред. М. М. Пещак. – [2-е вид.. стереотипне]. – К., 1998. – 194 с.

244. Родигіна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання / Ірина Вікторівна Родигіна. – Х. : Основа, 2006. – 96 с.

245. Рожило Л. П. Метод спостереження на уроках мови / Л. П. Рожило, О. М. Шпортенко // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 2. – С. 58–64.

246. Романов А. А. Роль коммуникативных стратегий в обучении диалогу / А. А. Романов // Лингвистика и преподавание языка : тезисы Всесоюз. семинара-совещания. – Кострома, 1989. – С. 130–131.

247. Романова Л. Я. Формування професійного функціонального мовлення учнів ліцею при вивченні економічних дисциплін : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Лідія Яківна Романова. – К., 2000. – 222 с.

248. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 720 с.

249. Рукас Т. Про зміст курсу «Ділова українська мова» / Т. Рукас // Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 54–56.

250. Русановский В. М. Культура и язык / В. М. Русановский // Современные славянские культуры: развитие, взаимодействие, международный контекст. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 315–319.

251. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К. І. С., 2004. – С. 34–47.

252. Селевко Г. В. Современные образовательные технологи : учеб. пос. для пед. вузов и ин-тов повышения квалификации / Герман Константинович Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 256 с.

253. Семиченко В. А. Використання психології в навчально-виховному процесі вищої школи / В. А. Семиченко // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С 40–41.

254. Сергеев И. С. Как организовать проектную деятельность учащихся : практическое пособие для работников общеобразовательных учреждений / Иван Сергеевич Сергеев. – М. : Аркти, 2004. – 80 с.

255. Симоненко В. Д. Современные педагогические технологи : учеб. пос. / В. Д. Симоненко, Н. В. Фомин. – Брянск : БГПУ, 2001. – 395 с.

256. Симоненко Т. В. Теорія і практика формування мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : монографія / Тетяна Володимирівна Симоненко. – Черкаси : Вид. Вовчок О. Ю., 2006. – 328 с.

257. Симоненко Т. В. Самостійна робота та її роль у процесі розвитку комунікативної (лінгвістичної) компетенції студентів-філологів / Т. В. Симоненко // Педагогічні науки : Вісник Черкаського університету. – Вип. 54. – Черкаси, 2004. – С. 129–135.

258. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя / Іван Омелянович Синиця. – К. : Радянська школа, 1981. – 318 с.

259. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник / Світлана Олександрівна Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 151 с.

260. Ситуаційна методика навчання : теорія і практика / упор. О. Сидоренко, В.Чуба. – К. : Центр інновацій та розвитку, 2001. – 256 с.

261. Скаткин М. Н. Психология общения / Михаил Николаевич Скаткин. – М. : МПСИ, 1976. – 304 с.

262. Скнарь О. Модернизація форм і методів навчання студентів у контексті кредитно-модульної системи / О. Скнарь // Вища школа. – 2006. – № 3. – С. 33–45.

263. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови : посібник для вчителя / Леонід Віталійович Скуратівський. – К. : Радянська школа, 1987. – 145 с.

264. Сологуб Л. «Текст» і «дискурс» : до проблеми співвідношення центральних понять сучасної лінгвістики / Л. Сологуб // Актуальні проблеми металінгвістики : наук. зб. – Ч. І. – Черкаси : ЧДУ, 2001. – С. 113–116.

265. Сорокин Ю. А. Теория и прикладные проблемы речевого общения / Ю. А. Сорокин, Е. Ф.Тарасов, А. М. Шахнарович. – М. : Наука, 1979. – 327 с.

266. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Соссюр ; [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основа, 1998. – 324 с.

267. Стативка В. И. Обучение диалогической речи на уроках русского языка / В. И. Стативка // Рус. яз. в шк.– 2002. – № 6. – С.17–21.

268. Степаненко М. Реформування освіти і деякі нові підходи до вивчення української мови в школі / М. Степаненко, Н. Степаненко // Дивослово. – 1999. – № 9. – С. 41–42.

269. Сурмін Ю. П. Метод аналізу ситуацій (case study) та його навчальні можливості / Юрій Петрович Сурмін // Глобалізація й Болонський процес : проблеми і технології: моногр. – К. : МАУП, 2005. – С. 173–199.

270. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень ; [уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк.] – К. : Довіра, 2006. – 789 с. – (Словники України).

271. Текст как объект комплексного анализа в вузе / [под ред. И. В. Арнольд]. – Л. : ЛГПИ, 1984. – 160 с.

272. Тихонов В. П. Формирование профессиональных компетенций / В. П. Тихонов // Высшее образование в России. – 2004. – № 10 – С. 63–68.

273. Тищенко О. Модель курсу «Мова професійного спілкування (психолінгвістичний аспект)» / О.Тищенко // Дивослово. – 2003. – № 9. – С.56–59.

274. Тищенко О. М. Україномовна компетентність вчителів як теоретико-методична проблема / Оксана Миколаївна Тищенко // Розвиток україномовної компетентності педагогічних працівників у системі післядипломної освіти: теорія, практика : наук. – метод. посіб. / за наук. ред. В. І. Пуцова, М. І. Скрипник. – К. : Геопринт, 2008. – С. 8–21.

275. Тоцька Н. Л. Формування професійно зумовленого мовлення студентів технічного ВНЗ (з технологічних спеціальностей легкої промисловості) : дис. … кандидата пед. наук. 13.00.02. / Тоцька Наталія Леонідівна. – К, 2001. – 215 с.

276. Тоцька Н. Методика роботи викладачів вищого технічного навчального закладу над українським професійним мовленням студентів / Н. Тоцька // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 62–65.

277. Трубачева С. Е. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі / С. Е. Трубачева // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К. І. С., 2004. – С. 53–59.

278. Українська мова (за професійним спрямуванням) : програма для вищих навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації / укл. Неволіна О. В., Тригубова Т. М., Колеснікова О. Ф. – К. : Міністерство освіти України ; Науково-методичний центр вищої освіти, 2002. – 13 с.

279. Український педагогічний словник / [авт.-уклад. Семен Устимович Гончаренко]. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

280. Учебный материал и учебные ситуации : психологические аспекты / [под ред. Г. С. Костюка, Г. А. Балла]. – К. : Рад. школа, 1986. – 143 с.

281. Федотюк Т. І. Психологічні особливості становлення емпатії як елементу комунікативної здатності практичного психолога : автореф. дис. … на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук : 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія» / Т. І. Федотюк. – К. : 1997. – 23 с.

282. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

283. Фурман А. Модульно-розвивальне навчання: передумови, новації, впровадження / А. Фурман, О. Гуменюк // Освіта й управління. – 1997. – № 4. – С. 94–124.

284. Химинець В. В. Інноваційна освітня діяльність / Василь Васильович Химинець. – Ужгород : ЗІППО, 2007. – 364 с.

285. Хом’як І. Навчання орфографії в умовах інтерферуючих впливів / І. Хом’як // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 52–56.

286. Хомский Н. Логические основы лингвистической теории / Н. Хомский // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1965. – Вып. 4. – С. 465–574.

287. Хомский Н. Язык и мышление / Наом Аврам Хомский. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 122 с.

288. Хуторской А. В. Методика личностно ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: пос. для учителя / Андрей Васильевич Хуторской. – М. : Изд-во Владос-Пресс, 2005. – 383 с.

289. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів / Євгенія Давидівна Чак. – К. : Рад. школа, 1984. – 185 с.

290. Чемерис І. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності й компетенції / І. Чемерес // Вища освіта України. – 2006. – №2. – С. 84–87.

291. Чорненький Я. Я. Українська мова (за професійним спрямуванням). Ділова українська мова / Теорія. Практика. Самостійна робота : навчальний посібник. / Ярослав Ярославович Чорненький. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 304 с.

292. Шевчук С. В., Лобода Т. М. Практикум з української мови. Модульний курс : навч. посібник. / С. В. Шевчук, Т. М. Лобода. – К. : Алерта, 2009. – 297 с.

293. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення : навч. посібник / Світлана Володимирівна Шевчук. – К. : Літера, 2000. – 480 с.

294. Шелехова Г. Використання комп’ютерних технологій на уроках української мови / Г. Шелехова // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 8. – С. 4–8.

295. Шелехова Г. Комп’ютерні технології в навчанні мови / Г. Шелехова, А. Манако, Я. Остаф // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 33–35.

296. Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення частин мови / Михайло Михайлович Шкільник. – К. : Радянська школа, 1986. – 136 с.

297. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енцикл. словник для фахівців з теор. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки. / Штерн Ірен Борисівна – К. : «АртЕк», 1998. – 336 с.

298. Штофф В. А. Введение в методологию научного познания : учеб. пос. / Виктор Александрович Штофф. – Л. : ЛГУ, 1972. – 191 с.

299. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : монографія / Наталія Петрівна Шумарова. – К. : Київський державний лінгвістичний університет, 2000. – 283 с.

300. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

301. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 24–32.

302. Якименко Н. Урок мови з використанням комп'ютерних програм / Н. Якименко, К. Рибалко // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 49–51.

303. Якубинский Л. П. Язык и его функционирование : Избранные работы / Лев Петрович Якубинский ; [отв. ред. А. А. Леонтьев]. – М. : Наука, 1986. – 205 с.

304. Якушкина Л. Д. Личностно-дифференцированный подход / Л. Д. Якушкина // Высшее образование в России. – 2006. – № 12. – С. 131–132.

305. Януш Я. Українська мова в економічному вузі / Я. Януш // Дивослово. – 1999. – № 2. – С. 9–14.

306. Hymes D. Sociolinguistics and ethnography of Speaking Social anthropology and language. – London, 1971. – 318 p.

307. Postlehwait S. N. Time for Microcourses? // The library College Journal. – 1969. – Vol. 2. – Nr. 2. – P. 12.

Додаток А

Контрольно-тестова робота (модуль 1)

Варіант 1

1. Стилі сучасної української мови та їх ознаки.

2. Напишіть документ, у якому йдеться про те, чому Ви не були присутні на заняттях упродовж двох тижнів.

3. Вставте потрібні літери в слова іншомовного походження

Інтерв…ю, транс…європейський, консорц…ум, ал…янс, мон…тор…нг, кас…а, мадон…а, Ч…каго, кон…юнктура, л…з…нг

4. Поясніть відмінність у значенні слів та складіть з ними словосполучення:

особисті – особові; корисливі – корисні; вакації – ваканції.

Тестові завдання:

5. Установіть відповідність між фразеологізмами та їх значеннями:

А. Без шеляга за душею	1) ледарювати
Б. Собак ганяти	2) перемагати
В. Брати гору	3) зовсім без грошей
Г. Нагріти руки	4) зігрітися
	5) нажитися

6. До якої підгрупи слов'янської групи належить українська мова?

а) південнослов'янська; б) східнослов'янська; в) західнослов'янська.

7. Які мови складають східнослов'янську групу?

а) українська, білоруська, російська; б) польська, чеська, словацька; в) болгарська, македонська, сербська, хорватська.

8. Нормативність, багатий лексичний фонд, розгалужена система стилів, багатофункціональність (використання у всіх сферах комунікації), наявність усної і писемної форм – це найважливіші ознаки мови:

а) народної; б) літературної; в) писемної.

9. Які норми порушено в реченні: Ми запланували проведення слідуючих мироприємств.

а) граматичні; б) лексичні; в) орфографічні.

10. Якому стилю української літературної мови властиве авторське "ми"?

а) розмовному; б) науковому; в) офіційно-діловому.

11. На правильному доборі слів і словосполучень базується:

а) ясність викладу; б) логічна послідовність; в) вибір слова.

12. У текстах ділових документів переважає:

а) простий присудок; б) іменний складений присудок.

Контрольно-тестова робота (модуль 2)

Варіант 1

1. Напишіть розписку.

2. Провідміняйте числівник 859.

3. Поставте в кличному відмінку:

шановний студент, лікар Авдієвський, добродій Сидір, Володимир Степанович, Азалія Андріївна, Лука Хомич, пан добродій

4. Утворіть чоловічі - жіночі імена по батькові від поданих імен

Лука, Анатолій, Володимир, Олег, Василь, Геннадій, Юрій, Ернест.

5. Сполука приголосних [дз] у слові задзижчати вимовляється як:

а) два звуки; б) один звук.

6. Сполука приголосних [дз] у слові підзабути вимовляється як:

а) два звуки; б) один звук.

7. Орфографічні норми не порушено:

а) Великий Віз, Чумацький Шлях; б) проспект Перемоги, вулиця Ярославів Вал; в) Південно-західна залізниця, Уолл стрит.

8. Яке правильне закінчення імені та по батькові у родовому відмінку?

а) Марії Петрівни; б) Марії Петрівної; в) Марії Петрівной.

9. Граматичні норми порушено:

а) азоту, ансамблю, інституту; б) квасу, фунту, парку; в) ясена, стола, очерета.

10. Як правильно:

а) звільнити С. Хвальницьку від обов’язків бухгалтера; б) звільнити С. Хвальницьку від обов’язків бухгалтерки; в) звільнити С. Хвальницьку від обов’язків бухгалтерші.

11. Яке основне значення має прийменник "проти"?

а) "порівнюючи з чимось"; б) "всупереч чомусь"; в) "незважаючи на те, що".

Контрольно-тестова робота (модуль 3)

Варіант 1

1. Який вид зв’язку у словосполученнях називається керуванням? Види керування.

2. Назвіть типи мовлення і дайте коротку їх характеристику.

3. Складіть 2 – 3 бібліографії будь-яких Ваших фахових підручників.

4. Помилки в керуванні виникають, коли стійке словосполучення руйнується. Виберіть правильну відповідь:

а) кожного взяло за самолюбство; б) кожного взяло за живе; в) кожного взяло за професійну гордість.

5. Якої форми вимагають від присудка підмети зі словами більшість, меншість, ряд, частина, багато, кілька?

а) однини; б) множини; в) однини і множини.

6. Доречне мовлення:

а) відповідає темі висловлювання, його логічному змісту, емоційному забарвленню; б) передбачає вживання слів і словосполучень у метафоричному значенні; в) досягається завдяки самостійності мислення мовця.

7. При послідовному зв’язку речень:

а) "даним" наступного речення стає "нове" попереднього; б) "дане" залишається одним і тим самим.

8. Тип промови, який характеризується святковістю, урочистістю і є своєрідним підсумком періоду діяльності називають:

а) діловою промовою; б) ювілейною; в) мітинговою.

9. Тези доповіді мають основне призначення:

а) викласти принципові положення; б) висловити власну думку і позицію; в) прокоментувати цитати.

10. Який фактор діє при підсиленні й підвищенні голосу мітингового промовця:

а) часовий; б) руховий; в) просторовий.

Контрольно-тестова робота (модуль 1)

Варіант 2

1. Функції мови в житті суспільства.
2. Напишіть резюме.
3. Вставте потрібні літери в слова іншомовного походження.

Д…лер, аж…о, холд…нг, ан…ульований, поз…ц…я, субс…д…я, гол…антський, Тол…ят…і, ад…ютант, порт…єра.

4. Замініть іншомовні терміни українськими.

Комівояжер, менеджер, дистриб'ютор, фінанси, кур'єр, агент, дефіцит, інспекція.

Тестові завдання

5. Установіть відповідність між фразеологізмами та їх значеннями:

А. Взяти за душу	1) подобатись;
Б До душі припадати	2) лякати;
В Перетирати кісточки	3) зворушити
Г Березової каші дати	4) покарати
	5) судити

6. Мова виникає, розвивається, живе і функціонує в:

а) народі; б) суспільстві; в) нації.

7. До якої мовної родини належить українська мова?

а) угро-фінської; б) індоєвропейської; в) семітської.

8. Хто з українських письменників є зачинателем нової літературної мови?

а) І. Котляревський; б) Т. Шевченко; в) П. Куліш.

9. Норма, що регулює правильну вимову звуків, звукосполучень та слів називається:

а) акцентуаційною; б) орфоепічною; в) орфографічною.

10. Норма, що вказує на правильне наголошування українських слів, називається:

а) акцентуаційною; б) орфоепічною; в) орфографічною.

11. Що не є різновидом наукового стилю?

а) власне науковий; б) науково-навчальний; в) науково-популярний; г) епістолярний.

12. У чому полягає специфіка мови художнього стилю?

а) побудові художнього образу; б) індивідуальності мови письменника; в) композиції твору.

13. Основною одиницею документа, що оформлюється за певними правилами з використанням відповідних реквізитів, є:

а) речення; б) текст; в) слово.

14. Логічна послідовність викладу досягається також за рахунок чіткого:

а) членування тексту документа; б) вияву протиставлення; в) вияву мети.

15. Український відповідник до іншомовного слова апелювати – це:

а) звертатися; б) скаржитися; в) жалітися.

16. Одиниця історично сформованої термінологічної системи, що визначає поняття та його місце в системі інших понять, виражається словом або словосполученням, називається:

17. а) терміном; б) термінологією; в) лексикологією.

18. При виборі між книжним і розмовним словом перевага надається книжним словам, бо вони є:

а) однозначні; б) багатозначні; в) емоційні.

19. Поставте наголоси в усіх термінах:

- а) собівартість, фоліо, акція, експерт;

  б) кредит, факторинг, ультимо, холдинг;

  в) кредит, фактура, форфейтинг, консалтинг;

г) валовий, маржа, квартал, агент.

- а) фактор, девіза, тендер, виторг;

б) пеня, показник, транша, застава;

в) цесія, франко, обіг, продаж;

г) аваль, каталог, бухгалтери, чартер.

20. Знайти синоніми до поданого слова:

Директива: а) заклик, прокламація, апеляція, звернення; б) заява, маніфест, декларація, повідомлення; в) довідка, посвідка, посвідчення, свідоцтво; г) настанова, циркуляр, інструкція, припис.

Контрольно-тестова робота (модуль 2)

Варіант 2

1. Напишіть характеристику.

2. Провідміняйте числівник 768.

3. Поставте в кличному відмінку:

Вчитель Олександра, пан директор, друг, Юрій, Віра Іллівна, пані Юрченко, Євгенія Сидорівна, брокер Семен.

4. Утворіть чоловічі - жіночі імена по батькові від поданих імен.

Анатоль, Семен, Євген, Хома, Андрій, Ілля, Микола, Степан.

5. Виберіть правильний варіант:

а) севастопольський, тернопільський; б) севастопільський, тернопільський; в) севастопільський, тернопольський.

6. Визначте, у якому слові неправильно визначено наголошений склад:

1) катало'г 2) укра'їнський 3) агроно'мія 4) нелегки'й.

7. Орфографічні норми порушено:

а) дзеленькати, бриньчати; б) дереньчати, велетенський; в) льняний, скриньчина.

8. Яке правильне закінчення прізвища Зінкевич у давальному відмінку?

а) Івану Зінкевичу; б) Івану Зінкевич; в) Івану Зінкевичові.

9. Граматичні норми порушено:

а) за власним бажанням; б) тисяча дев’ятьсот перший; в) під високою черешньою.

10. Офіційними назвами посад, професій і звань служать іменники:

а) жіночого роду; б) спільного роду; в) чоловічого роду.

11. Українські прийменники з, за, на, через, у, для, щодо відповідають російському:

а) у; б) в; в) по.

Контрольно-тестова робота (модуль 3)

Варіант 2

1. У чому полягають труднощі керування у словосполученнях? Наведіть приклади.

2. Назвіть жанри і види публічних виступів.

3. Складіть 2-3 бібліографії будь-яких Ваших фахових підручників.

4. Виберіть правильний спосіб керування у словосполученнях:

а) опанувати (чому?); б) опанувати (чим?); в) опанувати (що?).

5. Синтаксичний зв’язок узгодження передбачає:

а) різні граматичні форми підмета і присудка; б) підпорядкованість присудка підмету; в) однаковий рід, число (при потребі відмінок).

6. Культуру мовлення людини визначає:

а) багатство словника й логічна стрункість висловленого;

б) наука, що вивчає нормативність мови й відповідність тим вимогам, що ставляться перед мовою в суспільстві;

в) досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності.

7. Опис:

а) дає точне або яскраве уявлення про предмет мовлення; б) образно змальовує пейзаж, портрет, інтер’єр; в) правильно оцінює предмет мовлення.

8. Мета публічного виступу:

а) викликати полеміку; б) подати інформацію, переконати чи створити певний настрій; в) передати слухачам добрий настрій.

9. Конспект – це короткий виклад лекції чи наукової праці, що містить:

а) рекомендації та зауваження; б) відповіді на поставлені питання; в) факти, положення та висновки.

10. Яку роль у мовленні промовця виконує інтонація?

а) логічної послідовності; б) смислово-розрізнювальну; в) особистісну.

Контрольно-тестова робота (модуль 1)

Варіант 3

1. Поняття мовної норми. Види норм.
2. Напишіть документ, у якому Ви доводите до відома керівництва про недотримання правил техніки безпеки працівниками Вашої фірми.
3. Вставте потрібні літери в слова іншомовного походження.

Ак…ред….т…в, вет…о, бон…ф…кац…я, аукц…он, фальс…ф…катор, Х…юстон, дос…є, брут…о, миш…як, …рендар.

4. До поданих слів доберіть синоніми.

Штраф, компанія, репутація, розпорядження, дефініція, спікер.

Тестові завдання

5. Установіть відповідність між фразеологізмами та їх значеннями:

А. Велике цабе	1) несвоєчасно;
Б. На всі сто	2) цілком;
В. Високо літати	3) посідати високе становище;
Г. У свинячий голос	4) поважна особа;
	5) даремно

6. Вищою формою загальнонародної національної мови є:

а) літературна мова; б) ділова мова; в) розмовна мова.

7. Чим відрізняється літературна національна мова від загальнонародної?

а) нормативністю; б) професійністю; в) лексикою.

8. Особливу роль у становленні нової української літературної мови відіграв поет, який своєю творчістю підніс її до загальнонародної, розкрив багатства її словника, створив її чітко внормовану систему – це:

а) Г. Квітка-Основ'яненко; б) І. Котляревський; в) Т. Шевченко.

9. Які норми порушено в реченні: Із цього правила не може бути виключень.

а) стилістичні; б) орфографічні; в) пунктуаційні.

10. Які з поданих словоформ не властиві для офіційно-ділового стилю (ОДС)? Вкажіть стиль (стилі), у якому їх можна використати.

Слухати справу, виїзна сесійка, за буквою закону, добросовісно, підприємщик, бути присутнім, у спокою, у межах повноважень, слово в слово, з дня підпису, позначечка.

11. Мовний стиль – це:

а) сукупність мовних засобів вираження, зумовлених змістом і метою висловлювання;

б) дохідливий, доступний виклад наукової інформації для нефахівця;

в) слова або словосполучення, що вживаються в певній галузі знань для точного позначення певного поняття;

г) складноскорочені слова, які утворюються з окремих частин або букв повнозначних слів.

12. Основними вимогами до документів є:

а) повноважність і достовірність;

б) повноважність, достовірність, несуперечливість щодо діючого законодавства, бездоганність щодо форми, відредагованість;

в) несуперечливість щодо законодавства і відредагованість.

13. Який порядок слів переважає у ділових документах:

а) прямий; б) непрямий; в) прямий і непрямий.

14. В одному тексті іншомовні і власне українські слова:

а) вживаються одночасно; б) не вживаються; в) перевага надається українському відповіднику.

15. Український відповідник до іншомовного слова прерогатива – це:

а) подолання; б) перевага; в) більшість.

16. Сукупність термінів з усіх галузей знань, а також назва розділу лексикології, що вивчає терміни певної мови, – це:

а) термінологія; б) лексикологія; в) термінологічна система.

17. Усі слова нашої мови, що вживаються у писемному мовленні, часто називаються:

а) книжними; б) офіційними; в) нейтральними.

18. Зазначити рядок, де є помилка в правописі запозичення:

- а) концесіонер, кросінг, мінус;

  б) дилер, монетарний, мораторій;

  в) акція, рекредитив, ринг;

  г) мінімум, євро, емісія.

- а) реліквія, опціонер, позиція;

  б) президент, репрезентація, циркуляр;

  в) бартер, фліппер, презентація;

  г) приватизація, харизма, цикл.

19. Знайти синоніми до поданого слова:

Договір: а) угода, контракт, домовленість, пакт; б) вимога, наполягання, наказ, запит; в) декрет, указ, норма, закон; г) промова, рапорт, звіт, реферат.

Контрольно-тестова робота (модуль 2)

Варіант 3

1. Назвіть ступені порівняння прикметників та способи їх творення.
2. Напишіть просту заяву.
3. Провідміняйте числівник 674.
4. Поставте в кличному відмінку

Василь Степанович, Ілона Євгенівна, пан Ернест, панна Інна, викладач Симоненко, друг Степанович.

5. Утворіть чоловічі і жіночі імена по батькові від поданих імен.

Інокентій, Олег, Марко, Руслан, Тимофій, Григорій, Ростислав, Олексій.

6. Як називається розділ мовознавства, який вивчає і встановлює систему загальноприйнятих правил літературної вимови відповідно до норм національної мови? Обґрунтуйте свою відповідь.

а) фонетика; б) фонологія; в) орфоепія.

7. Дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляються:

а) глухо; б) дзвінко; в) по-різному.

8. Орфографічні норми порушено:

а) давним-давно, на-гора; б) кінець-кінцем, малесенький; в) з кінця в кінець, день у день.

9. Як правильно?

а) Андрієвич; б) Андрійович; в) Андріївич.

10. У якій з наведених груп подано нормативні складені форми прикметників найвищого ступеня порівняння? Аргументуйте свою відповідь.

а) найбільш новий, найбільш розумний, найбільш швидкий; б) більш вдалий, більш веселий, більш приємний; в) найбільш дотепний, найбільш сильний, найбільш талановитий.

11. При порівнянні після прикметників вищого ступеня вживається прийменник:

а) від, за (легший за повітря); б) не вживається ніякий прийменник (сильніший брата); в) чим (дорожчий чим золото).

Контрольно-тестова робота (модуль 3)

Варіант 3

1. Назвіть види записів і коротко їх охарактеризуйте.
2. Види наукових дискусій.
3. Складіть 2-3 бібліографії будь-яких Ваших фахових підручників.

4. Виберіть правильний варіант відповіді у словосполученнях, зберігаючи спосіб керування:

а) завідувач (чим?); б) завідуючий (чого?); в) завідувач (чого?).

5. Одне і те саме дієслово вимагає після себе неоднакових відмінкових форм. Виберіть правильний варіант відповіді:

а) дякувати (кого?); б) дякувати (ким?); в) дякувати (кому?).

6. Багатство мовлення досягається:

а) мовними засобами, які в тексті не повторюються; б) вживанням слів, що відповідають літературній нормі; в) уникненням вульгаризмів і лайливих слів.

7. Розповідь має такі різновиди:

а) власне розповідь, повідомлення, відповідь, перелік, найменування, оголошення;

б) звіт, інформація, рапорт, донесення.

8. Промова – це усний виступ з метою:

а) інформування та впливу на розум, почуття та волю слухачів; б) пропаганди наукових знань; в) обговорення, внесення критичних зауважень та доповнень.

9. Цікава аргументована лекція досвідченого науковця розкриває:

а) тему, мету та основні наукові проблеми; б) містить імпровізацію, дотепні жарти, експромти; в) передбачає обговорення та критику.

10. Від чого насамперед залежить вибір мовної манери промовця?

а) від кількості слухачів; б) від попереднього виступу; в) від характеру та емоційного змісту промови.

Контрольно-тестова робота (модуль 1)

Варіант 4

1. Склад лексики з погляду стилістичного використання та з точки зору її походження.

2. Напишіть автобіографію.

3. Вставте потрібні літери в слова іншомовного походження.

Тант..єма, пр…ор…тет, біл…ь, нет..о, ін…єкція, Ч…каго, хоб…і, коштор…с, демп…нг, дистриб…ютор.

4. За групами (архаїзми, історизми та неологізми) запишіть слова:

чоло, кріпак, кон’юнктура, вия, вої, ремесло, брег, фактор, люстрація, мануфактура, десниця, імідж, цар.

Тестові завдання

5. Установіть відповідність між фразеологізмами та їх значеннями:

А За ранжиром	1) набридати розмовами;
Б Перша скрипка	2) за встановленою формою;
В Покласти на плечі	3) дуже терміново;
Г Голову гризти	4) поставити перед необхідністю виконання;
	5) основна роль у справі

6. Формою існування мови є:

а) мовлення; б) пісня; в) діалект.

7. Українська мова за милозвучністю посідає у світі:

а) перше місце; б) друге місце; в) третє місце.

8. До якої мовної родини належить українська мова?

а) угро-фінської; б) індоєвропейської; в) семітської.

9. До складу якої мовної групи входить українська мова?

а) слов'янська; б) романська; в) германська.

10. Якою статтею Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996р., підтверджено державність української мови?

а) 10; б) 11; в) 12.

11. Граматичні норми регулюють:

а) вживання слів у властивому їм значенні та побудову речень; б) правильний запис слів; в) правильне творення і вживання слів та їх форм, правильну побудову словосполучень і речень.

12. Лексичну норму української літературної мови відображають словники:

а) "Словник української мови" в 11-ти томах; б) словник іншомовних слів; в) орфографічний словник.

12. Надлишкова інформація (міміка, жести, інтонація, паузи) характерна для:

а) писемного мовлення; б) усного мовлення; в) логічного мовлення.

13. Метою мовця у межах наукового стилю є:

а) встановлення психологічного контакту із співрозмовником;

б) об’єктивний, зрозумілий, доказовий, точний і неупереджений виклад інформації;

в) формування загальнолюдських і національно свідомих естетичних, культурних і психологічних смаків окремої людини і нації у цілому.

14. Тісний логічний зв’язок усіх компонентів документа, чітко виявлені причинно-наслідкові зв’язки між повідомлюваними фактами – це ознаки:

а) логічної послідовності; б) повноти інформації; в) точності опису.

15. Конструкції якого типу характерні для синтаксису офіційно-ділового стилю?

а) закони приймаються; б) закони ми приймаємо; в) закони вони приймають.

16. Якщо в документі іншомовним словам надається термінологічне значення, то вони:

а) не повинні замінюватися; б) мають бути замінені українськими відповідниками; в) мають бути замінені описово.

17. Обслуговування побутових потреб населення – це:

а) сервіс; б) обслуга; в) обслуговування.

18. Слова-замінники термінів, зіпсовані чи перекручені або просто непристойні – це:

а) професійний жаргон; б) просторіччя; в) діалект

19. У якому рядку написання всіх запозичень відповідає винятку з правила?

а) бароко, лобі, апарат;

б) комісія, долар, атестат;

в) сума, клас, інтелігент;

г) брутто, нетто, білль (законопроект).

20. Знайти синоніми до поданого слова:

Власність: а) майно, скарб, статок; б) виплата, зарплата, платіж; в) база, склад; г) банкнота, кредитка, білет.

Контрольно-тестова робота (модуль 2)

Варіант 4

1. Напишіть ускладнену заяву.
2. Провідміняйте числівник.
3. Поставте в кличному відмінку

Володимир Маркович, Лариса Сергіївна, Геннадій Юрійович, подруга Анастасія, пан президент, товариш Дзюбенко.

4. Утворіть чоловічі і жіночі імена по батькові від поданих імен.

Зіновій, Ярослав, Андрій, Ілля, яків, Григорій, Єгор, Лука.

5. Орфоепічні норми регулюють:

а) правильний запис слів; б) правильне творення і правильну вимову; в) правильну вимову звуків і звукосполучень та наголос у словах.

6. Префікс з- в українській мові:

а) не оглушується; б) оглушується перед глухими звуками і в кінці слова; в) оглушується перед [к, п, т, ф, х].

5. Орфографічні норми порушено:

а) валаамова ослиця; б) Аскольдова могила; в) Ахіллесова п’ята.

6. Як правильно?

а) Тимофійовна; б) Тимофієвна; в) Тимофіївна.

7. Граматичні норми порушено:

а) одинадцятий клас; б) у шестидесятих роках; в) перший-ліпший.

8. Українські прийменникові конструкції: за наказом, згідно з наказом, відповідно до наказу відповідають російському словосполученню:

а) несмотря на приказ; б) по приказу; в) к приказу.

Контрольно-тестова робота (модуль 3)

Варіант 4

1. Назвіть види керування у словосполученнях.
2. Назвіть засоби увиразнення публічних виступів.

3. Складіть 2-3 бібліографії будь-яких Ваших фахових підручників.

4. Близькозначні слова вимагають після себе неоднакових відмінків. Виберіть правильну відповідь:

а) властивий (кому?); б) властивий (чого?); в) властивий (для кого?).

5. При узгодженні присудка з підметом типу "п’ять осіб", "7 комп’ютерів" обирається форма однини, оскільки:

а) надає безособового характеру; б) вказує на велику кількість предметів; в) надає емоційно-образного відтінку.

6. Сукупність словесних форм ввічливості, прийнятих у певному колі людей, у певному суспільстві, у певній країні, але без яких не обходиться жоден народ, – це:

а) мовний етикет; б) розмова; в) лексика.

7. Роздуми бувають:

а) пейзажні й портретні; б) індуктивні й дедуктивні; в) з прямими доказами і визначенням завдань на майбутнє.

8. Найпоширенішими жанрами публічного мовлення є:

а) тренінг, інтерв’ю; б) спостереження, експеримент; в) доповідь, промова, лекція, бесіда, дискусія.

9. Які інформаційні засоби виділяють при виголошенні промови?

а) паузи, зміна темпу, сили голосу, висоти тону; б) засоби етикету; в) не виділяють ніяких.

Додаток Б

Міністерство освіти і науки України

Чернігівський державний інститут економіки і управління

Кафедра українознавства

“Затверджую”

Проректор з навчальної роботи

_____ ____ 200__ р.

Програма навчальної дисципліни

“Культура професійного мовлення“

Чернігів, 2009

Культура професійного мовлення. Програма навчальної дисципліни. – ЧДІЕУ, що затвердив програму, 200__.- ____ с.

Розробники: ст. викладач Борисенко В.В.

Рецензенти: к.філол.н., доцент Зіневич Л.В., к.філол.н., доцент Гаценко І.О.

Затверджено вченою радою ЧДІЕУ

Протокол № __ від____ ____ _____200__ р.

ЧДІЕУ, 2009

Структура програми навчальної дисципліни

“Культура професійного мовлення”

Опис предмета навчальної дисципліни

*Предмет «*Культура професійного мовлення»

Курс: підготовка (бакалаврів, магістрів, підвищення кваліфікації)	***Напрям, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень***	***Характеристика навчальної дисципліни***
Кількість кредитів, відповідних ECTS **2**	Облік і аудит 6.050100 Фінанси і кредит 6.050100 Економічна кібернетика 6.050100 Маркетинг 6.050100	За вибором Рік підготовки – 3 Семестр – 5 Практичні – 36 Самостійна робота – 36 Вид контролю– залік
Модулів: **2**	Облік і аудит 6.050100 Фінанси і кредит 6.050100 Економічна кібернетика 6.050100 Маркетинг 6.050100	
Змістових модулів **2** **Загальна кількість** **72**	Бакалавр	
Тижневих годин **2**		

Зміст курсу «Культура професійного мовлення»

	№ п/п	Зміст курсу	Пр	СРС
Модуль 1	1.	Вступ. Завдання курсу «Культура професійного мовлення». Мова професійного спілкування, функції, основні компоненти мовного професійного спілкування.	2	
	2	Загальні вимоги до мовних засобів ділового мовлення. Граматична форма професійного мовлення.	2	2
	3	Терміни та їх місце в діловому мовленні. Професійна лексика в діловому мовленні.	2	2
	4	Складні випадки керування в професійному мовленні.	2	2
	5	Синтаксичні особливості професійного мовлення.	2	2
	6.	Специфіка монологічного мовлення фахівців економічного профілю.	2	2
	7.	Організаційні форми діалогів: «круглий стіл», прес-конференція, співбесіда тощо.	2	2
	8.	Етикет ділового листування. Службові листи. Основні вимоги до ведення комерційного листування.	2	2
	9.	Службовий лист. Класифікація листів. Вимоги до тексту листа. Типові мовні звороти ділового листування.	2	2
	10.	Мовний етикет і мовна етикетна поведінка у сфері професійного спілкування.	2	2
	11.	Особливості мови професійного спілкування на сучасному етапі. Мова Інтернет, мова реклами.	2	2

Модуль 2	12.	Візитна картка як атрибут усного професійного спілкування.	2	2
	13.	Специфіка підготовки й реалізації усної форми мовного професійного спілкування. Прийоми організації та підтримки уваги.	2	2
	14.	Невербальні засоби спілкування. Національна специфіка невербального спілкування.	2	2
	15.	Методика та етапи підготовки промови. Художні та літературні прийоми в мовленні.	2	2
	16.	Етика та управлінська культура. Культура телефонного службового діалогу, спілкування по мобільному телефону.	2	2
	17.	Організація презентацій та прийомів.	2	2
	18.	Етика дискусій та культура запобігання загостренню конфліктів.	2	4
			36	36

Мета: збагачення й удосконалення усного та писемного мовлення студентів, формування вмінь і навичок практичного використання знань з теорії сучасної літературної мови, формування комунікативних навичок.

Методи навчання: метод бесіди, метод вправ, спостереження й аналіз мовних фактів, робота з літературою, проблемний виклад, блоковий метод, метод проектів, використання комп'ютерних технологій.

Методи оцінювання: поточний контроль (оцінювання усних і письмових відповідей на практичних заняттях, творча робота, тестування), підсумковий тест.

Методичне забезпечення: опорні конспекти навчального матеріалу; методичні рекомендації; інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни.

Зміст дисципліни розкривається в темах:

Модуль 1

1. Вступ. Завдання курсу «Культура професійного мовлення». Мова професійного спілкування, функції, основні компоненти мовного професійного спілкування. 2. Загальні вимоги до мовних засобів ділового мовлення. Граматична форма професійного мовлення. 3. Терміни та їх місце в діловому мовленні. Професійна лексика в діловому мовленні. 4. Складні випадки керування в професійному мовленні. 5. Синтаксичні особливості професійного мовлення. 6. Специфіка монологічного мовлення фахівців економічного профілю. 7. Організаційні форми діалогів: «круглий стіл», прес-конференція, співбесіда тощо. 8. Етикет ділового листування. Службові листи. Основні вимоги до ведення комерційного листування. 9. Класифікація комерційних листів. Вимоги до тексту листа. Типові мовні звороти ділового листування.

Модуль 2

10. Мовний етикет і мовна етикетна поведінка у сфері професійного мовлення. 11. Особливості мови професійного спілкування на сучасному етапі. Мова Інтернет, мова реклами. 12. Візитна картка як атрибут усного професійного мовлення. 13. Специфіка підготовки й реалізації усної форми мовного професійного спілкування. Прийоми організації та підтримки уваги. 14. Невербальні засоби спілкування. Національна специфіка невербального спілкування. 15. Методика та етапи підготовки промови. Художні та літературні прийоми у мовленні. 16. Етика та управлінська культура. Культура телефонного службового діалогу, спілкування по мобільному телефону. 17. Організація презентацій та прийомів. 18. Етика дискусій та культура запобігання загостренню конфліктів.

Модульна оцінка знань з «Культури професійного мовлення»

Оцінка	Модуль 1(0,5)	Модуль 2 (0,5)	Сума
5 (відмінно)	45-50	45-50	90-100
4 (добре)	38-44	38-44	75-89
3 (задовільно)	30-37	30-37	60-74
2 (незадовільно)	18 -29	18-29	35-59
2 (незадовільно)	0-17	0-17	0-34

Критерії оцінювання змістового модуля № 1

Оцінка	Усна відповідь	Творче завдання	СРС	тест	Сума балів
5	17-18	9-10	9-10	11-12	45-50
4	15-16	7-8	7-8	9-10	38- 44
3	13-14	5-6	5-6	7-8	30-37
2	12-8	3	4-2	6-4	18-29
2	7-0	1	1-0	3-0	0-17

Критерії оцінювання змістового модуля № 2

Оцінка	Усна від-дь	Творче зав-я	СРС	Тест	Сума балів
5 (відмінно)	17-18	9-10	9-10	11-12	45-50
4 (добре)	15-16	6-7	7-8	9-10	38- 44
3 (задовільно)	13-14	5	5-6	7-8	30-37
2 (незадовільно)	12-8	3	4-2	6-3	18-29
2 (незадовільно)	7-0	1	1	3-0	0 - 17

Додаток В

Міністерство освіти і науки України

Чернігівський державний інститут економіки і управління

Кафедра українознавства

“Затверджую”

Проректор з навчальної роботи

_____ ____ 200 ___р.

Програма навчальної дисципліни

“Українська мова (за професійним спрямуванням)“

Чернігів, 2009

Українська мова (за професійним спрямуванням). Програма навчальної дисципліни. – ЧДІЕУ, що затвердив програму, 200__.- ____ с.

Розробники: ст. викладач Борисенко В.В.

Рецензенти: к.філол.н., доцент Зіневич Л.В.

Затверджено вченою радою ЧДІЕУ

Протокол № __ від____ ____ _____200__ р.

ЧДІЕУ, 2009

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Опис предмета навчальної дисципліни

Курс: підготовка (бакалаврів, магістрів, підвищення кваліфікації)	Напрям, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	***Характеристика навчальної дисципліни***
Кількість кредитів, відповідних ECTS **3**	Бакалавр. 0501 Економіка і підприємництво 6.050100 Економічна кібернетика Фінанси Облік та аудит Банківська справа Маркетинг 6.050200 Менеджмент організацій	Характеристика навчальної дисципліни *Обов'язкова* *Рік – 1курс* *Семестр – 1або2* *Практичні заняття – 54 год.* *Самостійна робота – 54 год.* *Іспит*
		Змістових модулів 3 **Загальна кількість 108**
		Тижневих годин 3

Пояснювальна записка

Піднесення української мови, вихід її на міжнародну арену як мови суверенної держави залежить від багатьох чинників, передусім від функціонування суспільно престижної форми національної мови – літературної мови – у професійній сфері.

Готувати висококваліфікованих фахівців, які володіють державною мовою в усній та писемній її формах, – завдання вищої школи. Курс української мови у вищому навчальному закладі органічно продовжує формування національномовної особистості, розширює мовну компетенцію

майбутнього спеціаліста у професійній сфері. Акцент переноситься з традиційної настанови – засвоєння відомостей про літературні норми усіх рівнів мовної ієрархії – на формування навичок професійної комунікації, студіювання особливостей фахової мови, на розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості. У зв'язку з цим цілком закономірним є викладання курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)" як дисципліни гуманітарного циклу у вищій школі.

Мета курсу: формувати у майбутніх спеціалістів уміння і навички досконалого володіння українською літературною мовою у професійній сфері.

Основні завдання курсу:

- забезпечети опанування студентами норм української літературної мови, культури усного й писемного мовлення, навичок комунікативно виправданого користування засобами мовлення у різних ситуаціях;
- розширити й систематизувати набуті в школі знання студентів з української мови, поглибити загальну лінгвістичну освіту;
- сформувати вміння й навички використання мовних знань у професійній галузі; студенти повинні набути навичок оперування термінологією майбутньої спеціальності;
- виробити уміння самостійно працювати з науковою і довідковою літературою, інтернет-ресурсами, які сприятимуть удосконаленню мовної культури майбутнього фахівця;
- ознайомити з відомостями про призначення і структуру ділових документів, необхідних спеціалістові конкретного профілю;
- розвинути комунікативні компетенції, потрібні у професійному спілкуванні.
- формувати національно-мовну свідомість; виховувати повагу до української мови, національної культури.

Професійно зорієнтованій мовній освіті сприятиме використання текстів спеціальної тематики, робота із галузевою термінологією, студіювання особливостей побудови та оформлення документів, які найбільше використовуються в певній професійній сфері, підготовка повідомлень, пов'язаних із обраним фахом.

Виховні можливості забезпечуються наявністю в курсі загальних відомостей про українську мову, її розвиток, значення в житті людини, суспільства, місце серед інших мов світу; залучення відповідного дидактичного матеріалу; тематикою усних виступів та письмових дослідницьких робіт. Програму укладено відповідно до вимог кредитно-модульної системи організації навчання у вищій школі. Запроваджено передбачену Болонською декларацією систему академічних кредитів, що аналогічна EKTS (Європейській кредитно-модульній системі), визначено змістові модулі курсу, сформульовано завдання для самостійної роботи студентів, представлено систему індивідуально-дослідних завдань (ІНДЗ), розроблено шкалу оцінювання навчальних досягнень студентів, передбачено комп'ютерний тестовий контроль знань студентів.

Методи навчання: метод бесіди, метод вправ, спостереження й аналіз мовних фактів, робота з літературою, проблемний виклад, метод проектів, блоковий метод, використання комп'ютерних технологій.

Методи оцінювання: поточний контроль (оцінювання усних і письмових відповідей на практичних заняттях, диктант, тестування), підсумковий тест.

Методичне забезпечення: опорні конспекти навчального матеріалу; методичні рекомендації; інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни.

Зміст дисципліни розкривається в темах:

Модуль 1

1. Значення мови в житті суспільства. Мова як знакова система. Усна і писемна форми мови. Сучасна українська літературна мова.

Українська мова серед інших мов світу. Українська мова – державна мова України, її державотворча й консолідуюча роль. Походження української мови. Мовна ситуація в Україні. Українська мова професійного спрямування, предмет та завдання.

2. Мова професійного спілкування як функціональний різновид української літературної мови. Функції фахової мови: функція професійної комунікації, номінативна, акумулятивна (накопичення наукових знань і практичного досвіду), сигніфікативна (передання обсягу понять), функція референції (співвіднесеність спеціальних найменувань з об'єктами дійсності).

3. Поняття літературної мови. Мовна норма. Різновиди мовних норм.

4. Основні стильові різновиди писемної та усної форм української літературної мови. Характеристика функціональних стилів української мови. Особливості офіційно-ділового та наукового стилю.

5. Склад лексики з погляду стилістичного використання.

6. Лексика з точки зору її походження. Шляхи збагачення словникового складу української літературної мови.

7. Іншомовні слова в українській мові. Лексичні кальки. Інтернаціоналізми. Правопис слів іншомовного походження.

8. Лексика з точки зору активного і пасивного використання. Професіоналізми. Терміни.

9. Синоніми, пароніми в діловому мовленні. Міжмовні омоніми.

10. Фразеологія. Власне фразеологізми й фразеологічні вирази. Мовні кліше і штампи. Крилаті слова. Стилістичне використання фразеологізмів.

11. Українська лексикографія. Різновиди словників. Правила користування довідковою літературою.

Модуль 2

12. Орфоепічні норми. Особливості вимови голосних і приголосних звуків української мови. Акцентуація. Характеристика наголосу в українській мові. Паралельне наголошення. Складні випадки наголошення слів. Порушення акцентуаційних норм під впливом діалектного оточення, російської мови, за аналогією до генетично подібних утворень, що мають певний тип наголосу. Засоби милозвучності української мови.

13. Українська орфографія. Складні випадки правопису. Правопис слів іншомовного походження.

14. Стилістичне використання засобів словотвору.

15. Морфологічні засоби в діловому мовленні

16. Стилістика іменних частин мови. Іменник. Творення і правопис імен по батькові. Відмінювання імен, імен по батькові та прізвищ. Рід іменників як стилістичний засіб. Варіанти відмінкових закінчень іменників. Закінчення іменників II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини. Кличний відмінок.

17. Прикметник, ступені порівняння прикметників, творення і вживання їх. Синоніміка відносних прикметників та інших частин мови. Числівник. Особливості відмінювання кількісних, порядкових, дробових числівників. Зв'язок числівників з іменниками. Займенник в діловому мовленні. Правильне вживання займенників, їх правопис.

18. Стилістика службових частин мови. Особливості вживання деяких прийменників (по, з, за, на, через, до тощо). Вживання прийменників в офіційно-діловому стилі. Синонімія прийменників. Особливості вживання деяких сполучників. Синонімія сполучників.

19. Синтаксичні норми. Складні випадки керування. Узгодження підмета і присудка. Синоніміка словосполучень і слів. Доречне використання вставних і вставлених слів і речень. Звертання в діловому мовленні.

Модуль 3

20. Ознаки культури мовлення, ділового мовлення. Норми ділового етикету.

21. Стилістика тексту. Текст, його визначальні риси. Членування тексту на частини. Тема, підтема. Типи мовлення: опис, розповідь, роздум. Записи: план, тези, конспект тексту. Жанри публіцистичних виступів: лекція, доповідь, бесіда, наукова дискусія. Підготовка до публічного виступу. Засоби увиразнення.

22. Загальні вимоги до складання та оформлення ділових паперів. Документація щодо особового складу. Інформаційні документи.

23. Реферування, анотування, складання бібліографії.

Види індивідуального завдання:

Бібліографічний опис, анотування і рецензування літератури; підготовка повідомлень на теми, що стосуються майбутнього фаху; аналіз текстів професійної тематики з погляду дотримання в них норм сучасної української літературної мови.

Змістовний модуль з дисципліни
“Українська мова (за професійним спрямуванням” (для усіх спеціальностей, 1 курс)

Змістов-ний модуль	№ п\п	Зміст	Практ.	СРС
Модуль 1	1	Роль мови в суспільному житті. Усна і писемна форми мови сучасної української літературної мови. Українська мова – державна мова України, її державотворча й консолідуюча роль.	2	
	2	Походження української мови. Мовна ситуація в Україні.	2	4
	3	Мова професійного спілкування. Функції фахової мови.	2	2
	4	Поняття літературної мови. Мовні норми. Українська лексикографія.	4	2
	5	Основні стильові різновиди писемної та усної форм української літературної мови. Характеристика офіційно-ділового та наукового стилів.	2	2

	6	Склад лексики з погляду стилістичного використання. Лексика з точки зору її походження. Шляхи збагачення словникового складу української літературної мови. Іншомовні слова в українській мові. Лексичні кальки. Інтернаціоналізми.	4	4
	7	Лексика з точки зору активного і пасивного використання. Професіоналізми. Терміни.	2	4
	8	Синоніми, пароніми в діловому мовленні. Міжмовні омоніми.	2	2
	9	Фразеологія. Власне фразеологізми й фразеологічні вирази. Мовні кліше і штампи. Крилаті слова. Стилістичне використання фразеологізмів. Модульна контрольна робота.	2	2
Модуль 2	9	Орфоепічні норми. Акцентуація в українській мові. Порушення акцентуаційних норм під впливом діалектного оточення, російської мови. Засоби милозвучності української мови.	2	2
	10	Українська орфографія. Складні випадки правопису.	2	6
	11	Словотвірні норми. Стилістичне використання засобів словотвору. Морфологічні норми. Норма й основні морфологічні категорії: рід, число, відмінок, ступені порівняння. Морфологічні засоби в діловому мовленні.	2	2
	12	Стилістика іменних частин мови. Іменник. Творення і правопис імен по батькові. Відмінювання імен, імен по батькові та прізвищ. Рід іменників як стилістичний засіб. Число іменників. Варіанти відмінкових закінчень іменників. Закінчення іменників II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини. Кличний відмінок.	4	3
	13	Прикметник, ступені порівняння прикметників, творення і вживання їх. Синоніміка відносних прикметників та інших частин мови.	2	2
	14	Числівник. Особливості відмінювання кількісних, порядкових, дробових числівників. Зв’язок числівників з іменниками. Займенник в діловому мовленні. Правильне вживання займенників, їх правопис.	4	3

	15	Стилістика службових частин мови. Особливості вживання деяких прийменників (по, з, за, на, через, до тощо). Вживання прийменників в офіційно-діловому стилі. Синонімія прийменників. Особливості вживання деяких сполучників. Синонімія сполучників.	2	2
	16	Синтаксичні норми. Складні випадки керування. Узгодження підмета і присудка. Синоніміка словосполучень і слів. Доречне використання вставних і вставлених слів і речень. Тест.	2	4
Модуль 3	17	Ознаки культури мовлення, професійного мовлення. Стратегія мовної поведінки. Особливості міжособистісного спілкування. Моделювання мовної поведінки у професійній сфері. Норми ділового етикету.	2	4
	18	Текст як форма існування наукових знань. Форми запису тексту. План, тези, реферат, анотування.	2	1
	19	Дотримання стандартів при написанні наукових робіт. Науковий етикет.	2	1
	20	Загальні вимоги до складання та оформлення документів. Документація щодо особового складу. Довідково-інформаційні документи.	2	1
	21	Усне ділове спілкування. Діалог, монолог, полілог, дискусія, полеміка. Публічний виступ. Жанри публічних виступів: лекція, доповідь, бесіда, наукова дискусія. Підготовка до публічного виступу. Засоби увиразнення.	4	1
	22	Підсумкова контрольна робота.	2	
	Всього		54	54

Шкала оцінювання:

90 – 100 балів – ***відмінно*** (A);

75 – 89 балів – ***добре*** (BC);

60 – 74 балів – ***задовільно*** (DE);

35 – 59 балів – ***незадовільно*** з можливістю повторного складання (FX);

1 – 34 балів – ***незадовільно*** з обов'язковим повторним курсом

Модульна оцінка знань студентів з дисципліни

Оцінка ECTS	Оцінка (за національною шкалою)	Модуль 1 (бали) 0,33	Модуль 2 (бали) 0,33	Модуль 3 (бали) 0,34	Сума балів
A	5 (відмінно)	30-33	30-33	30-34	90-100
B C	4 (добре)	25-29	25-29	25-29	75-89
Д E	3 (задовільно)	20-24	20-24	20-24	60-74
F X	2 (незадовільно) з допуском до іспиту	11-19	11-19	12-19	35-59
F	2 (незадовільно) з повторним курсом	0-10	0-10	0-13	0-34

Критерії оцінки змістовного модуля № 1

Оцінка	Усна відповідь	Творче завдання	Тест	Сума балів
5 (відмінно)	15-16	4-5	11-12	30-33
4 (добре)	13-14	3-4	9-10	25-29
3 (задовільно)	11-12	2-3	7-8	20-24
2 (незадовільно) з допуском до іспиту	6-10	1-2	4-6	11-19
2 (незадовільно) з повторним курсом	0-5	0-1	0-3	0-10

Критерії оцінки змістовного модуля № 2

Оцінка	Усна відповідь	Творче завдання	Тест	Сума балів
5 (відмінно)	15-16	4-5	11-12	30-33

4 (добре)	13-14	3-4	9-10	25-29
3 (задовільно)	11-12	2-3	7-8	20-24
2 (незадовільно) з допуском до іспиту	6-10	1-2	4-6	11-19
2 (незадовільно) з повторним курсом	0-5	0-1	0-3	0-10

Критерії оцінки змістовного модуля № 3

Оцінка	Письмова робота	Усна відповідь	Тест	Сума балів
5 (відмінно)	15-17	4-5	11-12	30-34
4 (добре)	13-14	3-4	9-10	25-29
3 (задовільно)	11-12	2-3	7-8	20-24
2 (незадовільно) з допуском до іспиту	6-10	1-2	4-6	11-19
2 (незадовільно) з повторним курсом	0-5	0-1	0-3	0-10

Теми рефератів:

1. Білінгвізм в Україні.
2. Роль реклами в сучасному суспільстві.
3. Національна культура як чинник майбуття України.
4. Мовна політика української держави.
5. Мовна ситуація і закони про мову в європейських державах.
6. Мовні засоби дискусії та полеміки.
7. Мовленнєвий етикет українців.
8. Культура мовлення як ознака риторичної освіти мовця.

9. Сучасні українські промовці й оратори (на вибір).
10. Сучасний діловий етикет.
11. Суржик – мова для убогих, метафізична модель духовних бомжів.
12. Сленг як засіб самовираження молоді.
13. Вираження ментальності українського народу в його мові.
14. Походження назв сіл і міст мого регіону.
15. Походження фахової термінології.
16. Засоби увиразнення публічного виступу.

Додаток Г

Міністерство освіти і науки України

Чернігівський державний інститут економіки і управління

Кафедра українознавства

“Затверджую”

Проректор з навчальної роботи

_____ ____ 200__ р.

Програма навчальної дисципліни

“Основи культури спілкування“

Чернігів, 2009

Основи культури спілкування. Програма навчальної дисципліни. – ЧДІЕУ, що затвердив програму, 200__.- ____ с.

Розробники: ст. викладач Борисенко В.В.

Рецензенти: к.філол.н., доцент Зіневич Л.В., к.філол.н., доцент Гаценко І.О.

Затверджено вченою радою ЧДІЕУ, юридичним факультетом

Протокол № __ від____ ____ _____200__ р.

ЧДІЕУ, 2009

Структура програми навчальної дисципліни

“ Основи культури спілкування ”

Опис предмета навчальної дисципліни

Предмет: Основи культури спілкування

Курс: підготовка (бакалаврів, магістрів, підвищення кваліфікації)	***Напрям, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень***	***Характеристика навчальної дисципліни***
Кількість кредитів, відповідних ECTS **1**	Облік і аудит 6.050100 Фінанси і кредит 6.050100 Економічна кібернетика 6.050100 Маркетинг 6.050100	За вибором Рік підготовки – 2 Семестр – 3 Лекційні – 6 Практичні – 18 Самостійна робота – 12 Вид контролю – залік
Модулів: **1**		
Змістових модулів **1** **Загальна кількість** **36**	Бакалавр	

Зміст курсу «Основи культури спілкування»

	№ п/п	Зміст курсу	Лекц	Пр.	СРС
МОДУЛЬ 1	1.	Мова, мовлення, мовленнєва діяльність.	1		1
	2.	Поняття про загальну, професійну мовленнєву культуру. Комунікація в навчанні, політиці, професії, побуті.	1		
	3.	Структурна характеристика мовленнєвої комунікації. Суб'єкти комунікативної ситуації.	2		
	4.	Механізми переконливого мовлення. Комунікативна активність учасників спілкування.		2	1
	5.	Як бути приємним співрозмовником? Як навчитися слухати? Активне слухання.		1	1
	6.	Інформаційна база мовлення. Сучасні джерела професійної інформації, способи і форми пошуку, обробка і накопичення інформації.	1		2
	7.	Стилі спілкування. Стиль мовлення.		1	2
	8.	Тактики спілкування. Розуміння учасниками спілкування метамови.	1		
	9.	Текст як одиниця комунікації. Дискурс. Робота над текстом.		2	2
	10.	Особливості композиційної і смислової побудови текстів, які належать до різних функціонально-смислових типів мовлення.		2	
	11.	Правильність, доречність, точність, логічність, багатство мовлення як комунікативні якості мовлення.		1	1

	12.	Чистота мовлення та проблема інтерференції. Види інтеферентних помилок.		2	
	13.	Етичні аспекти мовленнєвої комунікації. Мовний етикет.		1	
	14.	Роль невербальних засобів у процесі спілкування		1	1
	15.	Монолог. Практична робота над підготовкою різних форм монологу. Спілкування в процесі виголошення промови. Вибір мовних засобів.		1	
	16.	Діалог, його роль у спілкуванні. Практична робота над підготовкою різних форм діалогів.		2	
	17.	Дискусія. Структура дискусії, правила організації й проведення, полемічні прийоми.		2	1
			6	18	12

Мета: формування й удосконалення вмінь та навичок спілкування студентів, розширення діапазону комунікативних навичок.

Методи навчання: метод бесіди, метод вправ, спостереження й аналіз мовних фактів, робота з літературою, проблемний виклад, блоковий метод, використання комп'ютерних технологій.

Методи оцінювання: поточний контроль (оцінювання усних і письмових відповідей на практичних заняттях, тестування, рольові ігри), підсумковий тест.

Зміст дисципліни розкривається в темах:

1. Мова, мовлення, мовленнєва діяльність. 2. Поняття про загальну, професійну мовленнєву культуру. Комунікація в навчанні, політиці, професії, побуті. 3. Структурна характеристика мовленнєвої комунікації. Суб'єкти комунікативної ситуації. 4. Механізми переконливого мовлення. Комунікативна активність учасників спілкування. 5. Як бути приємним співрозмовником? Як навчитися слухати? Активне слухання. 6. Інформаційна

база мовлення. Сучасні джерела професійної інформації, способи і форми пошуку, обробка і накопичення інформації. 7. Стилі спілкування. Стиль мовлення. 8. Тактики спілкування. Розуміння учасниками спілкування метамови. 9. Текст як одиниця комунікації. Дискурс. Робота над текстом. 10. Особливості композиційної і смислової побудови текстів, які належать до різних функціонально-смислових типів мовлення. 11. Правильність, доречність, точність, логічність, багатство мовлення як комунікативні якості мовлення. 12. Чистота мовлення та проблема інтерференції. Види інтеферентних помилок. 13. Етичні аспекти мовленнєвої комунікації. Мовний етикет. 14. Роль невербальних засобів у процесі спілкування. 15. Монолог. Практична робота над підготовкою різних форм монологу. Спілкування в процесі виголошення промови. Вибір мовних засобів. 16. Діалог, його роль у спілкуванні. Практична робота над підготовкою різних форм діалогів. 17. Дискусія. Структура дискусії, правила організації й проведення, полемічні прийоми.

Шкала оцінювання:

90 – 100 балів – ***відмінно*** (A);

75 – 89 балів – ***добре*** (BC);

60 – 74 балів – ***задовільно*** (DE);

35 – 59 балів – ***незадовільно*** з можливістю повторного складання (FX);

1 – 34 балів – ***незадовільно*** з обов'язковим повторним курсом

Критерії оцінювання змістового модуля № 1

Оцінка	Усна відповідь	Творче завдання	СРС	Тест	Сума балів
5	34-36	18-20	18-20	22-24	90-100
4	30-32	14-16	14-16	18-20	76-88
3	26-28	10-11	10-12	14-16	60-74
2	24-16	6	8-4	12-8	36-58
2	14-0	2	2-0	6-0	0-34

Додаток Д

Тлумачний міні-словник слів з подвійним наголосом

Слово	***Значення***	***Слово***	***Значення***
Арти́кул	Розділ, стаття закону, тип вибору (п'ятий артикул)	Артику́л	Заставний елемент рушниці (пошкоджений артикул)
Ба́тьківщина	Спадщина від батька (мала батьківщина)	Батьківщи́на	Країна стосовно людей, які народилися в ній та є її громадянами (рідна Батьківщина)
Ви́года	Користь (вигода клієнта)	Вигóда	Зручність (несподівана вигода)
Ві́домість	Документ (відомість платіжна)	Відóмість	Звістка, популярність (невтішна відомість)
Відпові́дний	Підхожий, податний до чогось (відповідний закон)	Відповідни́й	Який дається у відповідь (відповідний прийом)
Ві́тряний	Легковажний (вітряний юнак)	Вітряни́й	Який діє за допомогою вітру (вітряний млин)
Ги´кати	Видавати різкі уривчасті звуки	Гика´ти	Мимовільно видавати горлом короткі уривчасті звуки
Гла´дкий	Без загинів, виступів	Гладки´й	Який має повне тіло
Гребі´нник	Однорічна чи багаторічна рослина родини злакових	Гребінни´к	Той, що виробляє гребінці
Гря´да	Те саме, що гря´дка	Гряда´	Витягнута в довжину височина
Гу´кати	Видавати сильні	Гука´ти	Голосно

	різькі звуки, шуми		вимовляти
За́клад	Установа (навчальний заклад)	Закла́д	(побитися об заклад)
Заня´ття	Хобі, професія	Заняття´	Урок
За□мок	Укріплене житло; великий поміщицький будинок (гарний замок)	Замо□к	Пристрій для замикання дверей у приміщенні (замок для захисту)
Зво́дити	Будувати (зводити будівлі)	Зводи́ти	Кудись водити (зводити у кіно)
Значи́ти	Мітити, намічати (значити у підручнику)	Зна́чити	Означати (про щось значить)
І́рис	Квітка півник	Іри́с	Гатунок цукерок у вигляді кубиків шоколадного кольору
Ко́си	Заплетене волосся (дівочі коси)	Коси́	Наказовий спосіб дієсл. косити
Кре́дит	Рахунок у бухгалтерському обліку (невеликий кредит)	Креди́т	Позика (взяти кредит)
Ла□нець	1. Одягнена в лахміття людина; старець. 2. Старі, поношені речі хатнього вжитку (звичайно одяг, білизна); ганчірки.	Лане□ць	Ланцюг
Ли□хва	Процент, відсоток	Лихва□	Надлишок
Лі□карський	Прикметник до лікар. Належний лікареві, лікарям. (Лікарська відповідальність)	Ліка□рський	1. Який має лікувальні властивості. 2. Який стосується ліків.
Лука́	Вигин переднього	Лу́ка	Рівнина

	або заднього сідла (зручна лука)		місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду; заплава; левада; оболонь (чудова лука)
Лупа□ти	Відбивати частини від цілого; колупати. Віддирати, відокремлювати верхній шар чого-небудь.	Лу□пати	1. Те саме, що кліпати (мимоволі швидко опускати та підіймати повіки, вії; моргати). 2. Світити слабким, нерівним, миготливим світлом (про зірки тощо).
Лу́чити	Цілитися (лучити з рушниці)	Лучи́ти	Єднати, братися (лучити разом)
Лу□па	Оптичний прилад, який являє собою збиральну лінзу.	Лупа□	Маленькі часточки рогових клітин і шкірного жиру, що утворюються біля коренів волосся на голові.
Ма́ла	Мин. ч., ж. р. дієслова мати (мала щастя)	Мала́	Невелика розміром (мала дитинка)
Ма́рний	Який не приносить очікуваних наслідків (марний час)	Марни́й	Мізерний, кволий, блідий (марний на обличчі)
На́сип	Штучне земляне підвищення (високий насип)	Наси́п	Прохання насипати чогось (насип муки)
Пере´їзд	Залізничний	Переї´зд	Зміна місця проживання
Пересі□чний	Який не перевищує середнього рівня;	Пересічни□й	Який пересікається з

	не гарний і не поганий; посередній. Який нічим не вирізняється; звичайний, рядовий.		чим-небудь
Похі□дний	1. Стосується до походу; який буває, виробляється в поході. Признач. для походу.	Похідни□й	Утворений, виведений і т. ін. з іншого подібного (про величину, форму, категорію тощо)
Про´шу	Будь ласка	Прошу´	Благаю,вимовляю прохання
Те□пло	Про настання теплої погоди;підвищення температури повітря (надворі тепло)	Тепло□	Нагрів кого-, чого-небудь (теорія тепла)
Типо́вий	Характерний (типовий характер)	Типови́й	Стандартний, зразковий (типовий набір)
Частко́вий	Неповний (частковий збір)	Частковий	Властивий окремій частині(частковий пункт)

Додаток Е

Міні-словник фахових термінів

Українською мовою	Російською мовою	Походження	Словосполучення	Значення
Голос	Голос	анг. Golos	Голос чіткий	Метод біржової торгівлі, коли службовець біржі зачитує назви цінних паперів із ціною останньої пропозиції, а дилери вигукують свої ціни продавця і покупця.
Абонент	Абонент	від нім. Abonnent, від фр. abonne - підписуватись	Абонентсь-ка плата	Особа чи організація, що користується або має право користуватись абонементом.
Аваль	Аваль	від фр. aval - порука	Авальний кредит	Зобов'язання (гарантія) за векселем, надане третьою особою (стороною), котра перебирає на себе обов'язки (повну відповідальність) за зобов'язання, означені у векселі його першим власником перед будь-якою фізичною чи юридичною особою.
Аванс	Аванс	від фр. avance - задаток, від avancer - платити наперед	Авансові закупівлі	Попередньо виплачена грошова сума в рахунок майбутніх платежів за матеріальні цінності, на виконання робіт, надання послуг.
Автономія	Автономия	від грец. autonomia - незалежність	Автономний бюджет	Самоврядування певної частини території держави (регіону), що здійснюється в обсягах, межах, передбачених законами даної держави (конституцією).
Агент	Агент	від латин. agentis -	Агент комерцій-	У комерційній діяльності фізична чи юридична особа, яка виконує роль довіреної

		діючий	ний	особи з певним колом дій брокера, дилера, комісіонера, маклера від імені іншої фізичної чи юридичної особи за дорученням і в інтересах цієї особи.
Адміністра-тор	Администра-тор	від латин. administer - керуючий	Адміністра-тор бази даних	Керуючий підприємством, організацією, підрозділом установи. Інша назва - менеджер.
Акредитив	Аккредитив	від латин. accre-ditivus - довірчий	Акредитив авізований	Розрахунковий чи грошовий документ, який засвідчує право фізичної чи юридичної особи отримати у банківській установі зазначену в ньому суму.
Акцептант	Акцептант	від латин, acceptans - той, хто приймає	Відповідаль ний акцептант	Особа, яка зобов’язалась сплатити за пред'явленим рахунком, векселем.
Акциз	Акциз	від фр. accise	Акцизна марка	Один із різновидів здійснюваних державою податків (зборів), не пов'язаних з одержанням прибутку підприємцем (товаровиробником, торговцем).
Акціонер	Акционер	від фр. actionnaire	Акціонерне товариство	Власник акцій організації добровільних господарських об'єднань юридичних і фізичних осіб, які ґрунтуються на об'єднанні своїх грошових засобів шляхом випуску й продажу акцій для спільної господарської діяльності та отримання прибутку.
Аналіз	Анализ	від грец. analysis- розкладання, розчленування	Аналіз ринку	Взаємопов'язані й взаємозумовлені методи вивчення і наукового дослідження певних явищ,

				процесів, дій, результатів. У економіці застосовується з метою виявлення закономірностей і тенденцій розвитку економічних процесів.
Аналітичний	Аналити-ческий	від грец. analitykos - відповідний	Аналітич-ний облік	Отриманий у результаті розчленування об'єкта й аналізу одержаних внаслідок цього частин.
База	База	від фр. base, від грец. basis-основа	База даних	Сукупність цифрових значень (даних), які належать до конкретного часу й використовуються як основи для порівняння з іншими аналогічними показниками.
Бай-бек	Бай-бек	від англ. buy-back — викуповувати	Необхідна бай-бек	Довготермінова товарообмінна операція, за якої постачання машин та обладнання в кредит з часом оплачується продукцією, виробленою з їх використанням
Баланс	Баланс	від фр. balance-ваги	Баланс бухгалтер-ський	Система взаємопов'язаних показників, котрі характеризують наявність матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, їх розміщення та використання.
Банк	Банк	від італ. banco - контора	Банк емітентний	Кредитно-фінансова інституція, що акумулює кошти, здійснює залучення та нагромадження вільних грошових коштів (вкладів) юридичних і фізичних осіб (пасивні операції), а також здійснює платіжні грошові операції та операції з цінними паперами.
Банкрутство	Банкротство	від франц. banqueroute,	Приховане банкрутство	Неспроможність боржника платити за своїми борговими

		від італ. bancarotta, banca rotta — розбитий банк	фіктивне банкрутство	зобов'язаннями та виконувати зобов'язання перед бюджетом. Б. може бути зумовлене конкуренцією, біржовими спекуляціями, некомпетентним управлінням, створенням неплатоспроможних підприємств тощо.
Банкноти	Банкноты	від англ. bank-note — кредитний білет	Розмінні банкноти	1) грошові знаки різного номіналу, що випускаються в обіг центральним емісійним банком. Забезпечені всіма активами банку та масою товару, що належить державі. 2) векселі (банківські білети), виписані банком під наявні в його розпорядженні комерційні векселі.
Банко	Банко	від італ. banco – лава, банк	Надійний банко	Ціна (курс), за якою банк купує чи продає цінні папери.
Баратрія	Баратрия	від франц. baraterie — шахрайство	Несподівана баратрія	Збиток, заподіяний судну чи вантажеві навмисними діями капітана чи членів судової команди: заведення судна на мілину, його затоплення, відхилення від курсу, залишення судна екіпажем у морі, провезення контрабанди, розкрадання вантажів тощо.
Бенефіціар (бенефіціарій)	Бенефициар	від лат. beneficiarius благодійний, доброчинний	Задоволений бенефіціар	1) вигодонабувач, особа, на користь якої укладається угода (так звана угода на користь третьої особи), але яка не бере безпосередньої участі в її укладанні; 2) особа, якій призначений платіж, зокрема за векселем; одержувач грошей.

Бізнес	Бизнес	від грец. basis - основа від англ. business - справа, заняття	Успішний бізнес	Економічна діяльність, спрямована на отримання прибутку, будь-який вид підприємницької діяльності.
Бізнесмен	Бизнесмен	англ. business-men — ділова людина	Порядний бізнесмен	Підприємець, комерсант, що працює в певній сфері економічної діяльності з метою отримання прибутку чи іншого зиску.
Біржа	Биржа	від лат. bursa — гаманець	Біржа праці, валютна біржа	Установа та організаційна форма гуртової (зокрема міжнародної) торгівлі масовими товарами (товарна б.) або центр систематичних операцій щодо купівлі-продажу цінних паперів (фондова б.), золота і валюти (валютна б.), а також робочої сили (б. праці). Б. є основною ринковою організаційною структурою, що опосередковує, регулює, формує вільні товарно-грошові й товарообмінні відносини.
Блю-чипс	Блю-чипс	від англ. blue-cheeps — голубі корінці	Прибуткові блю-чипс	Акції здебільшого великого, фінансово міцного та визнаного підприємства, прибутки і дивіденди якого є стабільними чи зростають повільно, але постійно. Оцінюються високо, оскільки ризик втрати коштів за ними є незначним.

Бодмерея	Бодмерея	від голланд. bodemerij — застава судна	Вимушена бодмерея	Грошова позика під заставу судна, вантажу чи фрахту, яку здійснюють у критичних ситуаціях після звернення капітана судна до кредитної установи з метою забезпечити завершення рейсу.
Бонд	Бонд	англ. bond — бон, облігація, боргове зобов'язання	Митні бонди	1) облігація з фіксованим прибутком, за якою її емітент зобов'язується сплатити власникові зазначену суму коштів у певний, наперед визначений, момент у майбутньому або регулярно сплачувати річні (піврічні) проценти. 2) гарантія, застава, зокрема митна.
Бони	Бонны	від франц. bon — талон, чек	Тимчасові бони	1) короткотермінові боргові зобов'язання у формі цінних паперів (кредитних документів), за якими їх власник може отримати певну суму грошей чи інші цінності. 2) паперові грошові знаки малого номіналу, що тимчасово випускаються в обіг для забезпечення потреби в розмінних грошах; 3) вилучені з обігу паперові гроші, що стали предметом колекціонування.
Бонус	Бонус	від лат. bonus — добрий, гарний	Одержати бонус	1) додаткова винагорода, премія; 2) додаткова цінова знижка, яку надає продавець за умовами угоди (контракту) чи постійним покупцям;

				3) комісійна винагорода за надання послуги щодо купівлі-продажу товару; 4) знижка від суми страхової премії в абсолютній величині, відсотках або проміле.
Бордеро	Бордеро	франц. borderaeu – опис, відомість	Попередній бордеро	1) витяг із бухгалтерських документів, рахунків тощо; 2) детальний опис реалізованих цінних паперів (акцій, облігацій, векселів тощо), що його складає банківська установа чи маклер на ім'я особи, за дорученням котрої було здійснено фінансову операцію з її цінними паперами; 3) документально оформлений перелік узятих на страхування ризиків. 4) маклерська розрахункова записка.
Брейк	Брейк	від англ. bгeak — перерва, злам	Неочікуваний брейк	Стрімке, неочікуване зниження цін на ф'ючерсні біржові контракти
Брокер	Брокер	від англ. broker, від broke - займатись маклерством	Рішучий брокер	Зареєстрований на біржі посередник (агент), який організовує укладання контрактів між учасниками біржових операцій (торгів) та підписання угод між продавцями і покупцями товарів, цінних паперів, валют, інших цінностей.
Букмекер	Букмекер	від англ. book-makep: book – записувати, maker — агент	Досвідчений букмекер	Особа, що приймає грошові ставки від учасників гри на тоталізаторі (зокрема, на перегонах).

Бум	Бум	від англ. boom – гуркіт, шум	Несподіва-ний бум	Пришвидшене зростання виробництва, цін та інших економічних показників.
Бутлегер	Бутлегер	від анг. bootleg — халява, (контрабанд-ний)	Знайомий бутлегер	Продавець заборонених виробів, контрабандних товарів.
Бюлетень	Бюллетень	від фр. bulletin, з італ. bullettino - записка, папірець, від латин. bulla-грамота	Бюлетень біржовий	Коротке офіційне повідомлення про суспільно-політичну подію, яка має визначальне значення. Короткий звіт про хід різних зборів, конференцій, з'їздів тощо.
Гап	Гап	Від англ. Gap-велика різниця, розбіжність, розрив, провал	Гап ціни	1)різке зниження ціни біржового товару; 2)різниця між величиною чутливих до зміни ставки процента активів та пасиву банку.
Гарантія	Гарантия	Від франц. Garantie-забезпека, запорука	Гарантія авансу	Передбачене законом чи окремою угодою зобов'язання, згідно з яким юридична або фізична особа відповідає частково або повністю перед кредиторами у разі невиконання боржником своїх зобов'язань.
Гістограма	Гистограмма	Грец. Histos-стовп і Gramma-літера, написання, риска	Статистична гістограма	1)стовпчикова діаграма, графічне зображення кількісної зміни якогось показника; 2)засіб технічного аналізу динаміки біржових цін методом побудови графіків у системі координат.
Глобалізація	Глобализация	Франц. global –	Глобалізація банківської	Процес обміну товарами, послугами, капіталом,

		загальний, всесвітній, від лат. globus - куля)	діяльності	технологіями та робочою силою, що виходять за межі географічних кордонів певної держави і є причиною усунення відмінностей між національними ринками та їх інтеграція у ринок світовий.
Гонорар	Гонорар	Від латин. honorarium	Гонорар авторський	Грошова винагорода за певні комерційні операції, торговельні послуги, виконання умов договору
Готівка	Денежная наличность	Від англ. cash money	Готівка електронна Готівка касова	1)одна з форм існування грошей. Використовуються як засіб обігу та платежу; 2) грошові знаки національної валюти України — банкноти і монети (серед них обігові пам'ятні та ювілейні монети), які є дійсними платіжними засобами.
Гофмаклер	Гофмаклер	Від нім. Hofmakler	Врівноваже-ний гофмаклер	Головний маклер на фондовій або товарній біржі
Гудвіл	Гудвил	Від англ. Goodwill-доброзичли-вість, прихильність	Гудвіл реальний	1)умовна вартість ділових зв’язків фірми, ціна накопичених нематеріальних активів фірми; 2)грошова оцінка різниці між ціною підприємства та реальною вартістю його основного капіталу.
Гурт	Гурт	Від нім. Gurt	Гуртова ціна	Велика кількість товару,партія товару. Відповідно – продавати або купувати гуртом,тобто оптом.
Капітал	Капитал	Від нім.	Власний капітал	1) сукупні ресурси, що використовуються на підприємстві; 2) початкова сума коштів,

				призначених для здійснення підприємницької діяльності; 3) чиста вартість
Картель	Картель	Від франц.	Картель банківський	Одна з форм монополістичних добровільних об'єднань незалежних компаній, заснована на угоді між підприємствами, що регулюють виробництво, умови збуту продукції та ін.
Каско	Каско	Від італ. Casco - шолом	Оформлення каско	Страхування транспортних засобів без страхування вантажів, що перевозяться ними.
Квота	Квота	Від лат.	Експортна квота	1) кількісний показник, що визначає частку в спільній виробничій діяльності; 2) податкова ставка, що припадає на певну одиницю оподаткування; 3) один із способів уведення кількісних обмежень імпорту з протекціоністською метою; 4) частка кожного страховика, коли один і той же об'єкт застраховано від одних і тих же небезпек у кількох страховиків
Кеш	Кеш	Від англ.cash-готівка	Отримати кеш	Готівка; оплата готівкою
Кліринг	Клиринг	Від англ.	Міжбанківський кліринг	Система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги, що базується на зарахуванні взаємних вимог і зобов'язань.
Ковернот	Ковернот	Від англ.	Укладений ковернот	Документ, яким страховик повідомляє страхувальника про укладання договору

				страхування
Комівояжер	Коммивояжер	Від франц.	Знайомий комівояжер	1) роз'їзний агент торгівельної фірми, який пропонує товари покупцям за наявними в нього зразками, каталогами; 2) збутовий посередник, який переміщуючись по ринку, шукає за дорученням клієнта-продавця товару покупців на нього.
Комісіонер	Комиссионер	Від франц.	Товар комісіонера	1) учасник комісійної угоди. Виконує операції купівлі-продажу від свого імені, але за рахунок клієнта; 2) посередник, що приймає товари на комісію, не оплачуючи їх вартості, доки ці товари не буде продано.
Комітент	Комитент	Від лат.	Доручення комітента	1) юридична або фізична особа, що доручає комісіонерові здійснити від свого імені, але за кошт К. комісійну операцію; 2) юридична або фізична особа, що доручає банкові здійснити певну операцію за векселем на підставі укладеної з банком угоди.
Компанія	Компания	Від лат.	Інвестицій- на компанія	Юридична особа, об'єднання вкладників капіталу для здійснення певного виду діяльності.
Конверсія	Конверсия	Від лат.	Конверсія акцій	Масштабні кількісно-якісні перетворення в окремих сферах суспільства
Конвертація	Конвертация	Від лат.	Конвертація валюти	Система дій, правил, за якою облігації, боргові зобов'язання можна обміняти на гроші або на інші види цінних паперів,

				як правило, тих же корпорацій у певній пропорції.
Конгломера-ція	Конгломерация	Від лат.	Стійка конгломера-ція	Форма об'єднання підприємств, які належать до різних галузей економіки і не пов'язані прямою виробничою кооперацією.
Консигнація	Консигнация	Від лат.	За умовами консигнації	Форма комісійного продажу експортних товарів, за якої їх власник передає комісіонерові товар для продажу зі складу комісіонера.
Консорціум	Консорциум	Від лат.	Створений консорціум	Тимчасове добровільне об'єднання, створюване підприємствами чи банками для розв'язання конкретних завдань щодо реалізації великих цільових програм і проектів
Контрабанда	Контрабанда	Від італ.	Виявлена контрабанда	Таємне перевезення через кордон товарів, валюти та інших цінностей з порушенням митного законодавства.
Контрагент	Контрагент	Від лат.	Контрагент чужоземний	Кожен із суб'єктів, що взаємодіють між собою, беручи участь у спільній роботі, в реалізації угоди тощо.
Контракт	Контракт	Від лат.	Контракт біржовий	Офіційний комерційний документ, що становить угоду сторін зі взаємними зобов'язаннями щодо виконання певної роботи.

Додаток Є

Російсько-український словник термінологічних словосполучень

Бухгалтерский счёт – бухгалтерський рахунок

В удостоверение чего – на посвідчення чого;

Вводить в заблуждение – уводити в оману

Вводить в соблазн – спокушати

Вводить новую систему – запроваджувати нову систему

Вексель казначейский – вексель скарбничий

Взять в долг– взяти в борг

Вклады до востребования – вклад на вимогу

Возрастной ценз – віковий ценз

Выходное пособие – вихідна допомога

Грузовая таможенная декларация – вантажна митна декларація

Дежурный сотрудник – черговий співробітник

Действовать на кого-то – впливати на когось

Дельный сотрудник – тямущий співробітник

Денежный перевод – грошовий переказ

Длительный кредит – довготривалий кредит

Добиться успеха – досягти успіху

Добросовестный клиент – сумлінний клієнт

Довольство потребностей – задоволення потреб

Доля продаж – частка продажу

Допустить ошибку – помилитися

Доходное дело – прибуткова справа

Занимать время – забирати час

Занимать деньги – позичати гроші

Занимать территорию – займати територію

Заядлый должник – затятий боржник

Издержки эксплуатационные – витрати експлуатаційні

Истребование имущества – витребування майна

Неотложная помощь – невідкладна допомога

Неотложное дело – нагальна справа

Нечего терять– нічого втрачати

Обнаружить недостачу – виявити нестачу

Обосновать план –обґрунтувати план

Обширный план счетов – великий план рахунків

Общий счет – загальний рахунок

Ограниченное время – обмежений час

Оказать услугу – зробити послугу

Отвлеченные средства – відчужені засоби

Отнимать деньги – відбирати гроші

Отпускать товар – продавати товар

Отток капитала – відплив капіталу

По требованию суда – на вимогу суду

Поступать согласно закону – робити згідно з законом

Преследовать цель – мати на меті

Преследовать человека – переслідувати людину

Привлечь внимание – привернути увагу

Привлечь к ответственности – притягнути до відповідальності

Прийти в себя – опам’ятатися

Прийти к решению – вирішити

Прийти к согласию – дійти згоди

Прийти по делу – прийти у справі

Приложить к документу – додати до документа

Принести ущерб – завдати збитків

Принимать участие – брати участь

Принять во внимание – взяти до уваги

Принять закон – ухвалити закон

Приобретать акции – купувати акції

Приобретать знания – здобувати знання

Приобретать права – набувати прав

Причинить вред – заподіяти шкоди

Причинить инфляцию – спричинити інфляцію

Причинять боль – завдавати болю

Произошла девальвация – відбулася девальвація

Распространять облигации – поширювати облігації

Расходы общие – витрати загальні

Сберегательный фонд – ощадний фонд

Снабдить всем необходимым – забезпечити всім необхідним

Снабдить советом – дати пораду

Соблюдать порядок – додержуватися порядку

Совершенный отчет – досконалий звіт

Специалист по делу– фахівець у справі

Способный сотрудник– здібний працівник

Спрос на товар – попит на товар

Стоимость товара – вартість товару

Строить плани – планувати

Требовать отчет – вимагати звіт

Требовать уплаты долгов – вимагати сплати боргу

Убавить заработную плату – зменшити заробітну плату

Убавить проценты – знизити відсоток

Убавить финансирование – зменшувати фінансування

Увязнуть в долгах– залізти в борги

Удовлетворить жалобу – задовольнити скаргу

Ущемить права – обмежити в правах

Чувствительный расход – відчутна витрата

Ясное дело – звичайна справа